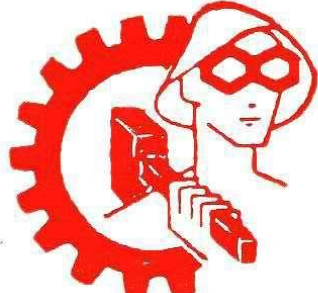




ŽELEZAR  **3**

Narodni heroj Stane Žagar

Stane Žagar se je rodil 19. februarja 1896 na Zagi pri Bovcu. Že v rani mladosti je v njem vzplamtela močna ljubezen do človeka. Njegova mati je bila vzgojiteljica in čustveno bogata žena, oče pa izredno nacionalno zaveden. Kot mladenič se je tovariš Žagar zelo rad družil z delavci in sploh ljudmi, ki so živeli v pomanjkanju in bedi. To pripovedujejo tudi njegovi tovariši z učiteljišča v Gorici. Že v zgodnjih letih se je učil z veliko vnemo. Morda je slutil, da je zanje najmočnejše orožje proti zaostalosti, bedi in izkoriščanju. Pozneje, ko je imel že družino s petimi otroki, si je še vedno želel študirati filozofijo. Zanimala ga je že na učiteljišču, toda razmere mu niso dopuščale. Za vzgojiteljski poklic se je odločil, ker je videl v njem največ možnosti za delo z ljudmi, zlasti mladino. V tistih časih so Slovence v krajih ob Soči potujčevali in preganjali. Zato se je v srcu tovariša Žagarja še bolj krepla ljubezen do domovine. Že na učiteljišču v Gorici se je boril proti mračnjastvu in kleru ter imel politične sestanke z učiteljiščniki v Solkanu, kjer so stanovali starši (v hiši bivšega župana Mozetiča). Leta 1914 je avstroogrska policija izvršila pri njem prvo preiskavo. Doma je imel nekaj marksistične literature, ki mu jo je posojal Srebrnič Jože. Zaradi mobilizacije leta 1914 je moral nekaj mesecev pred časom maturirati. Njegova revolucionarnost mu je že med prvo svetovno vojno vtisnila pečat političnega osumljenca in je bil po kazni ves čas v Tirolah. Kot upornik proti nasilju in zaščitnik šibkejših je bil večkrat kaznovan. V Tirolah je moral ob nekem uporu proti brezglavi komandi več ur stati na prstih privezan k stebri. Kot vojak je bil 1918. leta premeščen v Furlanijo. Tam je ljudem mnogo pomagal, zato so ga imeli za neke vrste svetovalca. Znal je dobro furlansko in italijansko. Poleti 1918 je bil premeščen v Gorico, kjer je pazil na ruske ujetnike. Ko so ob koncu vojne razoroževali avstrijske vojakke, so Slovenci v Gorici načrtovali braniti Gorico pred Italijani. Kasneje so morali ta namen opustiti. Leta 1918, ko se je organizirala koroška fronta, se je javil kot prostovoljec. Sodeloval je kot Maistrov borec v borbah za pravično mejo na Koroškem. Kasneje je bil v Dravogradu kot poročnik do konca leta 1919. Oktobra 1919 je bil kot učitelj poslan na prvo službeno mesto v Zrelec pri Celovcu. Pred plebiscitom je mnogo delal na političnem in kulturno-prosvetnem polju, zlasti med delavci in kmeti v Bilčevsu, Komarni vasi, Pliberku, Vetrinu in ostali okolici Celovca. Organiziral je izlete koroške mladine v Ljubljano, ker se je s tem utrjevala njihova narodna zavest. Iskal je stike z vojniki revolucionarji, ki so se po oktobrski revoluciji v Rusiji vračali iz ruskega ujetništva. Ob krivični rešitvi naših meja na Koroškem je spoznal, da za reševanje nacionalnega vprašanja ne zadostuje samo nacionalna borba, temveč je mogoče pravično rešiti ta vprašanja z revolucionarno borbo in proletarsko revolucijo. Nedvomno je vse to vplivalo na mladega Žagarja, da je napisal leta 1920 vodstvu socialistične delavske partije Jugoslavije (komunistična) pismo, v katerem je jasno izrekel svojo pripadnost Partiji.

Po krivičnem plebiscitu na Koroškem je bil premeščen v Leskovec-Krško, kjer je imel težave in borbe s klerom, nato pa v Gorje pri Bledu. Ob njegovem prihodu so mu jeseniški delavci poslali posebne pozdrave. Tudi v Gorjah je kmalu postal »nevaren«, ker se je preveč družil z delovnimi ljudmi. V tem času sta bili v Gorjah dve stavki lesnih delavcev in tovariša Žagarja so sumili, da je njun pobudnik. Sledila je premostitev na Dobravo pri Kropi. Takoj ob prihodu na Dobravo se je povezal z delavci v Kropi. Okrog sebe je začel zbirati ljudi z Dobrave in bliž-

nje okolice, jih poučeval in mnoge izmed njih vzgojil za odločne komuniste in borce v ljudski revoluciji. Imel je izreden posluh za delo z ljudmi. Odlično je znal preceniti moralne kvalitete ljudi, s katerimi je delal, in jih na osnovi teh kvalitet vključeval v ilegalno delo. Vedel je, da je v slehernem človeku nekaj pozitivnega in na tem pozitivnem je gradil in vzgajal novega človeka. Tako liberalci kot klerikalci so ga poskušali pridobiti v svoje vrste, vendar je ostal zvest delavskemu razredu in delovnemu kmetu. Povsod so ga zasledovali orožniki.

Orjunaši so leta 1924 določili teroristično trojko, ki naj bi Žagarja ubila. V službi so ga stalno ovirali pri napredovanju. Tako se mu niso izboljšali življenjski pogoji in je težko preživel družino s petimi otroki. Pri vsakih volitvah so posebno pazili nanj. Orožniška patrolja je krožila čisto okrog šole in po Dobravi. Nanj in na njegovo družino so hoteli vplivati z materialnim in moralnim pritiskom. Vse to ga ni uklonilo. Še bolj se je oklenil ideje marksizma, ki mu je bila v najhujših dneh čvrsta opora in mu odpirala jasen pogled v prihodnost. Leta 1931 je organiziral partijsko organizacijo na Dobravi, leta 1935 v Kropi, 1936 v Ljubnem, leta 1938 v Lescah in na Cernivcu ter 1939 v Otočah; prav tako je v letu 1938 organiziral na Dobravi SKOJ. Hodil je na ilegalne partijske sestanke na Jesenice, v Tržič in Kranj ter organiziral posvete in konference na Jelovici. Pri njem so se skrivali in sestajali partijski ilegalci iz Ljubljane. V šoli, kjer je učil, je bila od leta 1938 tudi javka CK KPS. K njemu so prihajali tovariši: Kidrič, Kardelj, Zihnerl in drugi. Leta 1938 ga je na domu obiskal tudi Moša Pijade, ki je bil takrat na zdravljenju v Radovljici. Vrstile so se pogoste policijske preiskave na njegovem domu vse tja do leta 1941.

Tovariš Žagar je neutrudno delal med ljudmi na Dobravi in v okolici. Zavedal se je, da je potrebno nenehno dvigati kulturno raven delovnih ljudi in jih izobraževati. Leta 1928 je organiziral kmečko nadaljevalno šolo, kamor so prihajali fantje in moške tudi po celo uro daleč. Pouk je potekal na videz po odobrenem programu, toda načrt je dopolnjeval z družbenimi in prirodnimi vedami, vnašal v snov življenje in marksistično idejnost. V vsem prizadevanju je hotel dokazati, da je znanje najmočnejše orožje. Dve leti je vodil šolo prostovoljno, kasneje ga je eno šolsko leto za to plačevala prosveta, nato pa so šolo ukinitili. Mnogokrat so med poukom hodili okrog šolskih oken žandarji in prisluškovali njegovim predavanjem. Njegova prisebnost, mirnost in iznajdljivost so pogosto speljali žandarje na napačno sled. Tako je ob neki priložnosti, ko so prisluškovali pod okni, povabil žandarje v razred, češ da jim ne bo škodilo, če se česa naučijo. Poleg kmetijske šole je organiziral tudi gospodinjski tečaj in ga obogatil z družbeno političnimi vedami. Zavzemal se je za enakopraven položaj žene; nadalje je organiziral tečaj esperanta in po ukinitvi kmetijske šole tudi ljudsko univerzo.

Moč njegovega vpliva na množice se kaže tudi v tem, da je hodilo na njegova predavanja tudi do 150 ljudi, mnogi tudi po uro in več daleč. V kmetijsko nadaljevalni šoli se je delavcem in kmetom približal na neprisiljen način. Spoštoval je delo, osebnost, dvigal pomoč in vzbujal v ljudeh nevsiljiv občutek, da jih vodi k napredku. Pri pouku računstva je v matematičnem jeziku prikazoval nujnost in vrednost dela ter s tem v zvezi tudi izkoriščanje človeka po človeku, svojstveno kapitalističnemu družbenemu redu. To je dokazal s praktičnimi, preprostimu človeku razumljivimi primeri. S tako šolsko metodo je prikazoval socialno bedo, njene vzroke, nujnost revolucije in socializacije proizvodjalnih sredstev. Učil jih je praktičnega gospodarjenja in iskal krajevnim potrebam in razmeroma primerne oblike.

Na Dobravi je ustanovil kmetijsko zadrugo, se boril za vodovod, ceste, postajo Otoče, drevesnico in tujsko prometno društvo. Ponoči, ko so kmetje kuhali žganje, je bil med njimi, jim čital in jih učil. Ko so v mraku spravljali seno v kozolce, je pomagal podajati seno in istočasno govoril in učil. Bil je res redek primer ljudskega učitelja in vzgojitelja.

Žagar je kot prvi sekretar okrožnega komiteja KPS v letih 1936 do 1937 organiziral in vodil partijske konference; leta 1936 prvo Partijsko konferenco jeseniškega okrožja na Jelovici (Boštjanov Kopiše), v tem letu je

organiziral tudi s pomočjo kranjskih delavcev komunistov, Partijsko konferenco kranjskega okrožja, leta 1937 pa v Završnici, kjer so se zbrali delegati iz jeseniškega okrožja in kjer je bil navzoč tudi tov. Kardelj. Leta 1938 se je vršil pri njem ožji partijski sestanek, kateremu je prisostvoval tovariš Kardelj, leta 1940 pa je na pobočju Jelovice vodil partijsko konferenco, na kateri je bil navzoč tovariš Boris Kraihger. Bil je tudi eden od organizatorjev velike tekstilne stavke v Kranju, ki se je razširila kasneje na vso Slovenijo. Ko so nasilno zadušili stavko, je pomagal voditeljem stavke, ki so jih podjetniki vrgli na cesto s podporo takratne oblasti; ustanoviti tekstilno zadrugo v Stražišču in zidati tekstilno tovarno v Otočah za ustanovljeno zadrugo.

Pri šolskem delu z otroki je bil miren, vztrajen in razumevajoč. Iskal je vedno nove metode. Otroci so zlahka osvajali snov, saj jih je znal čustveno razgibati. Prepričan je bil, da otrok na čustvenih doživljajih laže gradi razumska spoznavanja in mu ta dolgo ostanejo v spominu. Ker ni smel v šoli direktno kritizirati tedanjega družbenega reda, je zbral množico literarnih sestavkov in del, ki so govorili o razvoju človeka in družbe, o izkoriščanju in ponižanju človeka, o nemoralnosti mogotcev in kapitalističnega sistema. To delo je obdeloval sistematično pri pouku slovenščine. Čital je sam tako, da so učencem večkrat solze zalivale oči zaradi prekipevajocih čustev in gneva. Mnogokrat se je ob čitanju Gorkovega »Matere«, Cankarjevih del, Aškerčevih pesmi, Jeromkinovega »Kroga« zaiskrila solza tudi v njegovih očeh. Pri takih urah je potem iz otrok samih v razgovoru izvil kritiko tedanjega družbenega sistema in posameznikov. Te ure so še danes ostale v spominu nekaterim izmed njegovih preživelih učencev. Pri prirodopisu je vztrajno razlagal nastanek sveta, večno gibanje materije, nastanek človeka in tako dalje. Prišla sta navzkriž z župnikom, ker je moral pri verouku učencem priznati, da se je svet razvijal dolga obdobja. Vstred odkritega učenja v šoli in dela izven nje so takratne oblasti uprizorile velik proces pred sodiščem v Radovljici, kamor so bili pozvani tudi vsi učenci višjih razredov.

Ker mu niso mogli dokazati ničesar nezakonitega, je bil le primerno opozorjen. Organiziral je svojevrstno delovno šolo s samoupravo učencev. Učenci so izvolili svoj šolski odbor z županom na čelu; člani odbora so bili odgovorni za razne naloge. Tako je obstajal veččlanski odbor za pregledovanje domačih nalog, za higieno, za red v razredu, za upravljanje knjižnice itd. Zaradi tega dela in zaupanja v mladega človeka so ga učenci cenili in ljubili. Ljubezen so mu izkazali predvsem leta 1939, ko je dobil premostitveni dekret za selške hribe. Šolski otroci in starši so zbirali podpise in protestirali proti premostitvi. Dosegli so, da je začasno ostal še na Dobravi. Isto se je ponovilo leta 1940, ko je dobil dekret o odpustitvi iz službe. Kljub podpisom in prizadevnosti prebivalstva je moral zapustiti Dobravo.

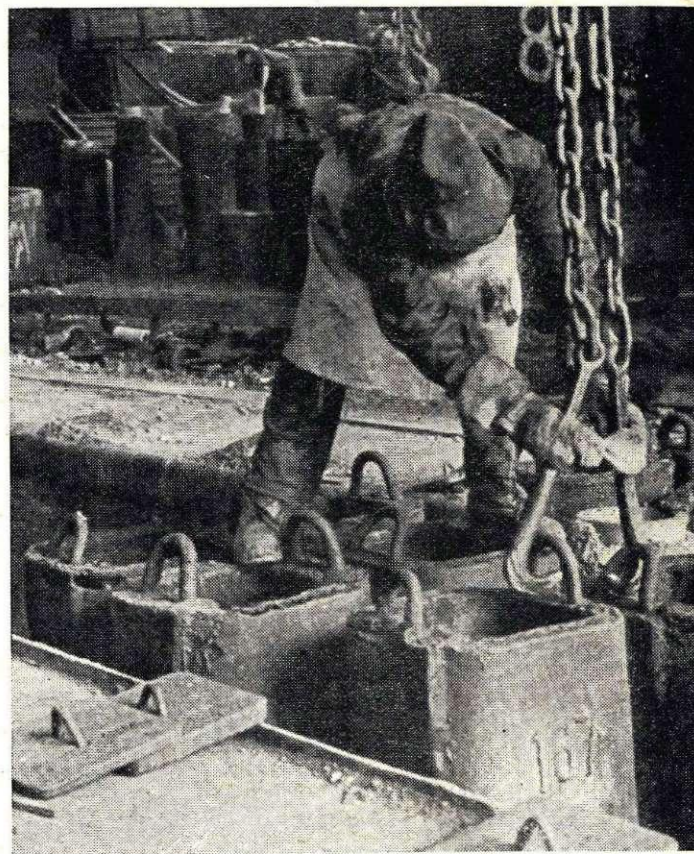
Tovariš Zagar je stalno sodeloval z naprednimi učitelji v borbi za napredno šolo. Ko je bil leta 1929 na samozobraževalnem tečaju učiteljev, je izzval diskusijo o družbeni funkciji šole. Zahteval je: »Ne z novo šolo novo družbo, temveč z novo družbo bomo ustvarili novo šolo.« V tem so ga podpirali predvsem mlajši učitelji. Bil je tudi predsednik okrožnega učiteljskega društva.

Ves prosti čas in pozno v noč je posvetil svoji marksistični, strokovni in splošni izobrazbi. To mu je pomagalo, da je pri slovenščini, prirodopisu, računstvu itd. odpiral pravičen pogled na svet, na razvoj človeka in družbe.

Organiziral je mladinsko in učiteljsko knjižnico ter jo stalno izpopolnjeval z napredno literaturo, zlasti tujo. Tudi sam je imel vsebinsko bogato knjižnico in na polici njegove pisalne mize so bile tudi marksistične knjige. Poleg Marksovega Kapitala in Leninovih del je imel tudi Marksovo in Leninovo sliko. Pri preiskavah se je izgovoril, da rabi te knjige v študijske namene. Nikdar ni tajil svojega prepričanja, izdajal se je za cankarjevca, v cerkev ni hodil. Leta 1937 se je udeležil ustanovnega kongresa KPS in postal član CK KPS. Še bolj se je posvetil ljudstvu in njegovi borbi. Vzgojo otrok je prepuštil bolj svoji ženi. Organiziral je razna napredna društva, kjer so se okrog komunistov zbirali tudi drugi napredni ljudje. Največ pa je skrbel za organizacijo mla-

dih komunistov, takratni SKOJ. Ko ga je novembra 1940 takratni režim odpustil iz službe zaradi političnega delovanja, je moral zaradi tega, da bi ga laže izolirali od prebivalstva, takoj na orožne vaje, čeprav je bil v tistem letu že dvakrat. Po činu je bil rezervni kapetan I. klase, toda kljub temu mu zaradi njegove svetovne nazorske opredelitve niso zaupali vojaške edinice. Po enem mesecu so razpustili polk v Kninu, kjer je bil na orožnih vajah. Od tam se je vrnil v Ljubčno pri Celju k svojima sestrami Mileni in Zori Zagar, ki sta vzdrževali njegovo družino po odpustitvi iz državne službe. Zaposlil se je na občini v Škofiji vasi, obenem pa je skupno z vso družino politično deloval. Povezan je bil s Slavkom Slančkom, Vrnčcem, Tonetom Drčarjem, Leonom Novakom, Petrom Stantetom in drugimi. Marca 1941 je odšel v jugoslovansko vojsko v Knin. Po razpadu jugoslovanske vojske se je vrnil v Ljubčno, od koder je odšel čez nekaj dni po nalogu CK KPS s sinom Stanetom v Ljubljano, kjer je prevzel odgovorne dolžnosti v narodnoosvobodilnem gibanju. 29. julija 1941 je postal član glavnega poveljstva partizanskih čet Slovenije in odšel kot poverjenik CK KPS za Gorenjsko julija 1941 v partizane, kjer je vodil skupno z narodnimi heroji Gregorčičem in Kebetom ter Tomom Brejcem vstajo na Gorenjskem. Mladina, ki jo je vzgajal, mu je sledila. Tretjina teh mladincev je padla že v letih 1941–1942. Vasi okrog Dobrave in Kroke so se odlikovale po borbenosti, saj je bilo v teh vaseh močno jedro komunistov, ki so se skupno s tovarišem Zagarjem vzgajali v predvojnih partijskih organizacijah. V partizanih je skupaj s tovarišem Gregorčičem in Kebetom vodil prve večje borbe slovenskih partizanov. To so bile borbe na Partizanskem vrhu na Jelovici, v Rovtjah, Selški in Poljanski dolini ter huda bitka v Dražgošah leta 1941. S svojimi govori je stalno vlivljal ljudstvu in borcem vero v zmago, vero v človeka. Zaradi neizmerne vere v človeka je tudi sam padel 27. marca 1942 na Rovtu pri Planici nad Zabnico pri Škofji Loki, ko se je s svojimi borci prebijal skozi sovražne fašistične obrobe. Nemci so zelo bučno objavili njegovo smrt s trditvijo, da so z njim uničili partizansko gibanje na Gorenjskem.

Prezidij Ljudske skupščine FLRJ ga je z ukazom dne 5. julija 1951 proglasil za narodnega heroja.



Tudi »grapa« v martinarni je zelo zanimiva, delo v njej pa naporno in odgovorno Foto Kolman



Vedno bolj se množe udobna, moderna stanovanja za jeseniškega delavca

Foto Kolman

4. julij - naš veliki praznik

Se nikdar v zgodovini niso bili jugoslovanski narodi postavljeni pred tako strahotno preizkušnjo in še nikdar nista bila njihovo življenje in bodočnost tako ogrožena, kakor med drugo svetovno vojno za časa zločinskega fašističnega napada na Jugoslavijo.

V tistih najusodnejših dneh, ko je našo domovino preplavilo morje fašističnega zla, je na smrt obsojeno ljudstvo prisluhnilo in sledilo bojnemu klicu Komunistične partije. Začela se je epopeja, ki ji nikjer na svetu ni bilo enake, herojska epopeja narodnoosvobodilne borbe, na katero se vsako leto še prav posebno spominjamo ob Dnevu borca — 4. juliju.

To je praznik vseljidskega značaja, kakor je bil vse-ljudskega značaja boj proti tujim zavojevalcem, proti ka-terim se je ljudstvo dvignilo tako rekoč z golimi rokami.

To je praznik, ob katerem se spominjamo najbolj krva-vih dni naših narodov, najsrditejših bojov za svobodo, za

oblast ljudstva, za enakopravnost med narodi — za novo Jugoslavijo.

To je praznik, ko se še prav posebno spominjamo tistih zavednih ljudi in borcev, ki so za srečnejšo bodočnost svo-jega naroda žrtvovali največ; žrtvovali so svoja življenja.

To je praznik, ob katerem se moramo spomniti tudi za-vednih in predanih Jeseničanov, ki so na bojni klic Partije začeli neizprosni boj proti najmodernejši oboroženemu so-vražniku. Spomniti se moramo zvestih organizatorjev upora pri nas, kot so bili: Jože Gregorčič, Matija Verdnik, Polde Stražišar, Viktor Stražišar, Viktor Kežzar, Stane Bokal, Tone Cufar in še mnogi, mnogi drugi. Predolga bi bila vrsta, če bi naštevali vse njihove zasluge in hrabra, herojska dejanja. Presibko je pero, da bi lahko opisalo vse njihove napore in prizadevanja za srečnejšo bodočnost delavskega razreda, iz katerega so izšli in ki jo mnogi izmed njih niso dočakali.

Ko se ob Dnevu borca oziramo na našo slavno pretek-lost, ko se spominjamo, kako so širili po naši domovini peli mitraljezi sovražnikov svojo maščevalno pesem, se hkrati zavedamo, da smo še vedno borci. Borimo se za obranitev revolucionarnih pridobitev, borimo se za mir, za izgradnjo socializma, za popolno uresničitev svetlih ciljev in boljšo bodočnost ne le naših narodov, ampak narodov vsega sveta.

Zato je prav, da letos, ko praznujemo 20. obletnico vsta-je naših narodov, še posebno slovesno proslavimo Dan bor-ca. Centralna proslava na Poljanah pa naj bo oster protest proti vsem, ki se še vedno igrajo z orožjem, proti vsem pojavom, ki ogrožajo aktivno miroljubno koeksistenco med narodi vsega sveta, proti vsem, ki ne priznavajo pravic tudi malim narodom. Ta proslava naj bo mogočna manifestacija naše borbe za mir na svetu, za enakopravnost vseh ljudi in za njihovo resnično svobodo.

Program praznovanja Dneva borca na Poljanah

dne 3. in 4. julija 1961

1. GORENJSKI ZLET TABORNIKOV

od 28. junija do 4. julija
sodelovalo bo 1500 tabornikov, planincev in drugih,

- v soboto, dne 1. julija, v taboru »Večer koroške narodne pesmi« pevskega zbora iz Železne Kaple na Koroškem,
- po programu družabni večer,
- v nedeljo izleti za mlade Korošce v okolico (Obranca, počitniški dom na Mežakli).

2. ODKRITJE SPOMENIKA NA POLJANAH, dne 3. julija

- ob 18. uri odkritje spomenika
- slavnostni govor
- sodelovanje pevcev, godbe na pihala in recitatorjev,
- promenadni koncert godbe,
- taborni ogenj in partizanski miting s skeči; sodelujejo še pevski zbor, solisti in recitatorji,
- po programu družabnost ob tabornih ognjih okrog slavnostnega prostora, s pripovedovanjem doživljajev partizanov in aktivistov.

3. DAN BORCA — 4. julij

- ob 5. uri budnice godb na pihala v vseh krajih Gorenjske, detonacije in prelet letal ALC iz Lesc,

- ob 8.30 prihod motoriziranih kolon na Poljane: kolona, ki se formira v Tržiču, se pripelje skozi Jesenice na Poljane, kolona, ki se formira v Škofji Loki, pa preko Jelovice, Pokljuke in Gorij,

- ob 9. uri prihod »partizanskih patrol« s 100 km pohoda:

1. Cankarjev bataljon — Jesenice
2. Kokrški odred — Tržič
3. Škofjeloški odred — Škofja Loka
4. Jeseniško-bohinjski odred — Bohinj
5. Prešernova brigada — Kranj
6. Kamniški odred — Kamnik

- raport partizanskih enot in motoriziranih kolon,

- odlikovanje partizanskih enot,

- ob 10. uri »Internacionala« — zbor in godba,

- slavnostni govor tov. Borisa Zihlerla, člana CK Zveze komunistov Jugoslavije

- združeni pevski zbori in pihalni orkester izvajajo prvič »Rdečo kantato«, ki jo je po tekstu Mihe Klinarja uglasbil Radovan Gobec, za pihalni orkester pa priredil Remigij Noč

- golobi-pismonoše,

- nastop ALC in Aero kluba Jesenice: padalci, modelarji itd.,

- ob 15. uri »Šah z živimi figurami«,

- družabne igre (šport, streljanje itd.),

- prosta zabava — igra kvintet bratov Avsenik.

Karel Kozar

Nekaj misli ob Dnevu vstaje

22. julij — dan vstaje slovenskega ljudstva pomeni vsem poštenim in zavednim Slovencem preokretnico v zgodovini slovenskega naroda. Od tega dne, 22. julija 1941 dalje, se je širno po svetu začelo govoriti, da nekeje živi majhen slovenski narod, ki so ga pregazile fašistične horde, narod, ki je na začudenje mnogih odločno vstal in se postavil nepremagljivemu fašizmu — sovražniku človečanskih pravic po po robu. Ze takrat smo vsi vedeli, da je na čelu prebujajoče se OF naše Komunistična partija, ki je vodila oboroženo vstajo.

Če se danes ozremo nazaj, se nam zdi vse skupaj nekako enostavno in samo po sebi razumljivo. Stvar pa je bila povsem drugačna. Ljudje so bili pod močnim vtisom nenadno poražene Jugoslavije. Nanje je še v večji meri vplivala za takratne pojme nepremagljivo fašistični vojaški stroj.

Poleg vojne katastrofe, ki se je odigrala pri nas v nekaj dneh, je bilo naše ljudstvo še bolj demoralizirano s sovražno propagando, ki so jo poleg okupatorja še bolj aktivno širili izrodki — slovenski izdajalci. Ekonomsko izkoriščanje drugih dežel, ki so bile že okupirane, vdinjanje nekaterih domačinov okupatorju, odkritje, da so nekateri takratni višji državni funkcionarji že pred okupacijo sodelovali s Hitler-

jem in kruto dejstvo, da smo čez noč izgubili našo svobodo in z njo tako rekoč vse človečanske pravice, vse to je naše ljudstvo trenutno demoraliziralo in mnoge na moč preplašilo.

Po vsem tem bi pričakovali, da bo šel slovenski narod skozi okupacijo fašističnih hord verjetno prav tako, kakor mnogi drugi narodi, ki so pasivno čakali, kakšen bo konec oziroma kdo jih bo osvobodil, okupator pa je medtem nemoteno izkoriščal njihovo delovno silo in ekonomsko bazo. Toda pri nas je bila politična in vojna situacija zahvaljujoč naši Komunistični partiji, povsem drugačna. Komunistična partija Jugoslavije je tudi v Sloveniji združila vse pozitivne sile v Osvobodilno fronto v najbolj kritični dobi zgodovine, ne oziraje se na njihovo prejšnjo politično pripadnost. Danes vemo, da je bilo to pripravljeno že pred napadom »nepremagljive« Nemčije na Sovjetsko zvezo, 27. aprila 1941. To je važno dejstvo, ker so nekateri belogardistični voditelji hoteli pri nas prepričati ljudi, da je bila naša vstaja organizirana na poziv Moskve po napadu Nemčije na ZSSR. Da to ne drži, je mnogo dokazov. Med drugimi tudi:

1. Se pred začetkom vojne z Jugoslavijo so bili prostovoljci, ki so šli braniti bivšo Jugoslavijo, največ iz vrst takratnih komunistov in njihovih političnih pristašev.

2. Se pred napadom na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 je bilo v gozdovih že kar lepo število partizanov. Gotovo je, da je taka organizacija zahtevala precej časa.

3. Prav na Gorenjskem imamo tudi primere, da so bili nekateri člani takratne KPJ in še mnogi drugi zavedni Slovenci v gozdovih ali pa v ilegali že pred 22. junijem 1941.

Ker vemo, da je naša Partija vedno govorila o fašizmu kot največjem sovražniku delavskih pravic, svobode in napredka v splošnem pomenu, se ni treba čuditi, če je takoj po okupaciji Jugoslavije predvidevala tudi skorajšnji napad na Sovjetsko zvezo. To so nam menda v Moskvi celo zamerili, ker so bili takrat vsaj navidezno prijatelji »velikega nemškega rajha«. Po napadu na Sovjetsko zvezo pa modrenu in vsevednemu Stalinu ni bilo izpod časti pozvati okupirane narode k uporu. Nekateri od teh so bili okupirani in izkoriščani že tri leta. Toda od vlade Sovjetske zveze ni bilo nobene moralne podpore. To je razumljivo, ker je bila SZ v tistem času, pred 22. junijem 1941, v prijateljskih odnosih s Hitlerjem, kot sem že omenil. Prav zaradi take politike Moskve v omenjenem obdobju, so mnoge močne komunistične partije v Evropi zamudile izredno priložnost za zmago socializma v Evropi. Komunistična partija Jugoslavije pa je že prej samostojno ocenjevala politične dogodke v svetu in je zato tudi bila med prvimi pripravljena »na vse«. Poudariti je treba tudi to, da je pri nas ljudstvo imelo izredno zaupanje v Partijo in Partija v ljudske množice. Da bi lahko pravilno ocenili zgodovinsko važno odločitev naše KP za ustajo in oboroženo borbo, moramo upoštevati še to-le. Slovenci smo bili do leta 1941 pravzaprav brez vsakih vojaških izkušenj in tradicij. Ob napadu fašističnih hord smo izgubili vse orožje in ostali brez osnovne ekonomske baze. Za razliko od ostalih okupiranih držav v Evropi smo imeli na tem majhnem koščku slovenske zemlje kar tri okupatorje: Nemce, Italijane in Madžare, povrhu pa še petkolonarne in domače izdajalce.

No, tudi taka situacija ni vplivala na odločitev naše Partije: Orožje se mora vzeti okupatorju, v partizane voditi čim več iskrenih domoljubov, ki so naklonjeni osvobodilni borbi našega ljudstva. To so bile perspektive, na osnovi katerih se je začela neenaka borba proti fašističnemu okupatorju in domačim izdajalcem. Leta 1945 nam je pokazalo, da se naši voditelji niso zmotili. Osvrtaženi fašizem, ki je

malim narodom kratil osnovne pravice, je propadel. Zmagala je vojska, ki jo je podpiral narod v pravični borbi za svobodo svoje zemlje in ljudstva.

Gorenjci smo lahko ponosni, ker smo bili v tistem času pripravljeni in smo enotno nastopili proti okupatorju. Pokazali smo vsemu svetu, da smo iz naroda blapcev postali narod junakov, kot vsa Jugoslavija. Danes ni več dvoma, da so partizanske akcije na Gorenjskem in drugje preprečile mnoga izseljevanja naših ljudi in omejile gospodarsko izkoriščanje naše domovine. Ko govorimo o Gorenjcih, je razumljivo, da ne moremo mimo Jesenic. Železarske Jesenice spadajo med tista mesta na Gorenjskem, ki so med prvimi pokazala okupatorju, da nepovabljeni gostje pri nas ne bodo niti mirno niti dolgo gospodarili. Čeprav so bili tudi petokolonaši zelo aktivni z ovadbami naših zavednih ljudi, večina jeseniških komunistov ni izgubila vere v sile delavskega razreda, ki je stal pred zgodovinsko odločitvijo. Takrat so se postavljali temelji svobodni Sloveniji in svobodni Jugoslaviji, za katero so tudi jeseniški kovinarji prispevali primeren delež.

Ko se spominjam teh dogodkov, naj omenim nekaj tovarišev, ki so z njimi tesno povezani, ki so bili takrat organizatorji upora proti okupatorju. To so: proletarski književnik Tone Čufar, oba narodna heroja Jože Gregorčič in Matija Verdnik, Viktor Kežar, Polde in Viktor Stražičar in še dolga vrsta znanih imen vseh 52 prvoborcev, od katerih jih je 40 padlo za svobodo. Skupno pa je v narodnoosvobodilni borbi padlo 256 »pravih« Jeseničanov. Število padlih, ki so odšli v partizane z Jesenic, pa je seveda dokaj višje.

Zaradi vsega tega danes lahko s ponosom rečemo: Svobodoljubni jugoslovanski narodi, med katerimi so tudi Jeseničani, so v enotni akciji premagali »nepremagljivega fašističnega okupatorja«, ki je mislil, da bo večni gospodar naše lepe slovenske zemlje. Zato je tudi 22. julij — dan naše ustaje, največji in najbolj pomemben datum v zgodovini slovenskega naroda.

Franc Konobelj-Slovenko

... in drugič je uspelo

Tiste tedne po prvi borbi na Mežakli in Jelovici je bila jeseniška — Cankarjeva četa razdeljena na manjše skupine. Naloge posameznih skupin so bile različne. Mi smo se takrat nahajali v strmi soteski Vintgarja. Druga skupina je bila na Mežakli. Imela je nalogo ugotoviti, kam zahaja lovec Koritnik z Javornika, za katerega smo bili obveščeni, da vohuni za nami in naj z njim zato »obračunamo«. Najprej je to nalogo imela naša skupina, toda naša »obveščevalna« je še slabo delovala. Tako nas je prehitela z izvršitvijo omenjene naloge skupina z Mežakle.

Taborišče smo si pripravili pod skalnatim previsom le dobrih 50 m nad železniškim predorom v Homu. Skupino smo sestavljali: Stane Kersnik-Jelovčan, Janez Žvan-Dravski, Andrej Prešeren in jaz. Pod previsom je bilo polno listja, tako da smo se kar prijetno počutili. Iz taborišča smo hodili le ponoči, prav tako pa nismo smeli kuriti. Jedli smo mrzla jedila in le zvečer smo si včasih privoščili toplo jed, ki so nam jo pripravili v Grabnu ali v Zasipu.

Toda v tej, sicer slikoviti, vendar za ponočno odhajanje in prihajanje ne preveč prijetni soteski, ni bilo počitka. Jože Finžgar, znan predvojni revolucionar, ki je prav tako med prvimi odšel v partizane, nam je nekega dne prinesel nekaj eksplo-

ziva, vžigalno vrvico in vžigalnike (detonatorje).

Dobili smo nalogo. Jože nam je pojasnjeval, da moramo dati Nemcem vedeti, da na Gorenjskem ni njihov dom. Vsak dan bi jih morali presenetiti z različnimi akcijami. Zavreti je treba tudi delo v železnarni, ki so jo Nemci prav tako vključili v svoj vojni stroj. Železo iz jeseniških plavžev in martinarn so uporabljali za topove, tanke, vojne ladje itd. Skupina z Mežakle je že požagala električne drogove čez Mežaklo in tako preprečila dovajanje elekričnega toka iz Radovne. Mi pa smo imeli nalogo, da preprečimo dovajanje električne energije na Jesenice iz zasipske centrale. To je bila za nas štiri težka preizkušnja. Prvič smo imeli v rokah eksploziv. Jože nam je dal nekaj osnovnih navodil.

Že naslednji večer, nekako v začetku septembra smo se podali čez Radovno, Strmo stran in Blejsko Dobravo proti Lipcam. Za cilj smo si izbrali oba električna daljnovodna stolpa v bregu nad Savo. Preko njih napeljana žica je dovajala tok v jeseniško in javorniško železarno.

Oprezno smo se podali čez Dobravsko polje in previdno prišli do obeh stolpov. Nobene nemške patrole ni bilo čutiti v bližini. Nemci niso računali na našo prisotnost v dolini. Vsak je dobil svojo kocko eksploziva in lotili smo se dela. Odločili smo se, da bomo stolp minirali tako, da bo padel na drugega in onesposobil še njega, ker zanj nismo imeli eksploziva. Da bi bila rušilna moč večja, smo na vsako kocko privezali še večji kamen. De-

ing. Vinko Gaber

Novi čistilci plina pri visokih pečeh

Plavžni plin kot stranski produkt pri proizvodnji surovega železa predstavlja precejšnjo vrednost kot gorivo, saj ima kalorično vrednost okrog 930 kcal/Nm³, obe visoke peči pa ga proizvajata približno 65.000 Nm³/h.

Surovega plavžnega plina pa ne moremo takoj uporabiti, ker vsebuje še okrog 50 gr prašnih delcev v Nm³. Okrog 60 odstotkov prašnih delcev se odsede v prašni vreči, dokončno čiščenje plina pa se izvrši v plinskih čistilcih. Porabniki plavžnega plina zahtevajo očiščen plin, ki ne vsebuje več kot 0,02 gr prahu v Nm³.

Obstoječi plinski čistilci so bili postavljeni skupno z visokimi pečmi s kapaciteto 30.000 Nm³

na uro. Pri tej kapaciteti obstoječi čistilci očistijo plavžni plin na zahtevano stopnjo čistoče, t. j. na 0,02 gr prahu v Nm³. Po vojni so bile visoke peči rekonstruirane ter njihova kapaciteta povečana skoraj za 100 odstotkov. Zato se je povečala tudi količina plavžnega plina na 65.000 Nm³/h. Tako količina plina pa obstoječi čistilci ne morejo očistiti do zahtevane stopnje, zato vsebuje naš očiščen plin še vedno od 0,06 do 0,1 gr prahu v Nm³. Okrog 15 odstotkov plina pa gre zaradi premajne kapacitete obstoječih plinskih čistilcev neizkoriščenega v ozračje.

Glavni porabniki našega plavžnega plina so: kurjenje parnih kotlov 60 odstotkov, ogrevanje cowperjev 20 odstotkov, ostalih 20 odstotkov pa porabijo pržne peči, aglomeracija, apnenica, sušilne peči v sivi livarni in žarilna peč na elektropeči. Zaradi nezadostno očiščenega plina se plinovodi in gorilci prehitro zamašijo ter zahtevajo stalno čiščenje. Največja težava pa se pojavlja pri cowperjih, kjer se polzgoreli prašni delci usedajo na gredelih in zmanjšujejo učinkovitost segrevanja zraka. Novo obzidani cowper segreje zrak do 800° C. Po dveh letih obratovanja pa je težava držati temperaturo zraka na 600° C. Toplotna bilanca visokih peči izkazuje, da za 100° C konstantno povečana temperatura vpihanega zraka daje 3 do 4 odstotke prihranka koksa. Če vzamemo, da je pri naših cow-

lo smo za naše pojme opravili zelo strokovnjaško. Pritrjen je bil eksploziv, nameščeni vžigalniki in vrvice so bile vse enako dolge.

Kakala nas je še glavna naloga. Kako na tem vidnem mestu prižgati vrvice, da nas pri tem ne bi kdo opazil? Toda znašli smo se. Slekli smo sukniče in na tleh je Stane dobro pokrit preko glave prižgal cigareto in z njo vrvice, iz katerih je začelo sikati. Ker smo imeli za umik le nekaj minut časa, smo hitro vzeli pot pod noge. Upehani smo se ustavili šele kakih 200 m od kraja naše akcije. V za-vesti, da smo akcijo dobro opravili, smo čakali na eksplozijo, toda minilo je pet minut, deset minut, četrtr ure in še vedno je bilo vse tiho. Kaj sedaj? Razočarani smo se obrnili nazaj proti stolpu. Skrbelo nas je, da nas je morda kdo videl in pokvaril naše delo. Počasi in previdno smo se približali kraju naše akcije. Eksploziv je bil še vedno privezan, le vrvice so dogorele. Pobrali smo eksploziv, razmetali kamne daleč naokoli, zabrisali vse sledi in se napotili preko Dobravskega polja, Strme strani v naše taborišče.

Zjutraj smo ugotovili, da so bile vrvice slabe in da niso zgorele do konca.

Že po nekaj dneh smo dobili od Finžgarja novo vrvico, s katero bi lahko minirali tudi v vodi. Spet smo prehodili isto pot in se previdno bližali našemu cilju na Lipcah. Temna noč nam je omogočila, da smo se neopazno približali stolpoma.

Privezali smo eksploziv in ko je Stane s cigareto zažgal vrvice, iz katerih je začelo »sikati«, smo

jo ubrali preko polja daleč stran od kraja akcije.

Za hip smo se oddahnili, tedaj pa se je posvetilo in močan pok se je razlegel čez Dobravsko polje in tja pod Karavanke. Stisnili smo se k tlem, tedaj pa je »pribrenčal« čez naše glave del železne traverze kot pozdrav. Ni bilo hudega in oddahnili smo se.

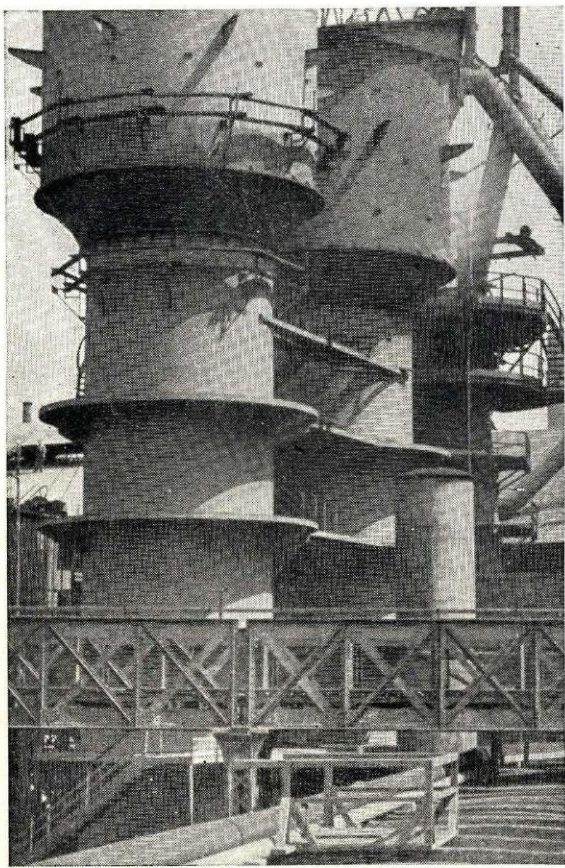
Akcija je torej uspela. Nismo mogli videti, kakšen je bil rezultat, kajti morali smo se čimprej umakniti. Sezuli smo si čevlje in bosi šli čez Strmo stran v naše vintgarsko taborišče.

Šele naslednji večer smo zvedeli za uspeh naše akcije. Posrečilo se nam je to, kar smo želeli. Miniran stolp je bil odlomljen tako strokovnjaško, da so se še Nemci čudili preciznosti te akcije. Sicer stolp ni padel na drugega, ker so ga zadržale močne električne žice, bil pa je prav tako onespособljen kot prvi. Zasipska centrala je morala za dalj časa prekiniti z dovajanjem toka Železarni.

Nemci so besneli. Uvideli so, da bo treba še več vojakov za patrole, straže in podobno, vojakov, ki so jih nujno potrebovali na vzhodni fronti.

Toda noči so bile naše in pokalo je še večkrat na različnih straneh Gorenjske. S to akcijo je zasipska centrala že drugič doživela naš obisk. Prvič nam je uspelo s pomočjo našega sodelavca minirati vodno cev do centrale, zdaj pa smo minirali električni stolp.

Tako smo že v prvih tednih leta 1941 vcepljali Nemcem strah v kosti in jih prisilili, da so se ponoči držali le bolj v bližini zavarovanih objektov.



Novi plinski čistilci bodo dograjeni in začeli obratovati v prihodnjem letu

perjih temperatura segretega zraka v povprečju vsaj za 100° C prenizka, poraba koksa pa znaša približno 1050 kg na 1000 kg proizvedenega surovega železa, dobimo pri letni proizvodnji 125.000 t surovega železa in ceni koksa 25 din/kg najmanj za 100 milijonov povečane stroške zaradi prevelike porabe koksa.

V modernih železarnah, kjer kurijo cowperje z dobro očiščenim plinom, prezidavajo gredele v cowperju vsakih 5 do 7 let obratovanja. Našim cowperjem pa moramo menjati gredele že po dveh letih obratovanja, ker že po tem času pade temperatura segretega zraka na 600° C. Remont enega cowperja stane okrog 20 milijonov din. Zopet nam pokaže računica, da moramo zaradi slabo očiščenega plina pri obstoječih petih cowperjih izvršiti dva in pol remonta letno namesto enega samega, kar za 30 milijonov dinarjev poveča stroške.

Posledic slabo očiščenega plavžnega plina so se zavedali naši strokovnjaki že pri graditvi cowperjev in so začeli s pripravami za zgraditev novih čistilcev plina. Priprava tehnične dokumentacije je bila leta 1953 gotova in se je pričelo z gradnjo. Projektirana sta bila dva stolpna čistilca, vsak s kapaciteto 70.000 Nm³ plina na uro. V spodnjem delu je vodno čiščenje s statičnim dezintegratorjem, v zgornjem delu pa je elektrostatični filter cevne izvedbe. Projekt je predvideval istočasno

obratovanje samo enega čistilca, medtem ko bi bil drugi v rezervi. Statični dezintegrator bi rabil velike količine vode s precejšnjim pritiskom, vsa uporabljena voda s pomešanim prahom pa bi se vodila in izlivala na haldo. Predračun za plinske čistilce je znašal okroglo 265 milijonov dinarjev. Pri ponovni proučitvi projekta so začeli dvomiti v uspešno čiščenje s statičnim dezintegratorjem, konstruktivne napake pa so se pokazale tudi pri izvedbi elektrostatičnega filtra. Zaradi tega, deloma pa tudi zaradi pomanjkanja finančnih sredstev se je delo pri graditvi novih plinskih čistilcev leta 1955 ustavilo. Vrednost zgrajenih oziroma nabavljenih delov znaša okrog 164 milijonov dinarjev.

Po konzultaciji naših inženirjev in tehnikov s poljskimi strokovnjaki za čiščenje plavžnih plinov in po ogledu v tovarnah na Poljskem so pričeli v našem konstrukcijskem biroju pripravljati načrte za novo izvedbo, ki bo odpravila ugotovljene napake. Načrti so bili do leta 1960 gotovi in investicijski program odobren. Izdelan je tudi glavni projekt in čaka revizije. Glavna sprememba je v prvi stopnji čiščenja, kjer bo namesto statičnega dezintegratorja vodni skraber, podobno kot to uspešno uporabljajo v poljskih železarnah. Istočasno bosta obratovala oba plinska čistilca. S predvideno rekonstrukcijo visokih peči se bo namreč povečala količina plavžnega plina do 100.000 Nm³/h, preprečena pa bo nevarnost korozije notranjih delov čistilca v času neobratovanja. Vodni skraber bo rabil manjše količine vode, umazana voda bo speljana v posebne usedalnike, imenovane Dorr-ove čistilce, kjer bo očiščena umazanije in ponovno uporabljena v čistilcih plina. Predračun del za dograditev obeh čistilcev znaša 100 milijonov din in so sredstva že zagotovljena iz fonda investicijskih zamenjav. Sedaj so v teku vsa pripravljalna dela, izdelava nove opreme pa je predvidena v I. tromesečju leta 1962. Dokončna montaža obeh čistilcev se bo tako pričela spomladi 1962 in bo gotova do konca leta, nakar bo sledilo poskusno obratovanje. Od starih čistilcev bodo pri novih uporabljeni samo električni mehanski usmerniki za elektrostatični filter.

Za zgraditev vodnih čistilcev za čiščenje odpadne vode se je železarna odločila na zahtevo Uprave za vodno gospodarstvo in revizijske komisije IS LRS, ker naša odpadna voda, ki teče v Savo, to zastruplja in uničuje njeno favno in floro. Projektirani so sedimentni bazeni sistema Dorr po načrtih, ki so jih dostavili poljski strokovnjaki. Podobni čistilci vode pri njih v redu delujejo. Dorr-ovi čistilci bodo locirani na desnem bregu Save nad železniškim mostom, njihov predračun pa znaša 132 milijonov din. V tem predračunu je zajet tudi akvadukt za bodočo HC Savo, ki bo stala prav tako na desnem bregu Save in bo služil tudi za premostitev vseh cevovodov od novih plinskih čistilcev do sedimentnih bazenov. V letu 1961 bodo zgrajena vsa gradbena dela, z montažo mehanske opreme pa se prične spomladi leta 1962. Tako bodo tudi vodni čistilci gotovi v letu 1962 skupno s plinskimi čistilci.

IUS C. BO. 002

Dopolnilne oznake

Poleg simbolov, ki smo jih navedli za identifikacijo kvalitete jekla, obstajajo še dopolnilni simboli, ki jih uporabljamo za določanje odpremnega stanja naših izdelkov. Te simbole zopet predstavljajo številke, ki se pripisujejo na koncu oznake za kvaliteto, od katere se ločijo s piko. Možna je tudi kombinacija teh številčnih simbolov.

Številčni simbol stanja	Stanje izdelka
0	brez določene toplotne obdelave
1	žarjeno
2	žarjeno na najboljšo obdelovalnost
3	normalizirano
4	poboljšano
5	hladno deformirano
9	narejeno po posebnih navodilih

SHEMATICNI PREGLED OZNAČEVANJA

a) za jekla z nepredpisano sestavo	
Č x x x x x x	Pomen simbola
0	jekla z nepredpisano sestavo
0	trgovska kvaliteta
1	trdnost —33 kg/mm²
2	trdnost 34—36 kg/mm²
3	trdnost 37—39 kg/mm²
4	trdnost 40—49 kg/mm²
5	trdnost 50—59 kg/mm²
6	trdnost 60—69 kg/mm²
7	trdnost 70 in več kg/mm²
0—44	jekla z nepredpisano čistočo
45—89	jekla s predpisano čistočo ali s predpisano vsebnostjo nekega elementa
90—99	jekla za avtomate
0	brez določene toplotne obdelave

- 1 žarjeno
- 2 žarjeno na najboljšo obdelovalnost
- 3 normalizirano
- 4 poboljšano
- 5 hladno deformirano
- 9 narejeno po posebnih navodilih
- dva simbola: kombinacija navedenih stanj

Č x x x x x x	ogljikova jekla
Številčni simbol najvplivnejšega elementa	
pri ogljikovih jeklih 10-kratna vrednost vsebnosti ogljika, zaokrožena na najbližjo višjo desetico	
pri jeklih, legiranih samo z enim legirnim elementom, je simbol na drugem mestu vedno 1	
pri jeklih, legiranih z več elementi, pomeni simbol na drugem mestu drugi najvplivnejši element	
0—19	jekla, namenjena za toplotno obdelavo
20—29	jekla za cementacijo
30—39	jekla za poboljšanje
40—49	ogljikova in nizko legirana jekla za orodje
50—59	visokolegirana jekla za orodje
60—69	jekla s posebnimi fizikalnimi lastnostmi
70—79	jekla, odporna proti kislinam in ognju
80—89	prosto
90—99	ostala jekla
0	brez določene toplotne obdelave
1	žarjeno
2	žarjeno na najboljšo obdelovalnost
3	normalizirano
4	poboljšano
5	hladno deformirano
9	narejeno po posebnih navodilih
dva simbola:	kombinacija navedenih stanj

PRIMERJALNA TABELA NOVIH JUS OZNAK
Z DOSEDANJIMI OZNAKAMI

JUS	Dosedanja	JUS	Dosedanja
Č 0000	StOO	Č 2130	38 Si 6
Č 0145	M	Č 2131	46 Si 7
Č 0146	SpM	Č 2132	51 Si 7
Č 0147	GVN, GVP	Č 2133	55 Si 7
Č 0148	GVP 35	Č 2134	66 Si 7
Č 0245	St 34.	Č 3120	As 2/II
Č 0345 V	St 34. S.	Č 3130	40 Mn 4
Č 0345	St 37.	Č 3131	30 Mn 5
Č 0345 V	St 37. S.	Č 3230	37 Mn Si 5
Č 0445	St 42.	Č 3830	42 Mn V 7
Č 0445 V	St 42. S.	Č 4120	15 Cr 3
Č 0545	St 50.	Č 4130	34 Cr 4
Č 0645	St 60	Č 4131	41 Cr 4
Č 0745	St 70	Č 4230	67 Si Cr 5
Č 1120	C 10	Č 4230	16 Mn Cr 5
Č 1121	CK 10	Č 4321	20 Mn Cr 5
Č 1200	M I.	Č 4720	15 Cr Mo 5
Č 1201	M II	Č 4721	20 Cr Mo 5
Č 1202	H I	Č 4730	25 Cr Mo 4
Č 1203	H I A	Č 4731	34 Cr Mo 4
Č 1204	H II	Č 4732	42 Cr Mo 4
Č 1205	H II A	Č 4733	50 Cr Mo 4
Č 1206	H III	Č 4734	30 Cr Mo V 9
Č 1207	H III A	Č 4830	50 Cr V 4
Č 1220	C 15	Č 4831	58 Cr V 4
Č 1221	CK 15	Č 5420	15 Cr Ni 6
Č 1330	C 22	Č 5421	18 Cr Ni 8
Č 1331	CK 22	Č 5430	34 Cr Ni Mo 4
Č 1430	C 35	Č 5431	34 Cr Ni Mo 4
Č 1431	CK 35	Č 5432	30 Cr Ni Mo 8
Č 1530	C 45		
Č 1531	CK 45		
Č 1730	C 60		
Č 1731	CK 60		

Za jekla, ki v tem pregledu niso navedena, je izdelava standarda še v teku.

Maks Dimnik

Program izobraževanja strokovnih kadrov za Železarno

Potrebe Železarne Jesenice zahtevajo, da se strokovni kadri izobrazijo in usposablajo za vedno večje naloge. Specializacija obratov, prehod na kvalitetnejše in zato dražje izdelke, je osnovni pogoj, da se podjetju zagotovi primerno mesto v naši industriji. Nekateri neugodni lokacijski pogoji nas še bolj silijo k boljšemu in kvalitetnejšemu delu in s tem k primerni rentabilnosti naše tovarne.

V dveh smereh se bo v bodoče razvijal proces poglobljanja strokovnega znanja naših kadrov:

— nenehno nadaljnje izobraževanje vseh sedanjih kadrov na vseh mestih in strokovnih stopnjah,

— dovajanje novih mladih strokovnjakov, strokovno primerno izobraženih na mesta, kjer naši stari sodelavci odhajajo v zaslužni pokoj — pomlajevanje kolektiva.

Tak je načelen program izobraževanja kadrov za naslednje obdobje. Za izvedbo le-tega so v kadrovskem sektorju in v Železarskem izobraževalnem centru predvideni naslednji operativni programi strokovnega izobraževanja za leto 1961-62:

IZOBRAŽEVANJE KADROV V ŽELEZARNI

a) Strokovno izobraževanje kadrov v produktivnih ekonomskih enotah

- tečaji za topilce pri SM in elektropeči,
- tečaji za pomočnike pri SM in elektropeči in jamske pomočnike,
- tečaji za industrijske zidarje,
- tečaji za ogrevalce zagrevnih peči v valjarnah,
- tečaji za izdelovalce kvalitetne karoserijske pločevine,
- tečaji za kvalitetne kontrolorje v jeklarni, valjarnah in drugod,
- tečaji za termično obdelavo pločevine,
- tečaji za lužilce,
- tečaji za žične valjavce,
- tečaji za ključarje in vodilne valjavce,
- tečaji za prebiralce in zarisovalce pločevine,
- tečaji za žičarje, hladne valjavce in žebjarje,
- tečaji za žarilce,
- tečaji za izdelovalce bele pločevine,
- tečaji za čistilce polizdelkov v valjarnah,
- tečaji za strojne oblikovalce v šamotarni.

b) Strokovno izobraževanje kadrov za ostale službe v podjetju

- tečajji za žerjavovodje,
- tečajji za plamenske in elektrovarilce,
- tečajji za mazače strojnih naprav,
- tečajji za skladiščnike,
- tečajji za bageriste,
- tečajji za prometno osebje,
- tečajji za visokostrokovne električarje,
- tečajji za knjigovodje in računovodje,
- tečajji za vozače dvigal,
- tečajji za vzdrževalne asistente,
- dopolnilno izobraževanje delovodij in predelavcev iz vseh obratov,
- izobraževanje administrativnega kadra,
- tečajji za stenografijo,
- tečajji za strojepisje,
- tečajji tujih jezikov,
- tečajji za vodilno osebje,
- šole za instrumentalce,
- dopolnilno strokovno izobraževanje osebja IBM.

Od navedenega programa strokovnega izobraževanja kadrov železarne je precej že izvedenega ali v teku, mnogo je pripravljenega, nekatere zelo potrebne posege izobrazbe pa zaradi različnih vzrokov še ni uspelo uresničiti.

Izobrazba odraslih na delovnih mestih in za delovna mesta se vrši skoraj izključno na zahtevo obratov in oddelkov, ki uvidevajo, da je treba kadre strokovno dvigniti in usposobiti. Iniciativa je res večkrat še na kadrovskem sektorju in Izobraževalnem centru, vendar je tudi v vodstvih obratov in v obratnih delavskih svetih že precej več pobud in iniciative kot do nedavnega.

Izobraževanje v naštetih tečajih opravljajo v glavnem strokovnjaki iz železarne in je bil zato skoraj povsod dosežen dober rezultat. Sami kadri pa so tudi s primerno discipliniranostjo in razumevanjem storili vse, da so ti tečajji uspeli.

Morda je pri vseh teh vidikih strokovnega podatnega usposabljanja kritično samo to, da niso programi niti načini proučevanja in učenja najmodernejši in najboljši, kajti vedno so tu po sredi tehnične in finančne težave in prepreke. Poučevanje je zato večkrat brez modernih pripomočkov in sredstev ter se zaradi tega bolj počasi odvija in je težje razumljivo.

Nekatere zelo važne potrebe izobrazbe so zaenkrat samo zamišljene. Razvoj, tako gospodarsko tehnični kot tudi ekonomsko-upravljavški bo brez-pogojno zahteval izobrazbo naših nižjih, srednjih in višjih vodilnih kadrov zaradi organizacije dela, odnosov do ljudi, ekonomike in razdelitve dela, izboljševanja delovnih procesov, skrbi za človeka itd.

IZOBRAŽEVANJE MLADINE V SOLAH

Za strokovno izobraževanje mladih kadrov in tudi mlajših kadrov v solah je program naslednji:

Troletna Železarska industrijska šola (prejšnja metalurška šola) vzgaja in izobražuje mlade učence v raznih železarskih poklicih (od metalurških poklicev do vzdrževalcev — ključavničarjev in električarjev).

Sola ima tak program, da absolventi v treh letih teoretičnega pouka in praktičnega dela dobijo primerno znanje za opravljanje dela na bolj zahtevnih kvalificiranih delovnih mestih. Pouk je v učilnicah ter delavnicah šole in obratov in na praktičnem delu v obratih. Ta način izobrazbe nam je dal zelo dobre kadre, ki s primernim znanjem prihajajo v železarno. V prihodnjem letu bomo sprejeli v Železarsko industrijsko šolo 80 do 90 učencev za razne stroke (topilci, valjavci, obratni ključavničarji, obratni električarji, varilci, kovači, žičarji, livarji itd.).

Za izobraževanje srednjih strokovnih kadrov imamo na Jesenicah Tehnično srednjo šolo za metalurško stroko. V to šolo se sprejemajo le absolventi Železarske industrijske šole s primerno prakso v železarni. Šola je sedaj triletna, v prihodnjem letu pa bo dvoletna in bo njen osnovni program tak, da bodo absolventi dobili strokovno znanje, potrebno za opravljanje poslov srednje strokovnosti v raznih železarskih strokah. Ta šola bo dala potrebne srednje vodilne kadre, ki bodo imeli zadostno osnovo za nadaljnji strokovni razvoj. Tehnična šola bo v bodoče še ožje strokovno opredeljena na stroke v železarskih poklicih.

Tehnična šola bi v letošnjem letu sprejela 20 do 30 učencev v redno dvoletno šolanje, večerna Tehnična šola pa bi imela samo pripravljalne semestre.

Za izobraževanje visokostrokovnih instrumentalcev je v programu ustanovitev enoletne šole z nalogo, da posreduje specialna znanja, potrebna za vzdrževanje, montažo in uporabo modernih merilnih in regulirnih naprav v metalurških obratih. Solo ustanavlja Združenje jugoslovanskih železarn in bo predvidoma pričela s poukom jeseni 1961 ter bi delovala za potrebe vseh naših metalurških podjetij.

Tak je predvideni program izobraževanja kadrov v Železarni Jesenice in zahteva precejšnja finančna sredstva. Kolektiv podjetja se bo moral zavestno odločiti za to, da jih zagotovi. Razen Industrijske šole, ki v svojih delavnicah lahko realizira približno 20 milijonov dinarjev dohodkov in se z njimi skoraj krijejo izdatki za učno osebje, je celotno ostalo izobraževanje odvisno od dotacij železarne. Dovoljeni procent po zvezni uredbi, predviden za dvig kadra, znaša v železarni okroglo 43 milijonov dinarjev, kar bi komaj zadoščalo za kritje stroškov izobraževanja odraslih in Tehnične srednje šole. Vprašanje finansiranja štipendistov železarne je rešeno iz Sklada splošne porabe, do čim ni nikakih sredstev niti predvidenih niti odobrenih za izboljšanje opreme in učnih pripomočkov odnosno manjših zelo potrebnih investicij (preureditve šolskih prostorov, kabineti, panoji za učila itd.). Vprašanje sredstev za dovršitev Doma učencev je pa sploh odprto in je izredno kritično.

Lahko ugotovimo, da je že precej storjenega za strokovno izobrazbo kadrov železarni, vendar bo potrebno še bolj resno in energično izvajati vse izobraževalne naloge in zamisli.

M. Ivanovič

Problemi in položaj zaposlene žene

Vedno več žena je zaposlenih in s tem dobiva družina drugačen položaj v družbi. Zaostalo mišljenje, da žena ni sposobna opravljati določenih poklicev se je že davno preživelo. Praksa je pokazala, da se žene uspešno uveljavljajo v proizvodnji, v političnem in vsem javnem življenju. Vendar pa ne smemo zapirati oči pred problemom, ki nastaja pri zaposlovanju žena. Tudi njihov družbeni položaj še vedno ni tak, kakor bi si želeli.

Statistika nam pove, da je v naši občini od 11.500 žena zaposlenih le 4000, torej komaj 35 odstotkov. Od tega jih je v našem podjetju preko tisoč. Se vedno je pripravljene dovolj ženske delovne sile, več, kakor jo je možno zaposliti. Po drugi strani pa kvalificiranost prijavljenih žena ne ustreza razpoložljivim delovnim mestom. Potrebno bi bilo nuditi našim ženam ustrezno pre-kvalifikacijo, saj vemo, da je večina žen ostala pri izobrazbi, ki so si jo pridobile še kot dekleta, ker jim pozneje družinske obveznosti preprečujejo, da bi dosegle še kaj več. S pridobitvijo ustrezne kvalifikacije bi jim omogočili, da sprostijo svoje zmožnosti in ne, da so večkrat primorane sprejeti zaposlitev, ki jim ne ustreza ali kot pravimo »ne leži«. Strokovna in splošna izobrazba naših žena je povprečno na nizki stopnji. Zato bi morali najti način, da bi jim nudili možnosti izobraževanja.

Našo ženo le redko srečamo kot članico delavskega samoupravljanja oziroma družbenega upravljanja. Eden od vzrokov je njena preobremenjenost pri delu za dom, prav posebno še v družinah z otroki. Z ustanovitvijo pralnice in čistilnice je bil že storjen korak k razbremenitvi žena v gospodinjstvu. Težko pa čakamo na sodoben obrat družbene prehrane, ki bi nudil zdravo, dobro in poceni hrano, ki bi jo lahko odnašali na dom.

Problem je tudi varstvo otrok v času odsotnosti zaposlenih roditeljev. Obstoječe varstvene ustanove ne zadoščajo in so mnogo premajhne. Pri reševanju tega vprašanja bodo morale pokazati več razumevanja stanovanjske skupnosti. Problem varstva pa bi morda lahko reševali celo v okviru hišnih svetov. Nadzor nad otroki bi se v za to določenem prostoru lahko poveril ženi, ki ima za to veselje in voljo, predvsem pa nekaj pedagoških sposobnosti.

Z organizacijo servisne službe za pomoč v gospodinjstvu bi še prav posebno pomagali ženam, ki so zaposlene v proizvodnji, kjer dnevno že iz-

črpajo svoje fizične zmogljivosti. Ko se taka žena vrne domov, jo spet čaka delo, ki ni nič manj težko. Pogosto se zgodi, da je primorana nedeljo, ko je ves dan prosta, izkoristiti za pranje ali čiščenje, kar je seveda vse prej kot počitek, ki mu je nedelja namenjena. To dvojno breme, ki ga nosi zaposlena žena, t. j. služba in gospodinjstvo, jo fizično in psihično izčrpava. Ni redke tudi primer, da izkoristi letni dopust za delo, ki ga med letom ne zmore izvršiti in ko ostala družina odhaja na izlet si želi, da jo puste doma, da bi se ta čas lahko vsaj naspala. Prav gotovo to ni razveseljivo dejstvo, je pa in kakor sem že omenila: pred temi dejstvi ne smemo zapirati oči.

Naša žena kljub temu, da izpolnjuje ogromne obveznosti nasproti družbi, nima vpogleda v politični in gospodarski razvoj, ker pač ne utegne čitati in se kulturno izobraževati.

Tako nujno v tej smeri zaostaja, kar je spet ena ovira več, da ne sodeluje v javnem življenju v tolikšni meri, kakor bi morala.

Pri analiziranju teh problemov pogosto slišimo pripombe, kot n. pr. naj mož toliko zasluži, da bo žena lahko doma gospodinjala in vzgajala otroke. Mislim, da bi to pomenilo korak nazaj, saj bi se žena čutila zapostavljena. S tem bi ji vzeli možnost ekonomske osamosvojitve, ki je pogoj za njeno enakopravnost. To tudi ni cilj našega družbenega razvoja, ki je že določil ženi vlogo in mesto, ki ji v naši družbi pripada.

O vseh teh navedenih problemih je razpravljal nedavno tudi občinski odbor SZDL na svoji razširjeni seji. Na osnovi referata in razprave je sprejel sklepe in zaključke, ki jih bo posredoval občinskemu ljudskemu odboru Jesenice in upravi stanovanjskih skupnosti v realizacijo.

Foto Melita Murko

Panorama z Mežakle



Miha Klinar

Hitlerjev maščevalni napad na Jugoslavijo

Odpor jugoslovanskega ljudstva, ki je preprečilo nakane Cvetković-Mačkove vlade in s svojimi protifašističnimi demonstracijami od 25. do 27. marca 1941 razveljavilo pristop Jugoslavije k fašistični osi Rim-Berlin-Tokio, je tako močno prizadel Hitlerja, da je sklenil napasti Jugoslavijo. V ta namen je preložil »Unternehmen Barbarossa« – napad na Sovjetsko zvezo in v naglici napravil »Unternehmen 25«, kakor je šifriral napad na Jugoslavijo. Temeljiti načrt za to vojno operacijo je izdelal sam. Hitlerju se je takoj pridružil Mussolini in ga pismeno opozoril, da bo moral upoštevati ne samo madžarsko in bolgarsko sodelovanje, marveč tudi separatistične težnje hrvatskih ustašev pod vodstvom Pavelića, ki je tedaj živel v emigraciji v Italiji. V zvezi s tem je Mussolini dal Pavelića takoj poklicati k sebi in na sestanku sprožil vprašanje italijanskih zahtev po Dalmaciji, na kar je Pavelić takoj pristal.

S težnjami hrvatskih ustašev kot sredstvom za razbijanje Jugoslavije je računal tudi nemški general Jodl, ko je 28. marca 1941 pisal svoje instrukcije za vskladitev nemško-italijanskih vojaških operacij. Dva dni kasneje je general von Brauchitsch sestavil navodilo o koncentraciji čet za predvideni napad na Jugoslavijo. V posebnih prilogah je ocenil moč jugoslovanske vojske in dodal pregled nemških sil. V točki 6 tega dokumenta je opisal sodelovanje nememških držav Italije, Madžarske, Romunije in Bolgarije.

V zvezi z različnimi operacijskimi načrti proti Jugoslaviji je Berlin pretresel tudi vprašanje propagande proti Jugoslaviji, ki je poleg tega, da določen del Nemcev v Jugoslaviji zapusti Jugoslavijo kot »preganjanca«, vsebovala še smernice, ki jih je izdal general Keitel za nemško vojsko. Te smernice so silele na postavki, da so »sovražniki Nemčije izključno srbska vlada in Srbi«. Pri vseh nesrbskih narodih pa naj nemški vojaški poudarjajo, da Nemci ne prihajajo k njim kot sovražniki. Izjemo so tvorili Slovenci (prve demonstracije proti troosnemu paktu so se namreč začele v Sloveniji – op. p.), ki jih je nemška propaganda izenačila s Srbi v skladu s Hitlerjevimi besedami, da »Srbi in Slovenci niso bili Nemcem nikoli naklonjeni«.

Istočasno z nemškimi pripravi za napad na Jugoslavijo so potekale tudi italijanske vojne priprave. Kot je razvidno iz ohranjenih Robottijevih poročil, se je »italijanski generalni štab ob jugoslovanskem državnem udaru 27. marca 1941 prepričal, da je vojna z Jugoslavijo neizbežna« in zato še ta dan ukazal II. italijanski armadi defenzivno razporeditev na črti italijanske obmejne stražarnice pri Kokovi na cesti Trbiž-Podklošter do Matulj ob Jadranskem morju.

Priprave za fašistični napad na Jugoslavijo so naglo potekale, nova Simovićeva vlada pa je namesto, da bi se pripravila na spopad s splošno mobilizacijo, izražala lojalnost do Nemčije in s pritegnitvijo Mačka v vlado hotela prepričati Hitlerja, da bo spoštovala celo troosni pakt, ki ga je sklenila prejšnja vlada, čeprav so vsi znaki kazali, da je vojna neizbežna. Da bi se ne »zamerila« Hitlerju, ni ukrenila ničesar proti Hitlerjevi peti koloni in celo dopuščala, da so petokolonci neovirano odhajali v Nemčijo, kar je Goebelsov propagandni aparat podobno kakor pred zasedbo Češke in pred napadom na Poljsko napihnil v

»strahovito preganjanje Nemcev v Jugoslaviji, ki ga Velika Nemčija ne sme dopuščati in ga mora kaznovati«. Omahljivemu stališču vlade so sledila tudi vodstva meščanskih strank. Kot edina sila resnične narodne obrambe na slovenskih tleh se je izkazala Komunistična partija Slovenije. Čeprav so se njeni člani komaj vrnili iz koncentracijskih taborišč (n.pr. iz Medjurečja pri Ivanjci), nekateri pa so bili še vedno v zaporu (n.pr. skupina jeseniških skojevcev, ki jih je marca 1941 zajela gorjanska žandarmerija skupaj z Borisem Kraigherjem na Poljanah nad Jesenicami), je KPS izdala v zadnjih dneh stare Jugoslavije več letakov, s katerimi je razkrinkavala petkolonske elemente v gospodarstvu, državnem aparatu in v vojski, zahtevala izpustitev političnih jetnikov, sklenitev pakta s Sovjetsko zvezo in pozivala ljudstvo na obrambo Jugoslavije, če bi prišlo do fašističnega napada.

Jugoslovanska vlada »narodne slege« pa je bila za te pozive gluha in ni storila nič učinkovitega za obrambo države pred napadalci, ki so se na napad že mrzlično pripravljali. Tako so se na primer na italijansko-jugoslovanski meji proti Gorenjski zbirale enote italijanskega XI. armadnega korpusa z divizijami Re, Isonzo, s III. grupo alincev, ki so jo sestavljali samostojni bataljoni Val Pelice, Val Cenischia, Val Toce in topniški bataljon Val Adige, z oddelkom graničarjev, z inženirskimi in drugimi specialnimi enotami. Vsaki diviziji sta bila dodeljeni še dve legiji fašistov, in to ne samo za nadzorstvo nad ostalo kraljevsko vojsko, marveč predvsem kot izvrševalca večjih okupacijskih represalij, tako na primer kot edinega, od Mussolinija pooblaščenega izvrševalca smrtnih kazni, streljanja talcev itd.

Vzlic ukrepom in močnim silam so imeli Italijani strah pred jugoslovansko vojsko, kar pričajo ohranjena Robottijeva poročila. Po podatkih, s katerimi je razpolagala dan pred napadom na Jugoslavijo obveščevalna služba italijanskega generalnega štaba, je imela Jugoslavija na slovenski meji proti Italiji brez rezerve 37 tisoč vojakov, z rezervo 40 tisoč vojakov, na škofojloškem področju pa celo 77.000, kar je mnogokrat pretirano, saj vemo, da je imela kraljeva jugoslovanska vojska v svojih vojašnicah na Gorenjskem zelo šibke posadke in da je imela za obrambo Rateč in Gornjesavske doline samo osemdeset vojakov, oboroženih s puškami in enim samim puškomitraljezom. Italijani so imeli strah zlasti pred »četniki in komitaši«. V zvezi z njimi je komandant italijanskega VI. korpusa, general Robotti, izdal na dan napada na Jugoslavijo svojim podrejenim posebno povelje, da naj »zajete četnike in komitaše na hitro izprašajo in jifi nato nemudoma postrele«.

Po nemško-italijanskem napadalnem načrtu naj bi Gorenjsko osvojili Italijani. Zaradi strahu in slabih izkušenj v Grčiji so Italijani računali z defenzivo, kar je razvidno iz Robottijevega poročila na dan napada na Jugoslavijo: »Niti pedi zemlje sovražniku!« Z defenzivo je računal tudi Mussolini. Italijanski fašistični diktator je v posebni brzojavki komandantu italijanske II. armade tik pred napadom na Jugoslavijo brzojavil, naj že »ob začetku napada na Jugoslavijo skrbno pazi na oficirje in vojake ter naj da brez odlašanja streljati vsakogar, ki bi se brez ukaza umaknil s položajev«. Iz tega je razvidno, da italijanski generalni štab ni računal samo z ogorčenim odporom jugoslovanske vojske, marveč tudi z njenimi ofenzivnimi akcijami.

Ko se je 6. aprila 1941 začela vojna proti Jugoslaviji, je bilo na nemško-jugoslovanski meji skoncentrirano razmeroma malo nemških sil in še te so imele defenzivno nalogo s pošiljanjem patrolj na jugoslovansko ozemlje. Nemški generalni štab je namreč usmeril svojo ofenzivo predvsem preko Štajerske in Madžarske proti Zagrebu, z Madžarske, Romunije in Bolgarije proti Beogradu, kakor to prikazuje ohranjeni nemški napadalni načrt. (Gl. »Bo-rec«, št. 3–1961, str. 155). Ker pa se Italijani niso hoteli po predvidenem načrtu premakniti naprej v Gornjesavsko dolino, so jim morali priti na pomoč Nemci. Sele z njihovo pomočjo so zavzeli koto Peč, ki jo je branilo osemdeset jugoslovanskih graničarjev.

Na dan, ko je bila bitka za Peč, so v Ljubljani izpustili iz zaporov skupino jeseniških skojevcev. Na poziv KPS so se skupaj s tovariši, ki so se po 27. marcu vrnili iz koncentracijskega taborišča Medjurečja pri Ivanjci, javili

prostovoljno za obrambo Jugoslavije proti fašističnim napadalcem. Prostovoljce je organiziral Jože Gregorič. Poleg njih so se na Jesenicah, v Kranju, Trzinu, Skofji Loki in po drugih krajih javljali v vojsko številni prostovoljci, zlasti iz vrst delavske, dijaške in študentske mladine, ki je bila protinacistično razpoložena že od Hitlerjeve zasedbe Češke dalje. Vendar so bili prostovoljci že od odhoda v vojsko razočarani nad ravnanjem vojaških komand z njimi, ki niso vedele ali hotele vedeti, kaj naj storijo s takim številom prostovoljcev. Nekateri so prišli samo do Novega mesta, tisti pa, ki so prišli do Zagreba, so padli v roke hrvatskim ustašem. V kraljevi jugoslovanski vojski je bilo nekaj gnilega; bila je na čelu izdajalska peta kolona.

Pa ne samo peta kolona, tudi oblast v tedanji Dravski banovini na čelu z dr. Natlačenom je nadaljevala z izdajalsko predvojno politiko. Narodni svet, ki ga je iz vseh strank sestavljali Natlačen, ni skrbel za utrditev obrambne moči v Sloveniji, marveč je samo špekuliral, kam se bo nagnila vojna sreča in bil pripravljen, da se vdinja tudi napadalcem, kar se je pozneje izkazalo. Niso mu bili mar interesi naroda, marveč samo to, da ostanejo na oblasti in da obdrže na vajeitih slovensko ljudstvo ne glede na to, komu in kateri državi bi služili. Zato ni nič čudnega, da je tak »Narodni svet« odklonil zahtevo CK KPS po zastopstvu v Narodnem svetu in zahtevo CK KPS po organiziranju odločne obrambne akcije. Prav tako je odbil zahtevo CK KPS po sodelovanju v obrambi tudi poveljujoči general kraljeve vojske. Ljudstvo, zlasti mladina, ki se je javila v prostovoljce, je kmalu čutilo, da vojska in oblast zavirata ukrepe za obrambo države pred fašističnimi napadci in tako omogočata sovražniku skoro neovirano prodiranje v Slovenijo.

Dne 7. aprila 1941 so Italijani s pomočjo čete nemških planincev zavzeli Petelinjek pod Pečjo, njihove patrulje pa so prodrele do Rateč. Italijanski napad v smeri proti Sorici se je razbil ob ognju z Blegaša. Tudi 8. aprila 1941 Italijani na fronti v smeri Skofje Loke niso zaznamovali nobenega uspeha, medtem ko so v Gornjesavski dolini s pomočjo Nemcev zasedli Rateče, Podkoren in Kranjsko goro. Razen tega so zasedli tudi Bogatin, ki ga ni nihče branil. Ta dan je CK KPS poslal delegacijo k divizijskemu štabu z zahtevo, naj za obrambo severne meje oboroži jeseniško delavstvo. Razen tega je CK KPS izročil štabu še vrsto drugih konstruktivnih obrambnih ukrepov, divizijski štab Dravske banovine pa je vse te ukrepe odklonil.

Jeseniškim delavcem ni zaupal. Bolj je zaupal sovražni-kovi peti koloni. V zvezi temu je KPS izdala letake in 8. aprila 1941 vnovič pozvala ljudstvo na obrambo domovine in organizirala odhod prostovoljcev na fronto.

V noči od 8. na 9. april je s pomočjo vodičev — petokoloncev Pavla Luckmanna z Jesenic in Andreja Smoleja — Kajznekovega iz Mojstrane prodrla preko Rožce 150 mož močna nemška četa, da bi preprečila miniranje karavanskega predora na Hrušici, vendar je prispela prepozno. Ob pol treh zjutraj, dne 9. aprila, je napadla na Belem polju med Hrušico in Mojstrano osebni avtomobil, ki je opravljal kurirsko službo med štabom polka na Bohinjski Beli in Mojstrano. V avtomobilu sta bila šofer Jože Vrhunc z Bleda in neki rezervni oficir. Vrhunc je bil pri napadu lažje ranjen in ujet, medtem ko je oficirju uspelo pobegniti. Nemci so se po napadu umaknili, med potjo pa zagrešili svoj prvi zločin na Gorenjskem, ker so — ne upoštevajoč mednarodni zakon o vojnih ujetnikih — Vrhunca dne 9. aprila 1941 ob enajstih dopoldne ustrelili na Javorjih med Dovško in Hrušensko planino.

V isti noči, ko so Nemci prodrli preko Rožce proti Hrušici, je jugoslovanska graničarska enota (400 mož) organizirala ofenzivni sunek proti Cerknem. Italijani so se v neredu razbežali, jugoslovanski graničarji pa so preko Skofja prodrli v Cerklno, kjer je en oddelček začel takoj s čiščenjem minskih polj, drugi pa je prodrl do Novakov in do Zakriža. Ta edini podvig kraljeve vojske je ljudstvo onkraj meje na področju, ki so ga graničarji zavzeli, toplo pozdravilo. Ofenziva pa se ni nadaljevala, marveč so se morali graničarji na ukaz nadrejenega štaba po tem prodoru umakniti na izhodne položaje.

Dne 9. aprila 1941 je italijanski bataljon Val Toce po zavzetju Gozd — Martuljka naletel na organiziran jugoslovanski odpor. Borbe so trajale vse popoldne in prišlo je celo do jurišnih spopadov in do medsebojnega obmetavanja z ročnimi bombami. Italijanski komandant bataljona se je verjetno hotel izkazati pred italijanskim kraljem Viktorjem Emanuelom, ki je ta dan prišel na »fronto« v Kranjsko goro navduševat svoje vojalke. Ob tem dogodku so italijanski poveljniki nagnali svojo vojsko preko Mojstrovke v dolino Pišnice, čeprav v njej ni bilo niti enega jugoslovanskega vojaka.

Dne 10. aprila 1941 se je začel razkroj jugoslovanske vojske na Gorenjskem. Vojaštvo je zapustilo Podkorensko dolino, potem ko je miniralo Karavanski predor, železni-

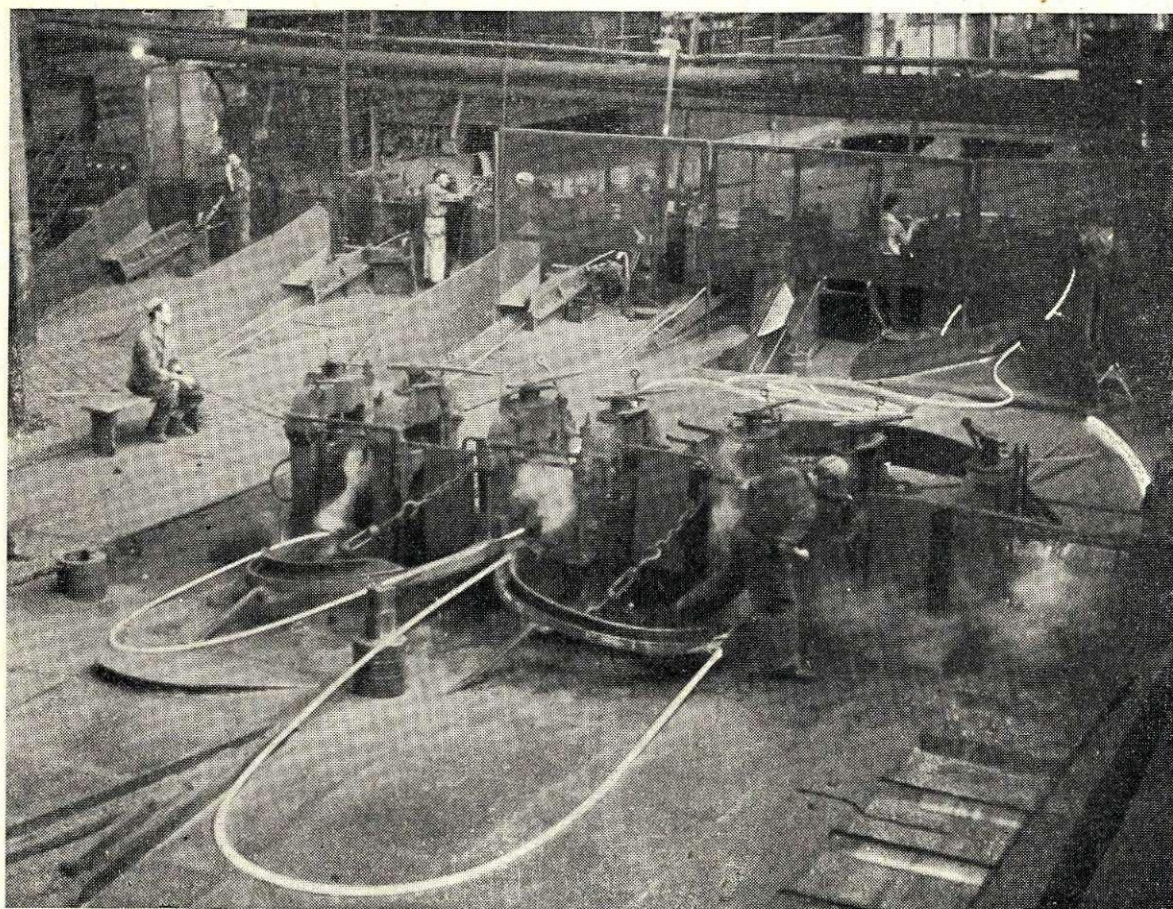


Foto Kolman

Nova hala daje žični valjarni tudi več svetlobe

ški most in cestne mostove v Mostah pri Zirovnici. Vojska ni zasedla utrjenega pasu, ki se je začel pri Zirovnici, marveč se je kdo ve na čigav ukaz razhajala. Edino, kar je še storila, je bila razstrelitev železniškega predora v Globokem pri Radovljici in cestnega mostu čez Savo v Kranju. Kljub umirju in razsulu jugoslovanske vojske na Gorenjskem si Italijani še vedno niso upali naprej. Robottija je skrbela »Rupnikova linija«, predvsem utrdbе v škofjeloških dolinah. Rupnikova linija pa je bila popolnoma nenevarna. Ko so Italijani zvedeli za to »utrdbо«, je štab II. armade 10. aprila 1941 izdal posebno povelje za ofenzivo, ki naj bi se začela 11. aprila 1941 opoldne.

V skladu s to »ofenzivo«, ki ni nikjer naletela na najmanjši odpor, se je grupa generala de Laurentisa premaknila 11. aprila preko Mojstrovke proti Jesenicam in Kranju. Z njo se je združila komanda III. grupe alpincev z bataljonom Val Cenischia in s 78. planinsko baterijo. Oddelki italijanskih granicarjev so se preko Možica premaknili na Bohinjsko Bistrico, bataljon Val Pelice in grupa Val Adige pa je po obeh sorških dolinah začela prodirati proti Škofji Loki. Dne 11. aprila okrog treh popoldne so italijanske enote na čelu s četo nemških planincev prikorakale na Jesenice in nadaljevale svoj pohod proti Zirovnici.

Dne 12. aprila 1941 so Italijani zasedli Selca in Radovljico, 13. aprila so »zavzeli« Senčur, dne 14. aprila 1941 pa Škofjo Loko. Ta dan je bila italijanska okupacija Gorenjske končana.

V dneh italijanskega zasedanja Gorenjske se je pokazala kapitulantska in izdajalska vloga vladajoče buržoazije, ki je sledila izdajalskim navodilom Natlačenovega Na-

rodnega sveta v Ljubljani. Ta Narodni svet je že 10. aprila 1941 izdal proglas kapitulantske vsebine. Po Natlačenovem predlogu, naj bi Narodni svet po vzgledu pravkar proglašene Paveličeve Neodvisne države Hrvatske prevzel vrhovno oblast na ozemlju Slovenije. Generaloma Panduroviču in Lavdinoviču so člani tega sveta poslali poziv, naj se s svojima enotama podredita zahtevam Narodnega sveta, in zahtevali, naj se sklene premirje z nemško vojsko. Generala sta ta poziv odbila, vendar nista ukrenila ničesar proti izdajalcem Natlačenovega kova. Kapitulantsko in izdajalsko početje buržoazije pa se je pokazalo tudi na Gorenjskem. Medtem ko so se delavci pod vplivom komunistov še vedno javljali prostovoljno v vojsko in bili pripravljeni, da se borijo proti fašističnim napadalcem, je buržoazija hlapčevsko segala okupatorjem v roko in jim ponujala svoje usluge. Tako je občinski odbor na Jesenicah ponižno pozdravil Italijane ob njihovem prihodu na Jesenice in jim izročil v priznavanje njihove oblasti občinske ključe. Prav tako so Italijani sprejeli mestne ključe iz rok predsednika Narodnega sveta Natlačena in ljubljanskega župana Adlešiča. 14. aprila 1941 se Natlačen že ponuja Italijanom v službo, obenem pa išče stika z Nemci, da bi z njihovo pomočjo uresničil svoj fašistični sen po vzgledu Paveliča. Toda v tistem času ne Nemci ne Italijani niso potrebovali slovenskega »poglavnika«. Sloveniji so namenili drugo usodo že pred napadom na Jugoslavijo.

Tako početje slovenske gospode je ogorčilo skoro vse slovensko prebivalstvo. Zgodilo se je vse, kar je že vnaprej napovedala KP. Zato je v teh dneh KP pridobila nove simpatije med najširšimi plastmi slovenskega naroda. Njen tedanji nastop je pripomogel, da je v času okupacije uresničila svoje zgodovinsko poslanstvo.

Stane Tušar

Koncentracijsko taborišče Dachau in njegov razvoj

Osemnajst kilometrov severno od Münchena je značilno bavarsko mestece Dachau, pa katerem je dobilo svoje ime tudi eno izmed prvih nemških koncentracijskih taborišč.

Stara opuščena orožarna izven naselja Dachau je bila nekakšen zamelek velikega koncentracijskega taborišča, ki se je razširilo na okoliško zamočvirjeno ozemlje, ki ga namaka reka Isar. Leta 1933 so prevzeli oblast v Nemčiji nacisti in bavarsko mesto München je bilo center nacističnega gibanja. Zato ni čudno, da je prav v njegovi bližini nastalo prvo taborišče, ki je bilo ustanovljeno zgolj za nemške komuniste, socialdemokrate in ostale osovražene elemente ter končno tudi za Zide.

Razvoj samega taborišča Dachau bi lahko razdelili v dve etapi. V prvi etapi so morali tedanji zaporniki – Nemci, zgraditi predvsem samo taborišče in v ta namen izsušiti nerodovitno in močno zamočvirjeno ozemlje. Druga etapa pa je bila izgradnja esesovskih barak, stanovanjskih hiš za njihove družine in pozneje ostalih skladiščnih in gradbenih objektov. Znano je namreč, da je na nekdanjem močvirju zrastle, rečemo lahko novo mesto, mesto barak – mesto smrti.

Koncentracijsko taborišče Dachau je imelo do leta 1941 okrog 8 tisoč zapornikov. Število zapornikov pa je v letih 1939 in 1940 in do samega konca močno naraslo, saj je bilo tik pred koncem v taborišču preko 33.000 zapornikov. Do leta 1939 so v njem prevladovali zgolj nemški politični zaporniki, Zidje in cigani. Znatno manjše število pa je bilo

nemških kriminalcev. Leta 1939 in 1940 se je povečalo število s poljskimi, francoskimi, češkimi, avstrijskimi in nizozemskimi političnimi zaporniki, leta 1941 pa so prispeli v Dachau tudi že prvi Jugoslovani. V glavnem so bili Slovenci in seveda tudi Jeseničani. V tem času so v taborišču že prevladovali inozemski zaporniki, še vedno pa je bilo precej Nemcev, okrog 5000. Največ je bilo poleg Nemcev Poljakov (zanimivo je, da je bilo takrat v Dachau interniranih okrog 2 tisoč poljskih duhovnikov), mnogo pa je bilo tudi Čehov. Leta 1942 so prispeli v Dachau prvi Rusi in od tedaj naprej so tudi prevladovali v glavnem ruski interniranci. Nemcev in pripadnikov drugih zapadnih narodnosti je bilo v taborišču sorazmerno vedno manj.

STRUKTURA TABORISCA

V taborišču sta bila v glavnem dva vodilna aparata: zunanji komandni aparat esesovcev in notranji komandni aparat internirancev. Komendant taborišča Dachau (po letu 1942 Weis) je bil višji esesovski oficir – Obersturmführer, ki je bil izrecno podrejen vrhovni komandi v Oranienburgu. Komandantu so bili podrejeni trije SS-oficirji (Lagerführerji), njim pa so bili podrejeni »raportführerji«, »blockführerji« in »komandoführerji«. To so bili največ SS-podoficirji in navadni vojaki. Se vedno pa so bili za internirance več kot »generali v vojski«, saj so odločali vsako sekundo o njihovih življenjih, ne da bi jih kdorkoli klical na zagovor. To je bil esesovski aparat, ki je v glavnem imel komando nad taboriščem in skrbel, da je potekalo življenje v taborišču pod določenim terorjem. Notranji aparat, ki je bil za pojme navadnega človeka – interniranca še dokaj težje dojemljiv, pa so vodili interniranci sami. Od taboriščnega starešine (Lagerältester) preko starešine barake do starešine sobe in od glavnega »kapota« do posameznih komandnih kapotov, ki so skrbeli za red in disciplino v samem taborišču. Pri tem je treba omeniti, da so nekateri funkcionarji – interniranci izvajali nad interniranci dokaj hujši teror kot esesovci sami. Za košček kruha so bili zmožni umoriti sojetnika. Se več, pobijanje in pretepanje internirancev se je stopnjevalo tako daleč, da so kapoti in blokältesterji to počenjali že zgolj za zabavo. Število žrtev bi bilo v vseh koncentracijskih taboriščih prav gotovo mnogo manjše, če ne bi bilo med njimi

teh podivjanjih in nečloveških izvajalcev nacističnih metod in teženj.

OPIS TABORISČA

Taborišče je leta 1938 dobilo dokončno obliko, katero je ohranilo do osvoboditve. Priznati je treba, da je to taborišče na prvi pogled napravilo na kogarkoli vtis najlepšega reda in čistoče. Saj nisi našel nikjer ne na poti niti na drugih prostorih cigaretne gorila ali uporabljene vžigalice. Za to so seveda skrbeli interniranci.

Taborišče je imelo pravilno pravokotno obliko. Internirancem je bilo najprej namenjenih 32 barak, po 16 v eni vrsti, med katerimi je vodila na zborni prostor (apelplatz) široka in ravna ulica, imenovana »Lagerstrasse«. Zborni prostor je bil obdan z ostalimi zgradbami, v katerih so bile razne lahke delovne komande, kuhinja, kopalnica z dezinfekcijskimi komorami in skladišče za obleke internirancev. Glavni vhod v taborišče je bil z zapadne strani skozi upravno poslopje, v katerem so bili prostori esesovskih upravnih pisarn. V taborišču so bili urejeni lepi zeleni pasovi, svojevrstno sliko pa je nudil nasad topolov vzdolž glavne ulice. Vse to pa je bilo obdano s trojno bodečo žico po kateri je krožil električni tok z visoko napetostjo, nevarno življenju. Na vsakih 120 metrov so bili razporejeni stražarski stolpi, opremljeni z močnimi žarometi in seveda z avtomatskim orožjem. Izven taborišča je bilo tudi manjše taborišče za esesovce, ki so se kakorkoli prekršili v disciplini. V samem taborišču pa je bil seveda tudi večji prostor, imenovan taboriščni revir in posebna baraka, v kateri je bila nameščena posebna komanda – komanda črnih pik.

Zunaj taborišča je bil postavljen tudi krematorij, poleg njega pa staja za dresirane esesovske pse. Celotno naselje vojske SS in njihovih družin je bilo na zapadni strani taborišča, medtem ko se je na vzhodni in južni strani širila ogromna taboriščna plantaža, na kateri so pridelali dovolj, pese, repe, korenja in krompirja za oskrbo taborišča. Plantaža so v glavnem obdelovali interniranci.

ŽIVLJENJE V TABORIŠČU

Človek, ki je prišel v taborišče, je praktično izgubil svoje ime in postal številka. Njegovo narodnost je bilo moč spoznati po oznaki »trikotnik« pod številko. Po barvi trikotnika so se v začetku razlikovali interniranci med

seboj z ozirom na izvršeni delikt, vendar je to veljalo zgolj za Nemce in še to le nekako do 1941. leta. Ob sprejemu v taborišče je moral vsak oddati vse stvari in seveda tudi lase. Značilno modro-belo progaste obleke z običajnimi ali holandskimi lesenimi coklami so bila taboriščna uniforma. Novodošle (imenovane »Zugänge«) so nastanili v poseben blok za novince, kjer so morali vsaj 14 dni poslušati pravila taborišča in seveda vaditi strumen korak in razna povelja pri korakanju, vse zaradi bodočih »apelov«, ki so morali potekati popolnoma po nemškem vojaškem drilu. Učenje nemških pesmi je bilo obvezno. Novinci v začetku niso odhajali na delo, ampak so opravljali le lažja dela (čiščenje taborišča), ko so ostali interniranci odšli na delo. Povezava s starejšimi interniranci pa je bila nemogoča. Po štirinajstdnevem »stažu« so opremljeni s taboriščnimi oznakami odšli v proste bloke; odvisno od narodnosti. Za Slovence je bil določen blok 24. S prihodom v proste bloke je bil vsak že določen, da se bo vključil v delovno skupino, kjer bo ostal, dokler ne bo omagal. Poti iz taborišča ni – vsaj tako je pisalo z velikimi črkami na strehi taboriščne kuhinje in tako so tudi dnevno poudarjali esesovski oblastniki.

Vstajanje zjutraj je bilo ob štirih, nato ureditev postelje, umivanje in zajtrk potem pa odhod na zbor. Jutranji zbor je bil običajno krajši od večernega. Po zboru so odkorakali interniranci s pesmijo na ustih na razna delovna mesta po posameznih komandah. Čez 40 minut je trajalo, da je vsa ta množica ljudi odkorakala v četverstopu skozi glavni vhod taborišča. Kosilo je bilo od 12. do 13. ure. Bližnje komande so se vračale v taborišče, na oddaljena delovna mesta pa so hrano vozili v avtomobilske priklovice vpreženi interniranci. Ob 18. uri je bilo delo zaključeno, potem pa odhod v taborišče in zbor za večerni »apel«, ki je trajal pol ure, v kolikor je število ujetnikov odgovarjalo. Če je kdo pobegnil, se je »apel« zavlekel, dokler ga niso našli.

Taborišče Dachau je bilo več ali manj uničevalnega značaja. To lahko trdimo zato, ker jetniki – interniranci za težko fizično delo niso bili dovolj hranjeni poleg tega pa so bili izpostavljeni raznovrstnemu terorju od preproste nagajanja do pretepanja in načrtnega ubijanja. Teror v številnih podružnicah Dachaua sicer ni bil tako strahovit kot v »centrali«. Sicer pa je bilo to odvisno od komande posameznega taborišča.

Aleksander Rjazancev

Prvi vseslovenski upor »uboge gmajne«

Slovensko ozemlje je večkrat zadela zla usoda. Med velikaši so bili stalni boji za oblast v deželi. Kranjska dežela je pripadala Koroški, ki je veljala za središče Slovencev. Koroški vojvode so dali naše kraje v upravljanje kranjskim grofom, ki so stolovali prvotno v Goricanah, pozneje pa v Kranju. Del gorenjskega ozemlja, ki je bil osebna lastnina nemškega cesarja Otona II., je bil podarjen brižinskim in briksenškim škofom v trajno last.

23. novembra 973. leta je cesar Oton II. na prošnjo svoje žene Teofene in nečaka, bavarskega vojvode Henrika, podaril nekatere kraje v škofjeloški okolici brižinskemu škofu Abrahamu z Bavarskega. Po Otonovi smrti se da-režljivost nemških cesarjev do cerkve ni zmanjšala. Oton III. je 989. leta potrdil do tedaj podarjene posesti in določil njih meje. To je bilo obsežno ozemlje, od katerega je bil večji del nenaseljen, gorat, z obsežnimi gozdnimi površinami. Nemški cesar Henrik II. je 1002. leta podaril škofu Gottschalcku Stražišče pri Kranju, leta 1011 pa njegovemu nasledniku še posestva med Selščico in Poljanščico. Da bi bila posestva na Kranjskem še obsežnejša, je škof Egilbert zamenjal nekatera cerkvena posestva na Bavarskem za kranjska.

Cesar Henrik II. tudi na Briksen, kjer so stolovali ti-

rolski škofje, ni pozabil. Leta 1004 je podaril Bled škofu Albinu. Njegovemu zgledu sta sledila cesarja Henrik III. in IV., ki sta podarila Albinovim naslednikom do 1073. leta še druga ozemlja med obema Savama. Mejni grof Udalrik pa je tirolski škofiji podaril posestvi Leše in Bohinjsko Bistrico. Tako je v 10. in 11. stoletju nastalo na Gorenjskem dvojje cerkvenih gospostev – škofjeloško in blejsko.

Eni kot drugi so skrbeli za preseljevanje prebivalcev na podarjena posestva. Prvotnega domačega prebivalstva je bilo premalo, zato so naselili Bavarce, Korošce in Slovence iz drugih krajev Kranjske. Leta 1250 so se naselili blejski rovtarji na Koroški Beli, sto let kasneje pa so nastale kmetije na Dovjem, v Mojstrani in Borovski vasi v zgornjesavski dolini. Večina priseljencev je bila iz Pustertala in Dolenjske.

Prvotnemu prebivalstvu in kolonistom so gospodovali škofje sami ali pa od njih izvoljeni oskrbniki. Loško in blejsko posest so večkrat ogrožale roparske tolpe iz sosednjih grofij. Borba za oblast na Kranjskem je bila med grofi vsakdanja stvar. V posameznih pokrajinah so si hoteli nekatere plemiške rodbine pridobiti deželno kmečko oblast. Lastili so si pravice, ki jim niso pripadale. Tako na primer so si prilastili blejska posestva z geslom »s pravico varstva«. Med nasilneži in škofi so bile stalne razprtije, zaradi katerih je trpelo kmečko ljudstvo. Za obrambo in vojskovanje je bilo treba denarja, ki so ga izsiljevali od svojih podložnikov, do katerih niso imeli usmiljenja. Ze 1253. in 1320. leta so Blejci plačevali do trikrat povečan davek. Kmetje so se večkrat pritoževali škofu, toda ta je bil predaleč, da bi presojal, kaj počno njegovi glavari in oskrbniki.

BILANCA TABORIŠČA DACHAU

Skozi taborišče Dachau je šlo v 12 letih nekaj 100 tisoč internirancev. Večina njih je v taborišču pomrlo ali pa so bili poslani v druga uničevalna taborišča. Nezadostna prehrana — pod 1000 kalorij dnevno — za vremenske razmere izredno pomanjkljiva obleka, težko delo, disciplina in kazni, masovno streljanje in zastrupljanje bolnikov z injekcijami, kakor tudi razne epidemije, je zahtevalo v štirih letih v taborišču Dachau preko 18 tisoč žrtev.

Znano je, da je bil tudi Dachau eno tistih taborišč, kjer so na internirancih poskušali vse mogoče medicinske poskuse za razvoj nemške medicine. V letih 1941/42 so nemški študentje medicine skupno z SS-zdravniki naredili preko 500 različnih operacij na popolnoma zdravih internirancih, ki so seveda tudi podlegli. To so bile predvsem poskusne operacije, pri katerih so se učili uporabljati kirurški nož na nedolžnih zapornikih.

V taborišču je bila tudi poskusna postaja za proučevanje malarije. Poizkusne »kunce« so jemali iz tako imenovane »štrafkomande«. Vcepljali so jim viruse malarije in jih potem, ko je bila bolezen na višku, pričeli zdraviti z različnimi serumi. Dr. Klaus Schillin je preizkušal vsemogoče preparate za uspešno zdravljenje te bolezni. Njegovih žrtev je bilo po grobih ocenah preko 1200.

SS-ovski zdravnik dr. Sigmund Raschel se je proslavil v Dachau s posebnimi preizkusi z visokim in nizkim zračnim pritiskom. Izsledki teh poizkusov naj bi koristili nemškimi letalskim enotam. Interniranci, ki so bili določeni za te preizkuse, so v strašnih mučkah umirali, le redki so to mučenje preživeli. Poleg teh poskusov pa je imenovan zdravnik delal tudi poskuse z zmrzovanjem internirancev v vodi. Tako zmrzle internirance je potem zopet umetno ogreval ali s toploto sojetnikov. Le redki so te preizkuse preživeli. Razumljivo je, da je vse to pripomoglo k še večjemu številu žrtev v Dachau. V primerjavi z ostalimi taborišči in žrtvami pa je Dachau prav gotovo nekje v ozadju.

JUGOSLOVANI V TABORIŠČU DACHAU

Po ocenah je bilo v koncentracijskem taborišču Dachau preko 12 tisoč Jugoslovancev, od tega največ Slovencev. Samo Jeseničani so bili poslanih v Dachau okrog 200. Prvi Jugoslovani so prispeli v Dachau že avgusta 1941, vendar so bili do leta 1942 Jugoslovani oziroma Slovenci

v Dachau še bolj redki. V začetku 1942. leta je v štirih transportih odšlo v Dachau preko 200 Slovencev, od tega največ Jeseničanov. Znan je grupa Jeseničanov, ki so prispeli v Dachau 17. marca 1942. V manjših grupah pa so prihajali iz Begunj potem še vsa leta. Ker je bilo taborišče Dachau podrejeno glavni komandi v Oranienburgu je moralo oskrbovati tudi ostala taborišča s potrebno delovno silo. Rezultat tega je bil, da so tedensko odhajali transporti internirancev v vsa mogoča koncentracijska taborišča širom Nemčije. Zato ni čudno, da si našel Slovenca skoraj v vsakem koncentracijskem taborišču, čeprav še tako majhnem.

Ob osvoboditvi koncentracijskega taborišča Dachau je bilo v njem okrog 3200 Jugoslovancev, ki so tako dočakali svobodo in bili leta 1945 repatriirani v domovino.

DACHAU DANES

Samo taborišče Dachau je dokaj ohranjeno, saj so še dobro ohranjene barake kmalu po izpraznitvi taborišča preuredili za bivališča nemškimi beguncem iz raznih evropskih držav. Vse ostale zgradbe je zasedla tovarna usnja, ki obratuje sedaj v taborišču. Zaščitne zidove in stržarske stolpe so le delno odstranili, tako da še nudijo sliko nekdanjega taborišča. O grozotah samega taborišča pa priča le še ohranjeni krematorij, ki predstavlja nekakšen miniaturni muzej celotnega taborišča, ki pa je v nevarnosti, da bi ga Nemci odstranili, ker kot je znano o Dachau, takem kot je bil med vojno, ne marajo ničesar slišati niti vedeti.

POPRAVEK

V 2. številki revije sta se nam vrinili dve neljubi pomoti, ki jih s tem popravljamo. Na strani 45 pri članku ing. Milana Marolta »Kje bodo stale naše nove valjane?« bi moralo biti napisano: »Ce se ta nasip spušča v nagibu 25 % in ne 25% na eni strani in na drugi strani spet dviga, dobimo lepo povezavo, ki sicer zahteva mnogo materiala, vendar ne zadeva nobenih objektov in lepo povezuje oba terena.

Na strani 56 bi moralo biti v obvestilu pravilno napisano, da bomo v prihodnji številki objavili članek dr. Vladimirja Murka in ne dr. Vladimirja Omrka.

V času turških vpadov se je položaj kmetov še poslabšal. V boj so morali poslati moše in fante, utrpeli pa so tudi gnotno škodo, ker so ostali nezaščiteni. Turki so večkrat pridrli na Bled, od tam pa v Kranjsko goro, Belo peč, Trbiž in Koroško. V letih 1476 in 1477 je ostalo na Bledu in okolici le zelo malo neprizadetih domačij. Turki so vlačili s seboj tudi topove, tako da tudi utrdbе niso bile varne. Ljudje so pred požigalci in morilci bežali v gore in se poskrili, ko pa je drhal odšla, so se vrnili, da bi obnovili svoje požgane domove in oskrbnikov grad.

Bohinj je bil pred Turki varen, ker do tja ni bilo vozne poti. Pridrli so le do Obern, tam pa je bilo zanje konec sveta. Turki so poskušali tudi preko Zirovnice in Potok na Koroško Belo, toda narava sama jim tega ni dovolila. Preko Gradišča so se prišli, pod hribom Hrašnik pa je bilo močvirje, kjer so se vgrezali konji. Kmetje s Koroške Bele in železarji z Javornika so imeli na bližnjih hribih svoje opazovalnice. V spomin na tiste čase se je ohranilo dvoje imen gričev, Kres in Straža.

Nezadovoljstvo in nemiri so se pričeli tudi med podložniki gospostva brižinskega škofa in v okolici Skofje Loke. Prvi spori med oskrbnikom in kmetom so se pričeli leta 1483 in se nadaljevali do leta 1491. Loški oskrbnik Jakob Lamberg je vsa leta strahoval kmete s silo, s pretepanjem in zaporom, vendar jih v mnogih primerih ni mogel prisiliti k pokorščini. Leta 1491 je zaradi naraščajočih nemirov moral zaprositi za pomoč deželnega glavarja.

Konec 15. stoletja je turški meč neusmiljeno pustošil po Slovenski krajini. Turški nadlogi se je leta 1508 pridružila še dolgotrajna vojna z Benečani, v katero se je zapletel cesar Maksimilijan I. in je trajala do 1517. leta. Posledice vojn so bile hude bolezni, lakota, visoki davki

in suženjstvo. K vsem tem nesrečam so poleg Turkov in Benečanov prispevali še domači krvoloki — okrutni graščaki. Tudi grozovit, uničujoč potres 24. in 26. marca 1511. leta je imel hude posledice. V Ljubljani in na deželi je napravil veliko škodo. Kmetje so morali obnoviti porušeno Ljubljano, stari Kamniški grad, Kamnik, Skofjeloški grad, Tržiški in Blejski grad, Dobravo, Postojnski grad, Polhov Gradec, Hasberg in Turjak.

Slovenska zemlja je postala vse revnejša; ljudje ubožani, odpeljani v turško suženjstvo, zemlja neobdelana, le graščaki v svojih gradovih so živeli še naprej v razkošju, ne meneč se za podložnike, razen kadar so od njih izterjavali pridelke in davke. Slovenski kmet je dolgo časa molče upogibal svoj ponižni hrbet pred brezsrčnimi izkoriščevalci, sčasoma pa je le pričelo tlefi. Leta 1503 so se pričeli prvi kmečki upori — punti. Zaradi slabe povezave, neenotnosti in neveščega vodstva so bili puntarji povsod hitro poraženi. S tem so si kmetje položaj še bolj poslabšali. Graščaki so jih neusmiljeno kaznovali, vendar ideje o svobodi niso mogle popolnoma zatreti. Ponovno so se uprli 1513. in 1514. leta. Takrat je bila povezanost med ljudstvom že znatno večja. Polhograjski gospod Gašper Lamberg je nenehno kršil staro pravdo. Kmetje so se pri-tožili pri cesarju, toda pomoči ni bilo. Lamberg je podložnike hotel na svojo pest ugonobiti. Leta 1514 so se mu uprli, tako da je moralo priti do poravnave spora v Kranju.

Leta 1515 je izbruhnil kmečki upor po vsej Kranjski. Začelo se je na Kočevskem, kjer so se podložniki uprli nasilnemu graščaku Juriju Turnu in oskrbniku Strženu, ki sta neusmiljeno izterjevala davek — bolj za sebe kot za cesarja. V spopadu so oba ubili. Vest o uboju se je naglo razširila in vzpodbudila upornike še drugod: v Mo-



Franc Škrlič

Življenska pot revolucionarja in prvoborca Jožeta Finžgarja

Jože Finžgar se je rodil kot sin bajtanja 26. 8. 1891 v Selu pri Zirovnici. Oče in mati sta mu umrla, ko mu je bilo 7 let. Brez ljubezni in nege staršev se je Jože že v mladih letih trdo prebijal skozi življenje. S sedmim letom je odšel za pastirja v Vrbo le Dolarju. Delo, ki so mu ga nalogali, je bilo za malega Jožeta zelo naporno. Brez varstva in človeka, ki bi mu lahko potožil svoje gorje, je Jože rastel kot samorastnik. Edina uteha so mu bili prostrani pašniki, kjer se je nemoteno vdal svojim čustvom, poslušal petje ptic, ki so mu bile edine družice v samotni. Mlada doba mu je vtisnila pečat za celo življenje. Občutek manjvrednosti, ki ga je nosil v sebi, ga je napravil že v zgodnji mladosti tibe-ga in skromnega. Leta 1907, ko mu je bilo 16 let, je odšel na Jesenice v tovarno takratne Kranjske industrijske družbe.

Težko delo in slab zaslužek za novince je mladega Jožeta odbijalo, da je kmalu odšel v Škedenj pri Trstu, kjer je imela KID nekako podružnico. Tudi v Škedenju ni vzdržal dolgo. Mladostna vnema, da vidi in spozna svet, ga je gnala dalje. Podzvestno je iskal nekaj, kar se mu je kmalu izoblikovalo v jasno podobo. Iskal je pravico, kraj in ljudi, kjer bi si vsaj za silo uredil borno življenje. Iz Škedenja je odšel v Avstrijo in dobil zaposlitev v neki pivovarni na Tirolskem. Tu ga je leta 1914 zatekla prva svetovna vojna. Vojaki obveznik Jože je moral že ob prvi mobilizaciji k vojakom. Vsa štiri leta klanja za tuje interese so Jožeta pošiljali z ene fronte na drugo. Vojna in trpljenje sta Jožeta izoblikovala v borca zatiranih in ponižanih. Vojni tovariši so mu pripovedovali o razrednem boju in krivicah, ki jo trpe narodi zaradi nenasitnega kapitalizma. Tu je prvič v življenju našel iskrene prijatelje, ki so čutili kot on in govorili isti jezik, kljub temu, da so bili različne narodnosti. Grenko je občutil krivico, ki jo je prenašal skozi celo življenje, vendar si je sam ni znal razložiti. Z vnemo mlade duše je poslušal svoje vojne tovariše, ki so mu pripovedovali toliko novega in odkrili svet, ki je bil zanj še pred nedavnim popolnoma tuj. V strelskih jarkih, ob grmenju topov, je Jože dobival prve pojme o marksizmu, ki je na vzhodu, v Rusiji, že zmagal. Po razsulu avstroogrške monarhije leta 1918 srečamo Jožeta zopet v svojem rojstnem kraju na Jesenicah, kamor ga je vlekel ves čas popotovanja po svetu. Bogat z izkušnjami in predan ideji marksizma se je po vojni ves predal delavskemu gibanju.

Na Jesenicah si je poiskal družico, ki ga je razumela, mu pomagala pri njegovem idejnem delu in delila z njim usodo proletarca, ki kljub velikemu prizadevanju ni mogel nuditi dostojnega življenja. Ustvarila sta si dom in družino ter v njem vsaj od časa do časa pozabila na težko življenje, ki ga je takrat prežival delavski razred. Mir v družini pa je trajal le malo časa. Navidezna kriza v tovarni in njegovo delo v razredni organizaciji sta bila vzrok, da so tudi Jožeta z nekaterimi tovariši, ki niso bili po volji vodstvu KID leta 1924 vrgli na cesto. Tovarna je odpoved utemeljevala, da ni naročil, da so skladišča prenapolnjena in podobno. Kakor ostali, je tudi Jože odšel z družino za kruhom v Francijo, ker mu ga takratna domovina ni hotela dati. Ze čez dve leti pa je ponovno prišel na Jesenice. Z nešteti intervencijami zaupnikov je Jože končno dobil zaposlitev v KID, v žičarni. Zopet se je vključil v delo razredne strokovne organizacije SMRJ in bil večletni zaupnik v žičarni in vnet zagovornik

kronogu, Raki, Turenskem gradu, Teričini vasi, Polhovem Gradcu, Skofji Loki, Železnikih, Radovljici, Bledu in Bohinju. Nemiri pa so se začeli tudi na Stajerskem in Koroškem. Kmetje so se oboroževali s kosami, sekirami, vilami, meči in puškami. Zimzelen in petelčji pero na klobukih je bil prepoznavni znak za upornike. Povsod se je širil klic »Le vkup uboga gmajna«.

Skofjeloški kmečki zvezi — brezpravni ubogi gmajni — so se pridružili Železnikarji. Ti so sicer uživali večje svobode in pravice, zato je bil škof v Freisingu močno presenečen ob tej novici. Škof je želel upornike pomiriti, češ, da od njih ne terjajo več kot njegovi predniki ter jim svetoval pokorščino cesarju. Namesto zahtevanih pravic pa jim je celo odvzel zemljiške in druge prvotne svobode. Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, da so bili dotlej oproščeni mitnine in desetine, zemljiški gosposki pa so vsako četrtoletje plačevali le 6 mark in 40 pfenigov.

Kmečka zveza na Kranjskem, Stajerskem in Koroškem je štela 20 tisoč članov. Ta organizacija je dobivala vedno večji pomen. Nastala je 1473. leta, ko so Turki prvičkrat pustošili na Koroškem. Na Gorenjskem sta kmečka zveza in upor dobila tudi verski značaj. Važno vlogo v organizaciji sta imela radovljiški kurat Klander in »krofasti krojač«. Klander je imel zvezo z vsemi kmečkimi voditelji na Gorenjskem in Koroškem. Da bi dobil večje zaupanje in vpliv med kmečkim prebivalstvom, se je na zborovanju posluževal verskih izmišljotin in ceremonij. Trdil je, da občuje s svetim duhom ter da je svetnik. Kmetom je blagoslavljal svete podobe in križe ter jih pozival na sveto vojno za staro pravdo.

V drugi polovici marca 1515. leta so Blejci in Bohinjeci pristopili k zvezi. Smatrali so namreč, da je to edini na-

čin, s katerim si bodo priborili svoje pravice. 29. marca 1515. leta so napravili pismeno pritožbo na svojega gospodarja briksenškega škofa na Tirolskem, naj odpravi krivice in jim pomaga do stare pravde.

Puntarji so se želeli povezati tudi z drugimi kraji Gorenjske. Vesti o nemirih so se širile z vseh strani. Koroški in kranjski stanovni so bili vznemirjeni zaradi delovanja Klandrovih pajdašev, ki so jih označevali kot podžigalce in organizatorje upora. Stanovi so se bali hujših posledic, zato so zaprosili cesarja Maksimilijana I., da bi posredoval pri kmetih in njih voditeljih. V Ljubljani se je zbralo okrog 6000 ljudi, ki so jih cesarjevi odposlanci hoteli pregovoriti, toda do pomiritve ni prišlo. Cesar Maksimilijan I., ki je znal slovensko, je kmečkemu odposlanstvu obljubil pomoč, toda puntarji na pomoč niso čakali. S pomočjo Novomeščanov, ki so se jim tudi pridružili, so napadali gradove in jih pustošili.

Ker kmetje niso opustili pohodov na gradove ter niso oddali orožja na cesarjevo zahtevo, so državni stanovni zbrali vojsko proti njim. Vojskovodja Jurij Herberstein je s svojimi 200 kranjskimi konjeniki po Stajerskem in Dolenjskem uničeval uporne kmete. Ujete kmete so nečloveško mučili ter obešali. Ko se je cesarska vojska po čistkah na Stajerskem in Dolenjskem usmerila proti Gorenjski, so mnogi puntarji pobegnili, med njimi tudi Klander in »krofasti krojač«.

Po velikem vseslovenskem puntu se je gospoda hudo maščevala nad preživeli kmeti. Sledil je puntarski davek, da bi jih za vedno minilo veselje do upornosti. Ljudje so bili razočarani in hudo prizadeti, toda puntarski davek (novčič) jim kljub temu ni odvzel vere v svobodo ter sovraštva do svojih tlačiteljev.

napredne miselnosti. Zaradi pomanjkanja dela v žičarni je bil premeščen na transportni oddelek. Zaradi incidenta, ki ga je imel s Sredensko, takratnim mojstrom transportnega oddelka, je bil leta 1935 ponovno odpuščen in postavljen pred sodišče. Krivična obsodba, da mora poravnati sodne stroške in denarno kazen, ga je močno prizadela. Brez dela in zaslužka se je polni dve leti s priložnostnim delom prebijal skozi življenje, poleg tega pa moral odplačevati sodne stroške, ki so mu bili odmerjeni. Odrezke hrani žena še danes v upanju, da le kdaj pride čas, da ji poravnajo krivico, storjeno pred šestindvajsetimi leti.

Leta 1937, ko je bil Vencelj Perko izvoljen na Koroški Beli za župana, je dobil službo občinskega sluga, ki jo je opravljal vse do januarja 1941, ko je bil aretiran in odpeljan v Ivanjico. Po povratku iz internacije je tov. Finžgar odšel v ilegalo kot član Komunistične partije, v katero je bil sprejet leta 1937. Bil je med prvimi tovariši, ki so metili odpor z oboroženo vstajo proti okupatorju v jeseniški kotlini. 23. junija 1941 je odšel med partizane na Mežaklo, kjer se je formirala prva grupa zvestih sinov domovine, da se z orožjem v roki branijo pred fašističnim nasiljem.

Udeležil se je vseh začetnih borb od Obrance do Partizanskega vrha in s svojimi tovariši junaško tolkel sovražnike na vsakem koraku.

V vseh borbah, doma in v partizanih, pa ga je zvesto podpirala njegova življenjska družica, mu v težkih časih vlivala pogum in z njim delila trpljenje. Najmanj vsake teden, odkar je odšel v partizane, je obiskala tovariše, jim iz doline prinašala vesti in hrano, katero si je mnogokrat sama pritrkala od ust. Vedela je, da prenašajo nadčloveške napore zaradi hajke, ki so bile prvo leto okupacije na dnevnem redu. Fašistična svojat je hotela že od začetka zlomiti odpor osvobodilnega gibanja in zatreti odpor partizanstva.

Vsake večer, ko je legla le počitku, so bile njene misli pri tovariših, ki so taborili zdaj na Mežakli, zdaj na Pokljuki ali Jelovici, kjer jih je pač zatekla noč, če niso imeli predvidene nočne akcije.

Sredi septembra je šla na sestaneke, kot so se dogovorili s tovariši pri zadnjem srečanju. Nikogar ni bilo. Opravičevala jih je s tem, da že nekaj dni traja na Pokljuki borba in se sestanka zaradi hajke ne morejo udeležiti. Da pa njega ni bilo, se je vznemirila in ni mogla zatreti v sebi zle slutnje. V napetosti in pričakovanju nečesa neznanega, jo je v septembrski noči predramilo iz premišljevanja rahlo, a odločno trkanje. Razumela je dogovorjeni znak in stopila k oknu. Ni bilo prvič, da so jo klicali sredi noči in ji prinašali naročila.

V črni silhueti je v temi spoznala moško postavo partizana in slišala od zunaj pozdrav: »Smrt fašizmu!« »Svoboda narodu«, je skoraj dahnila v temno noč in nestrpnost čakala, kaj bo. »To je od komandanta«, začuje glas in v rokah začesteti majhen listič papirja, ki ga ji je prišlec stisnil v dlan. Brez daljšega razgovora se je tovariš poslovil in izginil v noč. Osupla je nekaj časa strmela za odhajajočim, ki je kmalu izginil za ovinkom. Tako kratkih obiskov ni bila vajena. »Mudi se mu, mnogo opravkov še ima, a le kratak čas je do jutra«, ga je opravičevala. »V pismu izvem več«, je razmišljala, ko je zapirala in z zavesami zagrinjala okno, da je pri branju poročila ne zmoti nepoklican gost.

Pri medli svetlobi petrolejke je skrbno razgrnila list, da izve vsebino. Ni prebrala do konca. Iz drhteče roke je padel list in kakor plahutajoči metulj splaval daleč od nje in obležal na tleh. Zdaj je razumela vse. Tovariš, ki ji je prinesel sporočilo, ni našel primernih tolažilnih besed, zato je tako hitro odšel. Bilo mu je budo, saj je tudi on izgubil z Jožetom najboljšega vojnega tovariša. Poznala je pisavo, čeprav ni bilo podpisa. Komandant Jože Gregorčič ji sporoča, da je dne 19. septembra 1941 padel v borbi z okupatorji na Pokljuki njen mož, ki je bil eden najboljših tovarišev in hraber partizan. V skrajni zmedenosti in z neznosno bolečino v srcu je nestrpnost čakala jutra. Ko so prvi sončni žarki objemali vrhove svobodnih gora in se odbijali od strmih pečin Triglavskega pogorja, se je odpravila proti Pokljuki. Njena vera, da bo dočakal svobodo, katero si je tako želel, je bila tako trdna, da tudi pisanemu poročilu ni mogla verjeti. Na poti jo je spremljala Francka Vreuc s Spodnjih Poljan.

Naleteli sta na skupino delavcev, ki so popravljali cesto proti Pokljuki. Med njimi je bil tudi Janez Arh iz Spodnjih Gorij, ki ga je že prej poznala. Obotavljajoče ji je povedal,

da je pred nekaj dnevi na ukaz Nemcev pokopal njenega moža. Kje in kako se je zgodilo, pa ji ni povedal.

Strah pred okupatorjem mu je branil, da pove kaj več. Vedela je, da se boji, zato ni silila vanj. Odšla je dalje v upanju, da najde človeka, ki ji bo povedal več o smrti njenega moža. Prišli sta do Mrzlega studenca, kjer sta dobili pastirja, ki je pasel na Poglajnovem rovtu.

Bil je prileten, dobrodušen mož. Stal je v bližini črede in s pastirsko radovednostjo opazoval, kdo mu prihaja v goste. Bil je v ponošeni, a še topli suknji, v katero se je zavijal v hladnih jesenskih večerih. Preko rame mu je visela zamaščena pastirska torba, v rokah pa je imel grčavko, ki mu je nekeje prišla pod roko. Mirne, a odločne oči so mu zrle izpod navzdol zavihanih krajev klobuka, ki mu je služil za pokrivalo že dolga leta. Pozdravili sta ga in povprašali po partizanih. Nezaupno ju je pogledal, odzdravil, uprašanje pa preslišal, kot da ga ni bilo. Med razgovorom je raslo zaupanje in kmalu je bil pripravljen pokazati in povedati o usodi njenega moža.

»Poznal sem ga«, ji je odgovoril, ko je videl, da pred njim stoji žena, ki hoče zvedeti resnico o njegovi usodi. »Pred nekaj dnevi je bilo«, je pričel pastir, »ko je šel tod mimo z nekim tovarišem, ki ga nisem poznal. Oglasila sta se pri meni, popila nekaj mleka in odšla dalje. Namenjena sta bila k skupini, ki je taborila tam gori« in pokaže z roko proti gostemu smrečju, ki je bilo oddaljeno pol ure hoda. »Komaj sta odšla, so se nenadoma, kot bi zrasli iz tal, prihuljeno priplazili iz smeri Zatrnika Nemci in v skupinah odšli v smer, kamor sta odšla že prej partizana. Nobenega strela ni bilo slišati. Komaj pa je odšla prva skupina teh Nemcev tod mimo, je začelo pokati. Naleteli so na osamljeno partizana, ki sta bila pred kerabim pri meni. Kmalu zatem pa se je razvila ogorčena bitka s partizansko enoto, ki je bila v bližini. Napadli so jih, ko so stikali za njimi, da so se kmalu vrnili in nosili s seboj ranjene in troje mrtvih. mudilo se jim je. Četa partizanov je pritiskala za njimi, da so se naglo vračali v dolino. Skril sem se, ker sem vedel, da na takih pohodih tudi neoboroženim ne prizanašajo. Ko so odšli, je bila moja prva pot v smer, kjer je padel prvi strel. Krvava sled me je peljala proti Zajčevi koči, ki je bila zaprta. Prek ognjišča je na lestvi ležal v krvi razmesarjen partizan, nad katerim so se znašali pobesneli fašisti. Tudi mrtvem niso prizanesli.

Drugi dan proti poldnevu so zopet prišli. S seboj so pripeljali Janeza Arha iz Spodnjih Gorij in Tomaževčevega iz Koprivnika. Na ukaz Nemcev sta zagrebala padlega partizana. Skeromen, kakor njegovo življenje, je bil tudi njegov pogreb. Le mrke oči okupatorjevih hlapcev so srepro gledale izpod jeklenih čelad na grobarja, da sta s švabsko doslednostjo zabrisala sled gomile.

Med pripovedovanjem ju pripelje na kraj, kjer sta že hodili. Ničesar nista opazili, kar bi jima vzbujalo sum, ali izdajalo svežo gomilo. Na ognjišču Zajčeve koče sta sicer opazili črne madeže, a sta bili mnemja, da je nekdo polil črno kavo. »Tu«, je pokazal pastir kakih deset metrov oddaljeni prostor in snel klobuk v pozdrav in spoštovanje. Rahlo odmaknjeno ruševje je izdajalo sled, da je bila tu pred kratkim prekopana zemlja.

Z golimi rokami se je vrgla žena na grob in grebla, dokler ni po obleki in perilu spoznala svojega moža. Nepremično je strmela v poznane predmete in se ni mogla s pogledom odtrgati od njih. Ni se zmenila za opomine, da jo Švabi lahko presenetijo, ker so bili tisti dan zopet v bližini in stikali za partizani. V neposredni bližini je bilo slišati rezko pokanje puške in detonacije ročnih bomb, ki je odmevalo in se odbijalo od visokih sten gora.

»Že zopet stikajo za partizani«, je dejal pastir in s silo potegnil ženo z gomile. Kot v snu je šla do koče ter z zadnjimi napori izruvala iz lestve klin, na katerem je bila še sveža kri njenega moža.

Leto dni po tem dogodku so tudi njo odpeljali v koncentracijsko taborišče Warnfels, od koder se je vrnila v juniju leta 1945.

Posmrtno ostanke revolucionarja in prvoborca Jožeta Finžgarja so po smrti prekopali in prepeljali na Jesenice in položili v skupni grob z ostalimi bojnimi tovariši.

BORCI V ŠPANSKI DOMOVINSKI VOJNI



Franc Rejc

Španski borec Franc Rejc je bil rojen v Kneži na Tolminskem 16. septembra 1900. Zaradi slabih socialnih pogojev je moral v letu 1922 zapustiti svojo domovino, delo pa je poiskal v Belgiji, v znanem rudniškem bazenu Charleroi. Iz Belgije je leta 1936 odšel v Španijo, kjer se je pridružil internacionalnim brigadam in se boril pod zastavo XIII. pešadijske brigade. Tri leta pozneje so ga z večjo skupino Jugoslovancev zajeli in nato internirali v Franciji. Iz internacije se je spet vrnil v Belgijo, kjer je med drugo svetovno vojno postal član partizanske organizacije »Arme Belge des Partisans«. Bil je odlikovan z medaljo za hrabrost, z medaljo zasluge za narod III. stopnje, z ordenom narodnog oslobodjenja in z zlato značko udarniškega dela po vojni.

Po osvoboditvi je dobil zaposlitev v naši železarni in sicer v obratu cevarna. Na Jesenicah je delal in živel deset let, to je do leta 1956, ko je bil upokojen in se je preselil spet nazaj na Primorsko.

Da se oddolžimo njegovemu spominu, objavljamo v naši reviji spomine na dogodke v španski domovinski vojni, ki jih je zapisal nekaj mesecev pred svojo smrtjo.

Španski dogodki oziroma napad fašizma na republiko Španijo so me zatekli v Belgiji, kjer sem kot rudar delal v tamkajšnjih rudnikih. Bili smo presenečeni in vznemirjeni ob tem zločinskem napadu Francove klike na tamkajšnjo Ljudsko fronto. Slutili smo, da španski fašizem ni osamljen in da je v ozadju mednarodni fašizem na čelu s Hitlerjem in Mussolinijem. Seveda smo bili ob tem kriminalnem napadu presenečeni in hkrati tudi navdušeni, ko smo videli, kako junaško se je špansko delovno ljudstvo postavilo v bran za svobodo svoje domovine. Napredni delavci so začeli zbirati prispevke, namenjene republikancem, ko pa smo brali v časopisih, da Hitler in Mussolini pošiljata svoje prostovoljce v Španijo, smo se tudi antifašisti odločili, da zgrabimo za puške in da skupaj z naprednimi Španci udarimo po fašističnih tolpah. To je bilo razumljivo toliko bolj, ker smo tudi mi imeli stare in nepravne račune s temi kriminalci, kar še posebej velja za prebivalce Slovenskega Primorja in Italije sploh. Na svojih ramenih smo občutili in zato tudi dobro vedeli, kaj je fašizem. Nekaj časa nismo mogli zvedeti, kako bi prišli v Španijo, končno pa smo le zvedeli, da komunistične partije zbirajo prostovoljce in smo to novico sprejeli z velikim veseljem. Zavedali smo se, da ta borba ni samo stvar Špancev, da je širšega pomena. Dobro smo vedeli, kaj bi pomenila zmaga ali poraz fašizma v Španiji tudi za druge narode. Poznejši dogodki v Španiji so pokazali, da se nismo zmotili.

Bilo je v prvih dneh oktobra 1936. Takrat se mi je ponudila prilika, da grem v Španijo in še istega dne sem se poslovil od svojih najožjih prijateljev. Pridružila sta se mi še dva tovariša: Ginro Vujevič iz Crne gore in Slovenec Viktor, ki je bil doma iz Idrije. Ta je pozneje umrl v Španiji, medtem ko je Vujevič, ki smo ga imenovali tudi Luka, pozneje padel v NOB nekje v Bosni, ko je bil v spremstvu tovariša Tita. Kljub temu, da ni bilo lahko priti v Španijo, se nam je po raznih ovinkih in kanalih posrečilo, da smo prišli na francosko-špansko mejo, kjer smo dobili še večje število prostovoljcev raznih narodnosti. Med njimi je bilo tudi 15 Jugoslovancev, s katerimi smo nato skupaj odšli čez mejo. Peljali smo se s španskimi avtobusi, med potjo pa smo dobili tudi vsak svoje špansko ime, za vsak slučaj, da bi nas na meji poimensko klicali. Pri prehodu čez mejo nismo imeli težav in mislim, da so Francozi precej pogledali skozi prste, saj je bila v tistem času na oblasti v Franciji Ljudska fronta. Druge skupine so imele precej več težav pri prehodu čez mejo. Nekateri so morali potovati čez Pireneje, drugi spet po morju itd. Nimam besed, s katerimi bi lahko opisal občutke, ko sem prvič stopil na španska tla. Zdelo se mi je, da sem se še enkrat rodil in razume se, da so nas španski graničarji sprejeli kot svoje.

Spomini preživelih internirancev iz Ivanjice

(Nadaljevanje iz 1. številke)

Rad bi pokazal politični smisel te borbe. V svoji sredi smo imeli dr. Potrča, ki smo ga poznali že od leta 1930, ko smo bili skupaj na obravnavi. Ta bi dal za naše gibanje tudi življenje, če bi bilo potrebno. Ljudje so vedeli, da imamo zdravnika in so pregovorili orožnike, da so pustili dr. Potrča obiskovati bolnike in kmete na njihovih domovih. S tem, da je dr. Potrč hodil po terenu, se je vez med nami – interniranci – in kmeti še bolj utrdila. Tako se nam je posrečilo tisto, kar smo najbolj želeli in nam je najbolj prav prišlo – zveza z našimi. Tako je bila na eni strani zveza dr. Potrča z okolico, na drugi strani smo imeli že kurirja za Beograd in so tako vodilni ljudje KPJ v Beogradu točno vedeli za naš položaj. V dobrem mesecu smo si priborili svobodo in smo lahko hodili iz taborišča. Imeli smo mitinge, na katere smo povabili okoliške kmete in tako povezali silo proti sili. Vlada Stojadinović – Maček se je tedaj morala umakniti. Nastopil je Šimič, ki pa je bil le malo časa na oblasti. V tem času je bilo precej političnih prask z orožniki – prostovoljci. Tudi v kuhinji je bila postavljena komisija, ki so jo sestavljali orožniki. Ti so si hrano, ki je pripadala nam, prilaščali za svoje družine. Prve dni smo imeli zelo slabo hrano. Ker nam niso mogli nagajati

Prvo noč smo prespali v neki trdnjavi blizu Figuerasa, naslednje jutro pa smo se že odpeljali z vlakom proti Albacetti, kjer je bila zbirna baza za Interbrigade. Tu so nas sprejeli z velikim navdušenjem. Med potjo do Albacette so nas pozdravljali tamošnji prebivalci, pa tudi pomaranč smo imeli dovolj. Albacetta je srednje veliko mesto, kjer so nas razporedili po enotah. Skupino 15 Jugoslovanov, med katerimi sem bil tudi jaz, so priključili k neki nemški četi in smo tako sestavljali tako imenovani »tretji vod« v prvi četi bataljona »Capajev«. Moram reči, da smo se z nemškimi tovariši kar dobro razumeli.

Pripadali smo XIII. brigadi in sicer: naš bataljon, v katerem je bila tudi četa Poljakov in še dva bataljona, ki so ju sestavljali francoski borci. Omeniti moram, da je bilo v našem bataljonu še več borcev raznih drugih narodnosti iz vseh koncev Evrope. Kljub temu pa nismo imeli nobenih sporov. Čez nekaj tednov so naš bataljon premestili v neko vas, kjer smo vežbali. Kmalu so se nam pridružili še drugi Jugoslovani, med njimi tudi Slovenec Počrvina, ki je tudi prišel iz Francije in sva se zelo dobro razumela. Bil je sposoben in hraber borec in je pozneje postal vodnik našega voda. Klicali smo ga Mišel. Pridružila sta se nam še tovariša Čukut, ki je pozneje padel v NOB in Ivan Kreacič-Stevo. Oba sta bila dobra tovariša in borca. Zato smo postali tudi intimni prijatelji. Omenim naj še tov. Nikolajeviča, ki je s seboj pripeljal deset ruskih emigrantov. Na ta način je naš vod postal kar močna edinica. Zal tovariš Nikolajevič ni dolgo ostal med nami in je bil premeščen, ruski emigranti, ki so se najprej dobro izkazali, so pozneje pokazali svoje pravo lice in ubrali staro pot.

Vežbali smo skoraj dva meseca. Fronta je bila ustaljena, poleg tega pa smo se pripravljali tudi na ofenzivo, na važno strateško točko Teruel. Povedati moram, da tako dobrih ljudi, kot so bili Španci v tej vasi, nisem videl daleč naokrog. Ob odhodu na fronto so nam kupili novo zastavo in nas zasuli s pomarančami. Prijazni so bili predvsem »mali ljudje«, delavci in kmetje.

Organizacija je bila dobra. Med nami je bilo dovolj politično sposobnih, med katerimi so se še posebej uveljavili Jugoslovani, posebno, ko je bilo treba organizirati ali pa pozneje v francoskih taboriščih. Kot dobri organizatorji so se pokazali tudi jugoslovanski študentje, ki so prišli iz Prage. Zato ni čudno, da se je jugoslovanska Partija med drugo svetovno vojno poleg sovjetske najboljše uveljavila.

Motiv iz španske državljanske vojne



drugače, so nam pač nagajali s hrano. V naši četi smo imeli narednika iz Tržiča, ki se je v kuhinji izrazil: »Če ne bodo tako delali, kakor jim rečemo, bom streljal.« Ko smo tisto jutro prišli na zajtrk, smo zvedeli za grožnje narednika. Zato smo porcijo vzeli in šli. Drugi dan pa, ko smo prišli na zajtrk, smo organizirano odšli s praznimi porcijami. Začeli smo z gladovno stavko in po taborišču je zavreščalo. Na raportu smo povedali, kaj je dejal tisti narednik — orožnik. Podpolkovnik, ki je bil Slovenec, je našo delegacijo sprejel. Povedali smo svoje težave, na kar nam je obljubil, da bo zadevo proučil. Ko so šli naši zopet na razgovor, je dejal, da se strinja in ve, da se delajo napake. Žandarji so pač žandarji, ti se ne brigajo, on pa ve, da moramo jesti. Dobili smo možnost, da smo v kolektivnih izvolili četne komisije. V 4. četi je bil komisar Tomaž Godec. Dobili smo pogum, da smo glede hrane še naprej intervenirali in tako smo bili imenovani tudi v kuhinji v komisijo, dočim so morali orožniki ven. Narednik — vodnik je namreč kupoval rumeno živino, crkvinjo. Za orožnike je bil velik udarec to, ker smo bili med seboj tako povezani in se nismo dali zlomiti. Akcija zaradi slabe hrane se je popolnoma posrečila. Podpolkovnik je celo dovolil, da gredo naši nakupovat živino. Tako smo se v teh stvareh s pomočjo naše borbe dobro uveljavili in smo tako boljše prosperirali. V 4. četi smo imeli konflikt z nekim orožnikom, pa smo zopet potegnili skupaj, sicer pa je dotični kmalu umrl.

Povedal bom epizodo z makedonskega mitinga. Spominjam se nekega prizora, kako svetovna reakcija požira male narode. Mišljen je bil nemški imperializem. Mi pa smo na podlagi Kranjčeve zamisli narisali ogromno zver na travniku, kako ta požira male narode. Mišljena je bila Češka, Poljska in nadalje delavca in kmeta Jugoslovana. Za kmete je bilo to radostno doživetje, češ da podoba predstavlja — narod, ki je prijel za orožje. Pripovedujem to zato, ker spada dogodek v naše tedanje politično življenje.

27. 3. 1941 smo že prejeli po radiu vest iz Beograda, da je tam velika manifestacija, da je narod za Rusijo in proti Pavlu. Ko smo to zvedeli, smo šli nazaj v taborišče, kjer nas je čakalo delo, da preobrnemo slamo v slamnjačah. Ko smo zvedeli, da je konec stare vlade v Beogradu, smo odvrgli slamnjače. Ni bilo več prilike, da bi kaj jemali s seboj. Na pragu barake sem našel bajonet, ki ga je nek orožnik izgubil. Dal ga bom jese-niškem muzeju. Iz taborišča smo prišli brez težav. Odločili smo se za pot proti domu ter premišljevali, kdo nam bo kaj pomagal. Pa so zopet kmetje naložili slabotne ljudi na vozove in tako smo šli proti Užicki Požegi. Med potjo smo srečavali civilno oblečene železničarje, ki so imeli puške privezane na ramenih kar z vrstico ter so vzklikali: »Smrt fašizmu!« Tako smo srečno prišli iz tega kaosa na svobodo. Dospeli smo do Zagreba. Tu pa nismo

mogli naprej. Tov. dr. Potrč in Kranjc sta šla na prometni urad, kjer so jima povedali, da ne smejo dovoliti premika transporta s postaje. Svetovali so nam, da gremo lahko naprej, če dobimo strojevodjo, oziroma kurjača, ki bi nas peljal naprej na lastno odgovornost. Strojevodjo in kurjača smo dobili. Bila sta Ljubljancana in sta dejala, da prevzameta vlak in nas popeljeta do Ljubljane. Pripominjam naj še, da so takrat že letala bombardirala in uničevala transporte. Prišli smo srečno do Ljubljane, kjer je bila velika radost in slavlje. Na Javorniku nas je sprejel tov. Konobelj Franc-Slovenko. Na postaji se je nahajal tudi policaj Jesh, ki so ga naše žene kar povaljale po tleh. To je bila naša prva zmaga na povratku; zdaj se bo uveljavila naša pravica. V času, ko smo se nahajali v Ivanjci, so bile tudi naše žene doma zelo revolucionarne. Hodile so pred policijo in so tako tudi nekatere dosegle, da so možje prej prišli domov. S to akcijo niso odnehale, kar mi je pripovedovala moja žena, ko sem se vrnil. Tako so tudi naše žene pomagale izvrševati politično borbo. Pozabil sem še povedati, da smo šli iz Zagreba na Jesenice s popolnoma rdečim vlakom, rdečo zastavo, rdeči so bil transparenti iz papirja itd. To je bil znak priznanja, da smo častno zmagali in prišli nazaj pripravljeni na narodno vstajo.

Na terenu smo imeli že ilegalo: Jože Gregorčič, Franc Potočnik, Marija Zumer in drugi. Tako smo pripravili ljudsko vstajo. Vse težke situacije je znala tako spretno voditi le Komunistična partija Jugoslavije, ki ji ni mogel do živga noben zakrknjen in zavržen element. Važno je bilo pri vsem tem, da si vedel, če potegneš meč, zakaj ga in če ga zopet spraviš nazaj, zakaj ga spraviš. Mi Slovenci, s šolo Ivanjice, smo torej z akcijo sijajno uspeli. Pod vodstvom Komunistične partije in maršala Tita smo prijeli za orožje in šli meseca junija 1941 v hosto, za lepši jutrišnji dan nas in naših potomcev.



Motiv s Stare Save

Ob pripravah na fronto smo imeli v vseh edinicah največ težav s komandnim kadrom. Posebno v začetku smo pogrešali sposobnih oficirjev, medtem ko so jih imeli sovražniki dovolj na razpolago. Mnogi naši borci so se usposobili že med borbo, organizirane pa so bile tudi oficirske šole. Težave smo imeli tudi z orožjem in strelivom, medtem ko je bilo pri fašistih prav nasprotno. To je bil tudi glavni vzrok za poraz španskih republikancev.

Spominjam se, da sva dobila s tov. Čukotom lažji mitraljez starega tipa. Komaj sva se mu privadila, že je bil pokvarjen. Zamenjala sva ga s puškama. Zelo pogosto se je dogajalo, da je bilo orožje dobro, strelivo pa neprimerno. Morala je bila na višini, kljub temu, da težav ni bilo malo. V drugi polovici decembra smo odričili na fronto. Med potjo smo se ustavili kakšnih 10 km pred fronto v neki vasi, kjer smo počivali nekaj dni. Od 25. na 26. december 1936 smo v strelcih počasi napredovali in moram reči, da smo ognjeni krst kar dobro prestali, čeprav smo bili sami novinci in le redki so bili na fronti med prvo svetovno vojno. Nekaj izkušenj iz prve svetovne vojne je imel tudi komandir naše čete Kazimir, bivši oficir avstroogrške vojske, ki je bil doma s Sušaka. Bil je sposoben, toda žal ni imel sreče in je že prvi dan padel. Zamenjal ga je Nemeec Gustl, nekdanji »feldwebel.« Na tem sektorju smo imeli težke boje s fašisti. Ker so bili dobro utrjeni, nam ni uspelo, da bi zavzeli Teruel, ki je bil naš cilj. V teh bojih smo imeli precej žrtev in smo osem dni neprestano napadali.

Najbolj mi je ostal v spomin zadnji večji napad na to mesto, ko smo Stevo, Luka in jaz komaj ušli smrti. Bili smo skupaj in smo napredovali na nekem bregu. Komaj se je začelo daniti, že se je usula po nas toča krogel. Bili smo v neposredni bližini sovražnikovih okopov in nismo mogli ne naprej in ne nazaj. Ves dan smo ostali na čistini pod križnim ognjem. Z zgornje strani so streljali fašisti, s spodnje pa naši. Le malo je bilo upanja, da ostanemo živi, toda zvečer, ko se je zmračilo, smo se le priplazili do svojih tovarišev, ki so nas imeli že za mrtve.

Kakor sem že omenil, nismo uspeli zavzeti Teruela, toda naša borba vseeno ni bila zaman. Z našim napadom smo prisilili sovražnika, da je moral nekaj svojih oddelkov premestiti z madridske fronte k Teruelu. Tako smo pomagali borcem, ki so se borili na fronti pri Madridu. Ponoven napad na Teruel so naši bolje organizirali in mesto smo tudi zavzeli. Na tem sektorju sem ostal še en mesec, vendar pa ni bilo večjih borb. Naš tretji vod pa je postal tudi številčno večji, kajti pridružilo se nam je deset Čehoslovakov. Dobro smo se razumeli in bili kakor ena sama družina. Od starih borcev nas je le malo ostalo pri tej edinici. Omenim naj tovariša Kapusa in Mehmeda, ki sta prišla iz Francije ter malega Dalmatinca Jova, ki je menda pozneje padel v NOB.

V marcu 1937 smo krenili proti Malagi, v južno Španijo. Vendar smo prišli prepozno, ker so Italijani Malago že zavzeli, pač pa smo zaustavili njihovo nadaljnje prodiranje. Zavzeli smo devet vasi in zaplenili precej materiala. Vasi, ki so bile v neposredni bližini Sierra Nevade, so bile prazne, ker so kmetje bežali pred nami. Italijani so jih namreč prestrašili, da smo banditi in da vse pobijemo. Pozneje so se drug za drugim vračali na svoje domove. V spominu mi je ostala borba v vasi Potiers. Deževalo in snežilo je, mi pa smo bili v postojankah kar na prostem, poleg tega pa so nam fašisti iz daljine okrog 2 km pošiljali »pozdrave«. Težave smo imeli tudi s transportnimi vezami, kajti ceste ni bilo, hrano in municijo pa smo nosili z mulami in osli.

Na tem mestu smo zopet ostali mesec dni, nakar so nas zamenjali Španci. Naše edinice so premestili na fronto, ki je bila v smeri proti Cordovi. Tudi tu so bile vasi prazne in so nam prebivalci pustili dovolj hrane in ostalega materiala. Težko borbo smo imeli v vasi Valseguillo. V tej borbi je padlo veliko naših tovarišev in seveda tudi fašistov. Ko smo se prebili do planin, nam je zopet zmanj-

kalo težkega orožja. Na tem sektorju sem bil tudi ranjen v nogo. Položaj je bil zelo podoben onemu, ki sem ga opisal pri Teruelu. Našo, to je XIII. brigado, so med tem časom, ko sem bil v bolnici, premestili, pozneje pa so jo razformirali in borce dodelili drugim enotam. V teh krajih se ljudje precej razlikujejo od prebivalcev iz severnih področij. Živijo pod večjim vplivom cerkve. Industrije v teh krajih skoraj ni, prebivalci pa so v glavnem kmetje.

V bolnici sem ostal na zdravljenju tri mesece, nato pa sem odšel nazaj na fronto. Tokrat me niso več dodelili v pešadijo, ampak v artilerijo, v tako imenovano balkansko baterijo, ki se je imenovala »Kolaro«. Tu so bili poleg Jugoslovanov še Romuni, Bolgari in Latiši. V tej enotici sem ostal do konca, dokler ni bilo ukazano, da topove prepustimo Špancem, sami pa se umaknemo s fronte. Tak ukaz so imeli tudi »Francovci«, vendar ga niso izpolnili. Nemci in Italijani so ostali na svojih položajih naprej, s čimer se je položaj republikancev še poslabšal.

Naša baterija je imela mnogo uspehov in smo bili zato tudi večkrat pohvaljeni. Zadrževali smo se največ pri Estramaduri na jugu Španije. Kakor v pešadiji, tako smo tudi pri artileriji pogrešali dobrih kadrov, vendar so se starejši borci kmalu izvežbali in postali dobri komandirji. K sami organizaciji je veliko pripomogel komisar »Stari«, kakor smo ga imenovali, sicer pa se je pisal Georgijevič iz Beograda, ki je pred kratkim umrl. To so bili sijajni tovariši, od katerih se spominjam Slovenca Hvaliča, ki je bil doma nekje pri Gorici, tov. Smuka, ki je umrl že v Španiji in potem še Vejvode, Zupanciča in Uzanovskega ter drugih, ki danes zavzemajo vodilne položaje v naši državi.

Vedno bolj se nam je bližala katastrofa in s tem tudi konec republike, za katero smo se tako požrtvovalno in nesebično borili. Proti koncu leta 1938 smo se morali umakniti iz Španije v Francijo. To so bili za mene in tovariše najtežji trenutki in v življenju tudi največje razočaranje.

Ko smo se vrnili iz Španije, so nas Francozi sprejeli kot bande in ničvredne ljudi. Vendar so se kmalu prepričali, da imajo opravka s sposobnimi in poštenimi ljudmi. Nikoli ne bom pozabil taborišč, kakor so bila St. Ciprian in Gurs. Taborišča smo spremenili v prave univerze. Ko smo prišli iz Španije v Francijo, so nas najprej namestili v taborišču St. Ciprian. Ogradili so nas z bodečo žico, postavili okoli taborišča mitraljeze, razmere v taborišču pa so bile slabe. K sreči smo imeli še iz Španije nekaj živil, spali pa smo kar na prostem. Čez čas so od nekod pripeljali nekaj lesa in smo si sami postavili barake. S tem so se nam razmere precej izboljšale, organizirali smo sanitetno službo, uredili kuhinjo, Francozi pa so nam začeli pošiljati hrano, čeprav v bolj pičlih obrokih. Ker so bili pogoji še vseeno slabi, smo si pomagali, kot smo pač vedeli in znali. Nekateri naših tovarišev so kmalu vzpostavili zvezo z zunanjim svetom, predvsem z našimi v Parizu, odkoder smo potem dobivali časopise in razne knjige. V taborišču smo ostali okrog dva meseca, potem pa so nas premestili v taborišče Gurs.

V Gursu so bili pogoji boljši, barake so bile boljše in nove, tudi peska ni bilo, le blato smo gazili do členkov. Tudi kulturno in politično delo je v tem taborišču še bolj zaživelo in če si šel skozi barako, si imel občutek, kot da si v učilnici. Imeli smo razne prosvetne in politične krožke, pevske zборе, prirejali smo razne zabave, tekmovali v športu in v tem, kdo bo imel lepši stenski časopis. Pročevali smo tudi politično ekonomijo, za kar ima največ zaslug tovariš Stefanovič, bivši major v Španiji in tovariši Pavlovič, Drapšin, Rozman, Jože Gregorčič in drugi. Prirejali smo tudi razstave, na katerih si lahko videl razne izdelke iz lesa in pločevine, umetniške slike in je le škoda, da so se vsi ti izdelki izgubili. Tudi pri tem delu so v taborišču prednjačili jugoslovanski komunisti.



Marija Žumer -
Potočnikova

Marija Žumer-Potočnikova je bila pomembna predvojna partijska delavka in je bilo njeno življenje ena sama žrtev za revolucijo. Rodila se je 2. avgusta 1900 v revni delavski družini v Spodnjih Gorjah. Ker je bila družina bogata otrok, je Marija takoj, ko je odrasla šoli, morala za kruhom. Že štirinajstletna je občutila vso krivičnost izkoriščanja človeka po človeku, a se ji ni vdala, marveč je začela razmišljati, kako bi se mu uprla. V razgibanem času po prvi svetovni vojni se je že leta 1920 pridružila komunistom in je svoji ideji in boju ostala zvesta vse do smrti, ki jo je doletela v nacističnem koncentracijskem taborišču smrti v Ravensbrücku dne 5. februarja 1944. Med tema dvema mejnikoma je potekalo njeno življenje kot življenje revolucionarke, ki kljub težkim udarcem, ki jih ji je delilo življenje, ni klonila. Kot zavedno in sposobno revolucionarko jo je Partija poslala na šolanje v Sovjetsko zvezo. Pred tem je doživela hudo izgubo moža, ki je bil prav tako komunist kakor ona in ki ga je policija v času monarhofašistične diktature v zaporu ubila. Trpljenje po zaporih pa tudi njej ni bilo prizanešeno. Ko se je v začetku leta 1936 ile-

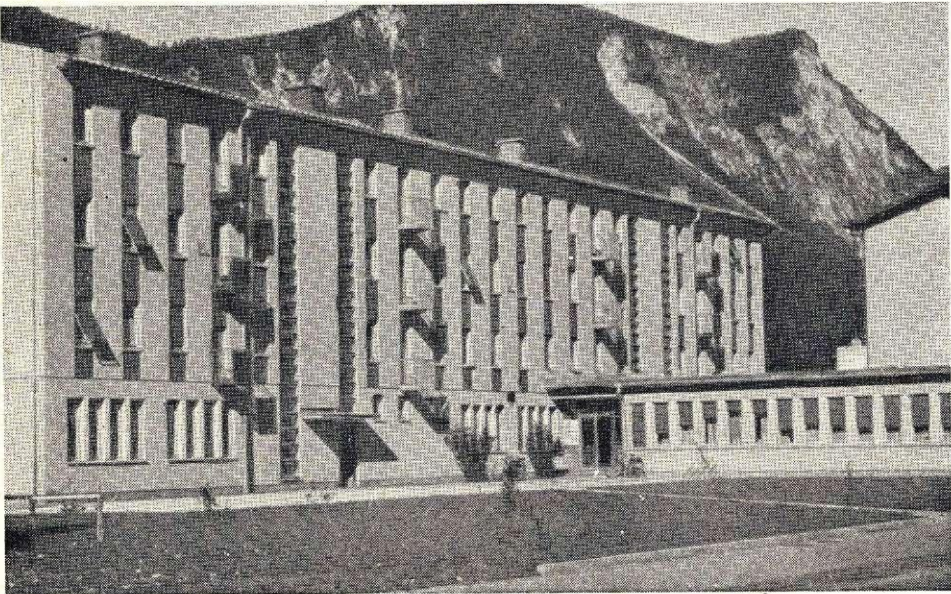
Iz taborišča sem odšel sredi avgusta 1939. leta, zato ne vem o poznejših dogodkih. Zvedel sem le, da so nekatere tovariše prevzeli oziroma zatekli Nemci. Po odhodu iz taborišča, kjer sem preživel vsega 6 mesecev, sem se vrnil v Belgijo. Pol leta kot španski borec nisem dobil dela nikjer in šele tik pred okupacijo Belgije sem se zaposlil v nekem rudniku, kjer sem ostal skoraj vso vojno. Med okupacijo smo tudi v Belgiji sodelovali z odporniškimi gibanjem in čakali splošni upor, ki ga pa ni bilo. Čakali smo tako dolgo, da so nas osvobodili Amerikanci, ki so pripeljali s seboj staro belgijsko oblast — prejšnjo vlado, ki je bila v emigraciji v Londonu. Po zlomu Nemčije pa sem se vrnil nazaj v domovino.

galno vrnila iz Sovjetske zveze, zaplenila; kljub temu pa je še vedno ostalo nekaj izvodov, ki so potem tajno krožili od partijske do partijske organizacije, po za- slugi komunistov pa tudi med jav- nost na raznih sestankih, kjer so to živo in doživeto pričevanje Marije Žumrove prebirali in se seznanjali z dogodki, poniževa- njem človeškega dostojanstva in mučenji, ki jih je skrivala za svo- jimi zidovi Glavnjača. Ljudje so iz njenega pričevanja izvedeli, kako je s »samomori« v tej mučil- nici. Ti »samomori« niso bili nič drugega kakor navadni umori, na- vadna ubijanja jetnikov s strani policije, ki je jetnike metala iz četrtega nastropja, potem pa raz- glašala, da so ubiti napravili »sa- momor«.

Po vrnitvi iz Glavnjače Marija Žumrova ni mogla najti nobene zaposlitve. Leta 1939 se je prese- lila na Jesenice, kjer je postala članica Okrožnega komiteja KPS in bila nekaj časa tudi njegova se-

kretarka. Pred Partijo so bile ta- krat pomembne zgodovinske na- loge: priprava delovnega ljudstva za boj proti fašizaciji države in za boj proti fašističnemu pritisku od zunaj.

V tistem času, ko se je vrnil iz Španije španski borec France Po- točnik, se je poročila z njim. Toda tudi za to ozko človeško srečo, ki bi jo našla v zakonu, sta bila pri- krajšana. Policija ju je nenehno zasledovala in preganjala. Napad na Jugoslavijo in okupacija pa sta ju zopet razdvojila. France Potoč- nik se je še utegnil umakniti v ile- galo in oditi v partizane junija 1941, medtem ko so njegovo ženo Marijo ujeli gestapovci na Koro- škem in jo 23. junija 1941 are- tirali. Znova se je začela njena mu- čeniška pot, še bolj mučeniška, ka- kor jo je prešla skozi Glavnjačo v kraljevski Jugoslaviji. Vodila jo je iz policijskih zaporov na Jesenicah v Begunje in od tam v uničevalno nacistično taborišče Rawensbrück, kjer je postala žrtev nacističnih zdravniških poizkusov. Dne 5. fe- bruarja 1944 so nemški medicinski zločinci na njej preizkušali mejo vzdržljivosti človeškega srca in za ta poizkus med drugimi izbrali tudi Marijo, ki se po poizkusu ni več zbudila. Tako je po štiriindvaj- setih letih revolucionarnega dela, bojev in trpljenja ugasnila Marija Žumer-Potočnikova.



Poslopje socialnega zavarovanja je med najlepšimi na Jesenicah

Dr. Vladimir Murko

Naša Mežakla

Prebivalcem Jesenic Mežakla ne more biti preveč pri srcu, ker se dviga južno in zapadno od mesta njen strmi greben, ki jim jemlje zlasti pozimi sonce, ki ga zato močno pogrešajo. Tudi najbližji dostop na Mežaklo po strmi poti čez Peske ni preveč vabljev, pozimi pa je naravnost nevaren.

Vendar Mežakle ne bi smeli presojati samo po njenih slabih plateh, saj ima tudi mnogo dobrih. Sveži zrak z nje osvežuje njihovo ozračje, njeno gozdnato pobočje pa požira tudi precej prahu. Nadalje nudi Mežakla številne pokrajinske lepote in zanimivosti, ki so vendarle premalo znane; razen tega nudijo počitniški domovi na Mežakli tudi Jeseničanom možnost zaslužnega oddiha tako poleti kot pozimi, ko pokrije Mežaklo snežna odeja, ki omogoča na številnih, večinoma sicer lažjih smučiščih, uživanje bele opojnosti.

Zakaj je Mežakla na splošno tako malo znana? Deloma pač zato, ker je v njeni najbližji sosesčini Triglavsko pogorje, ki nam ponuja brez dvoma mnogo privlačnejše točke in višine in se zato Mežakla z njim ne more kosati, deloma pa zato, ker je bila doslej tudi zaradi pomanjkanja turističnih poti z markacijami in planinskih koč malo težje dostopna. Razen tega nanjo ne opozarja noben turistični vodič in tudi zemljevidi ter druga turistična propagandna literatura so jo vse do zadnjega časa obravnavali bolj mačehovsko.

Sicer smo že opozorili naše kartografe, naj v razne svoje turistične zemljevide zarišejo tudi Mežaklo z njenimi znamenitostmi in objekti, in so prvi uspehi te propagande že vidni. Izdelali smo tudi načrt za markiranje raznih tur po Mežakli, ki so bile doslej zelo zanemarjene, v delu so smerne table za najvažnejše smeri vstevši dostope k zanimivejšim mežakelskim jamam in tudi trije stenski zemljevidi. Ne bi se smelo zgoditi, da je zašla, na sicer zaradi kraškega terena težko pregledni Mežakli, celo izletniška skupina Planinskega društva, da me je lahko pred leti vprašal viden turistični funkcionar, če so na Mežakli tudi kakšna smučišča in da sem pred leti sam zašel na dveh slabo markiranih poteh, ker je pač markacije zmanjkalo, čeprav poznam Mežaklo že dolgo tudi kot dvoletni gradbeni gospodar njenih počitniških domov. Kako lahko je na Mežakli zaiti je pojasnil poklicen lovec, ki je v gosti megli potreboval za

nekaj minut hoje od doma zagrebških študentov do svoje lovske kočice dve polni uri.

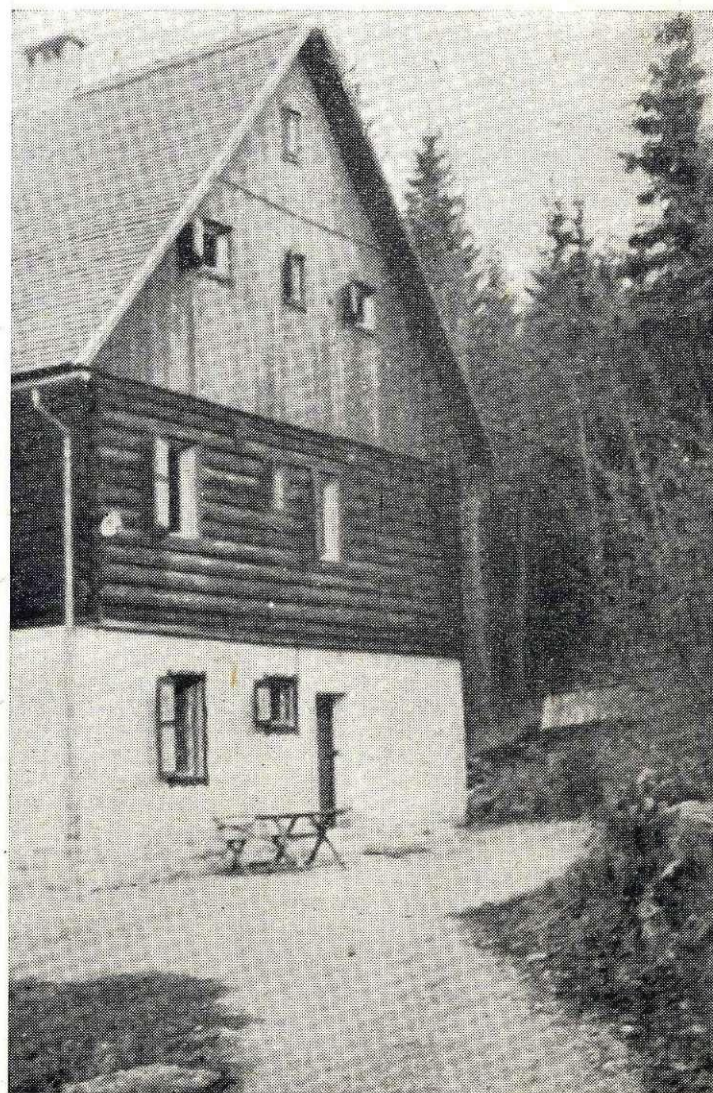
Zagotoviti je torej treba, da bodo lahko Mežaklo in njene bolj skrite lepote spoznali čim širši krogi, ki je še ne poznajo in se bodo verjetno radi vračali kakor večina tistih, ki so jo že spoznali.

Kaj je na Mežakli najbolj privlačno za razne obiskovalce? Na prvem mestu bi navedel njene čudovite gozdove, travnike in pašnike, ki omogočajo krajši ali daljši oddih delovnemu človeku po napornem telesnem ali duševnem delu. Naravno poživljajo poleg raznovrstne divjačine, zlasti spomladi, bogato cvetje, poleti razni gozdni sadeži (jagode, borovnice, maline, gobe, kumina, pozneje lešniki), jeseni pa prelepe barve listja.

Nato že pogosto zapade prvi snež, ki pobeli tudi številne travnike in pašnike in jih spremeni v smučišča. Zlasti hvaležen je spust izpod vrha Polje (1175 m) mimo planine Strmole v kotlino s ponikajočim studencem, kjer lahko premagaš višinsko razliko dve sto metrov v najrazličnejših več ali manj zahtevnih smereh, dolgih okrog 3 km. Do te kotline je od počitniških domov le 25 minut. Lahka smučišča so okrog domov, v višini okrog 950 m, ki pa so večinoma na južni strani in se zato snež tukaj ne drži tako dolgo kot na planini Zgornji Kozjek, ki leži že v višini 1225 m in je oddaljena po avtomobilski cesti od domov dobre pol ure. Ob ugodnih snež-

nih razmerah je poseben užitek spust po mežakelski cesti, zlasti po klancu nad ravnino Trate, medtem ko spust po spodnjem, mnogo strmejšem klancu te ceste, spriču hudih ovinkov ni vedno priporočljiv. Lepe smučarske ture vodijo tudi po lepi cesti nad Spodnjim Kozjekom proti Jerebikovcu, najlepša pa je (ne ob zmrznjenem snegu) tura od Zgornjega Kozjeka proti Mrzlim kontam po stari, zaenkrat še ne obnovljeni cesti, s katere je čudovit pogled na zasnežene Julijske Alpe. Lep smučarski izlet vodi tudi po novi avtomobilski cesti, ki se odcepi od glavne mežakelske ceste približno 2 kilometra pred Ravnami in se potem, ko se je potniku odprl nepozaben pogled na Bled in Gorenjsko s Karavankami, Storžičem, Košuto in Kamniškimi planinami, kmalu za odcepom proti Snežni jami na Obranci po 5 km konča, narkar se nadaljuje kolovoz proti planini Obranci, znani tudi iz narodnoosvobodilne borbe, na katero popotnika spominja lep spomenik. — Tudi planina Obranca ima lepa smučišča. Zapadno od glavnega vrha Mežakle Jerebikovca (1593 m) so imeli Mojstrančani pred vojno posebno smučarsko šolo na planini Mežakla, ki je morda dala ime vsej Mežakli ali pa tudi narobe.

Torej lahko rečemo, da nas Mežakla vabi s svojimi raznovrstnimi lepotami vse leto. Največji obisk je seveda poleti, ko prihajajo gostje na daljši odih, pa tudi smučarska sezona privablja smučarje na Mežaklo, kar je odvisno predvsem od snežnih razmer.



Dom
na Mežakli
vas vabi

Na svoj račun pridejo tudi lovci, saj lahko na Mežakli najdejo srnjad, divje koze, zajce, polhe, celo divje peteline in ruševce. Bistre vode, ki namakajo vznožje Mežakle (Vraska Bistrica, Radovna, Sava) pa imajo zlasti postrvi. Manj zadovoljni bodo plavalci, sicer bodo našli ob zagrebškem domu bazen velikosti kakih 4 x 7 metrov, v njem pa le redkokdaj vabljivo vodo. Mežakla je tudi primerna za trening raznih športnih disciplin (tek), za balinarje skrbi novo balinišče na Ravnah in tudi odbojgarsko igrišče je pred dovršitvijo. Svoje vaje opravljajo na Mežakli z njenimi najrazličnejšimi tereni, ljubljanski geodeti, domovi pa so primerni tudi za prirejanje raznih tečajev, konferenc in zborovanj zlasti izven sezone, saj je v jedilnici večjega doma na Ravnah okrog 90 sedežev.

Tudi za turiste je Mežakla prav vabljiva, saj jim omogoča številne izlete

po sami Mežakli in tudi nekaj plezarije po raznih stenah; tudi motoriziranim turistom omogoča dostop po treh novih cestah tja do Zg. Kozjeka, do Snežne jame na Obranci in pod Jerebikovec. Ne smemo pač pozabiti, da današnji turistični človek nima vedno časa za peš hojo, da hoče v kratkem času videti mnogo novega in da omogoča motorizacija dostop v planinske gozdove in višine marsikomu, katerega mu so jih starost ali telesne nadloge že zaprle. Zalkaj mu ne bi privoščili užitek, ki mu jih lahko nudi gora?

Med pokrajinske zanimivosti Mežakle spadajo tudi njeni doslej malo znani kraški pojavi. Medtem ko je kartoteka jam vsebovala pred nekaj leti na Mežakli le tri znane jame, jih poznamo danes več ali manj, že okrog 25. Gotovo s tem njihovo število še ni izčrpano, saj mora Mežakla kot izrazito apneniška tvorba skrivati še znat-

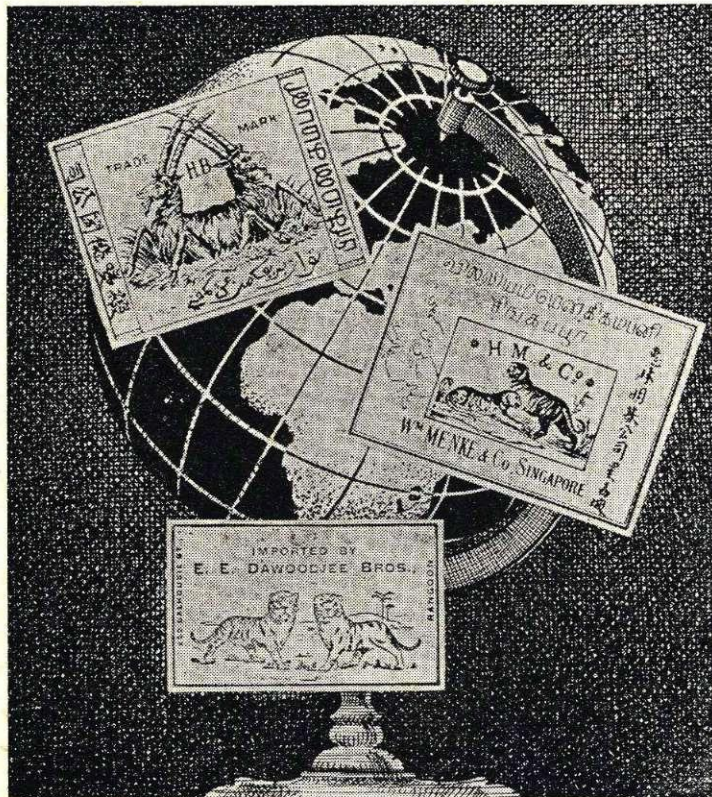
no število neznanih razpok, skozi katere se odtekajo obilne padavine, ki ne tvorijo nikjer nobenega potoka, marveč prihajajo na dan šele v močnih izvirih zlasti v dolini Radovne in njene ga levega pritoka Rečice. Nastajanje kraških pojavov še v današnjem času kaže prav nazorno ponikalnica nad koncem spodnjega klanca glavne mežakelske ceste na Tratah, ki se je v nekaj letih močno razširila, poglobila pa od 5 do 16 metrov. Podobno velja za jamo blizu gozdarske kočice na Ravnah.

Najbolj globoka je verjetno jama na južnem pobočju Obleka, v kateri smo namerili globino okrog 55 metrov, ne da bi se mogli zaradi pomanjkanja zadostne opreme spustiti do zaenkrat še neraziskanega dna. Zanimiva je tudi vodna jama pri planini Tisovec, ker bi lahko s svojo na Mežakli tako redko vodo osveževala gozdarje, nekatere ja-



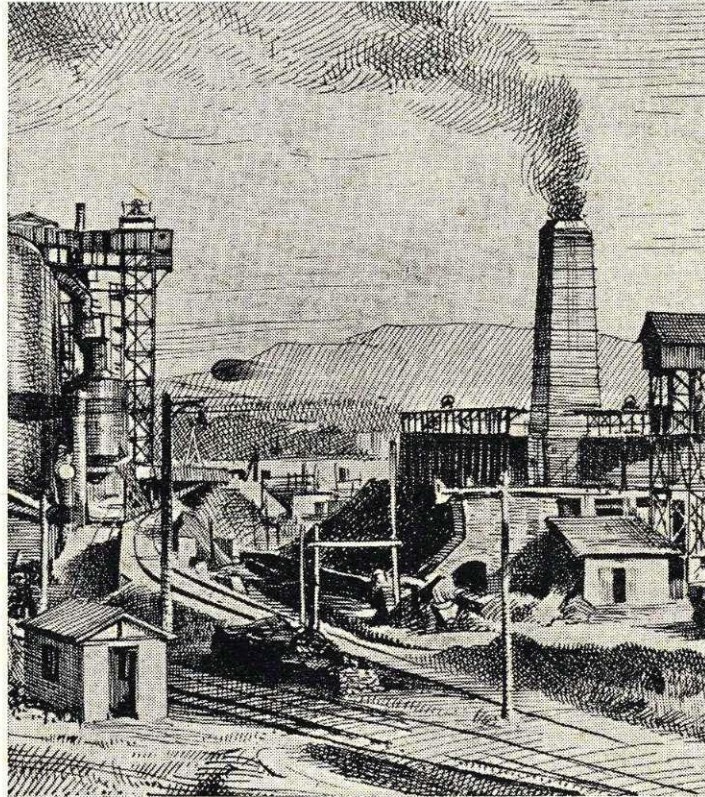
Piše Aleksander Rjancev

Riše Jaka Torkar



65.

Kranjska industrijska družba se je pri izvozu svojih renomiranih izdelkov posluževala posredniških trgovskih družb v glavnih evropskih mestih in pristaniščih. Največji odjemalci so bili v Srbiji, Bolgariji, Turčiji, Italiji, Severni Ameriki, Južni Ameriki, Afriki in Aziji. Železarski tovor so razpečavali pod posebnimi kvalitetskimi oznakami. V ta namen so meli 38 barvnih etiket in nalepk v angleškem, arabskem, indijskem, kitajskem in japonskem jeziku. Največ povpraševanja je bilo po fino vlečeni žici, pletenih jeklenih vrveh, žičnikih, vzmeteh, bodečo žico in škedenjskem ferromanganu.



66.

Zaradi dobrih perspektiv pri prodaji ferromangana v Italijo, Anglijo in Ameriko, so v letu 1907 dogradili še en plavž. Leta 1908 so bila izvedena velika tehnična dela, med drugim tudi pri napravah za žlindrino opeko, sejalnih napravah za koks in rudo ter čistilnih napravah za plavžni plin. Konec novembra 1910 so dogradili moderno koksoarno. V koksoarni so dnevno izdelali 700 ton koksa v 148 pečeh. Tako je postal škedenj glede koksa neodvisen. Opustili so uvoz nemškega in angleškega koksa. Celotno postrojenje in novogradnje so bile poverjene ravnatelju Mayerju in pomočniku Neuholdnu.

me na Perniki in Gorjanska jama, ki je težko dostopna. Najzanimivejša je zaenkrat **Snežna jama** nad Obranco, do katere pripelje že omenjena nova cesta, ki se odcepi od glavne mežakelske ceste 2 km pred Ravnami in je treba približno po 5 km, v dvojnem useku ob suhi vrbi zaviti na levo po stezi, ki te pripelje po nekaj minutah hoje na sedelce nad eno največjih mežakelskih vrtat, od koder je le še nekaj korakov na desno do jame, ležeče v višini kakih 1120 m. Druga pot vodi tja od že omenjene ponikalnice. Nikjer v Sloveniji ni snežne jame, ki bi bila tako lahko dosegljiva, celo z avtobusom. Vstop v jamo tvorita dve brezni globine okrog 25 m, ki sta medsebojno povezani z oknom, nad katerim se dviga naravni most. Vhod v podzemlje je tuljak res mogočen in skrivnosten. Včasih je vhod v jamo zadelan s snegom do maja, sneg pa se drži tudi do jeseni, odvisno od snežnih padavin. Malo neroden je le vstop v jamo, kjer je treba prestopiti s snega na led. Strop zanimive vstopne dvorane so krasile nekoč do 3 m dolge ledene sveče, s tal pa so se dvigali ledeni stalagmiti visoki skoro 1 meter. Večinoma vodoravni hodniki pripeljejo do zadnje dvorane (voda!), katero krasijo nekaj mogočnih zasiganih stebrov. Ta jama bi se dala brez posebnih težav urediti za obisk, kot tudi večja

jama v Borštu nad Poljanami, do katere je od cestnega ovinka le kakih 25 minut, seveda zaenkrat čez drn in strm. Iz jame se nudi prekrasen razgled na Triglavsko pogorje, prednja glavna dvorana pa bi s svojo velikostjo in zanimivo obliko privabljal lahko tudi turiste. Zadnjega dela jame nismo več utegnili raziskati.

Jeseničane opozarjam na to, da bi bila hvaležna naloga, če bi se organizirano lotili raziskovanja vse premalo znanega Gorenjskega kraša, ki po mojih skromnih računih šteje vsaj 500 jam (gl. moj članek Več zanimanja za gorenjske kraške pojave, Turistični vestnik 160, št. 9, Neznana Mežakla, Planinski vestnik 1959, št. 10, Turistične zanimivosti Mežakle, Turistični vestnik 1959, št. 9), razširjenih zlasti po Komni, Koprivniku, Jelovici, Skofjeloškem pogorju, na Kriških podih in v drugih visokogorskih legah (Triglavsko brezno), celo v Karavankah (Mirca, Turške jame), zlasti pa na Pokljuki, kjer so začeli raziskovati na mojo pobudo člani Društva za raziskovanje jam in med približno 100 suhimi, vodnimi in snežnimi jamami odkrili jeseeni največjo jamo v Sloveniji sploh (po prostornini). Seveda spust po 105 metrov dolgi v zraku bingljajoči žični lestvi ne bo privabil mnogo obiskovalcev. Poleg požrtvovalnih jamarjev bo seveda treba tudi nekaj materialnih

sredstev za raziskovanje in adaptacijo tistih redkih jam, ki bi lahko postale nova privlačna točka gorenjskega turizma.

Bralcem sem še dolžan opis **Mežakle** same. To je visokogorska planota, ki se razteza v dolžini kakih 15 km od Mojstrane v vzhodni smeri južno od Save Dolinke mimo Jesenic do Homa, tako da obsega tudi Vintgar. Na zapadu, kjer se dviga njen najvišji vrh Jerebikovec, jo omejuje Vraska Bistrica, v katero je menda nekoč čez sedlo Tnalo tekla Radovna, ki se sedaj od Zgornje Radovne obrne proti jugovzhodu, pri Krnici pa proti severovzhodu. Ker torej Mežaklo na vseh štirih straneh obdajajo vode, izvajajo nekateri njeno ime od italijanskega »Mezzoacqua« (Medvodje), pač tudi po zaslugi nekdanjih italijanskih fužinarjev, ki so nabirali na Mežakli železno rudo za svoje fužine in oglje, izkoriščajoč tudi vodno moč. Fužine so bile razvrščene okoli vse Mežakle: v Spodnji Radovni (še danes ime Fužine), na Javorniku, na Plavžu in v Mojstrani. Danes nudi Mežakla železarni na Jesenicah apnenec, prebivalstvu pa zaslužek s svojimi gozdnimi zakladi, ki jih predelujejo žage ob njenem vznožju, s travniki in pašniki, ki omogočajo živinorejo, čeprav njene nekdanje mnogo številnejše planine vse manj izkoriščajo; kmetijstva je na Mežakli prav



67.

Za gradnjo vojnega ladjevja avstroogrške mornarice v Trstu in Pulju so premestili valjarniške naprave za grobo pločevino z Javornika v Skedenj. Skupno z napravami so bili preseljeni tudi valjavci in martinariji. Dne 5. novembra 1912. leta ob 7. uri zvečer so v Skednju slavili prvi prehod pri 35-tonski SM peči. Prva mojstra v martinarni sta bila Kristjan Wastian in Adolf Schinall, topilca pa Anton Rozman in Martin Potočnik. Dne 17. decembra 1913 pa je bil dograjen še tretji, najsodobnejši plavž v Evropi. S tem je Kranjska industrijska družba dosegla svoj investicijski in tehnični program.



68.

Proizvodnja, prodaja in gradnje pri železarnah so potekale nemoteno vse do začetka prve svetovne vojne. Kmalu po umoru v Sarajevu, 28. julija, je nastal med železarji preplah, katerega so povzročili veliki črnotrumei lepaki, ki so naznanjali mobilizacijo. Od ust do ust je šlo – »vojna, vojna, kaj bo?« Ljudje so slutili bližajočo se lakoto, pomanjkanje, trpljenje in smrt. Mobilizacija je zajela večino tovarniškega delavstva. Celo nevojaki so morali v delovne brigade. V tovarni na Jesenicah in Javorniku je delo potekalo le v močno skrajšanem obsegu.



Snežna jama
na Mežakli

malo in je ostala na njej le vas Perniki s tremi kmetijami ter Spodnje in Zgornje Laze.

V zapadnem, ožjem in višjem delu Mežakle, katero deli prelomnica od Raven proti sedlu Zakopi (s pogledom na Jesenice) na dve polovici, so privlačnejše točke še Petelin (1446 m), Veliki vrh (1396 m) in Oblek (1261 m). Medtem ko je z Jerebikovca (južnega glavnega vrha) lep razgled zlasti na Julijce s premalo znanim čudovitim pogledom v Kot in na Karavanke, je vzhodni del planote malo širši. V njem

je najvišji Planski (ne Plavski) vrh (1299 m), zanimive pa so še Police (nad Pernikami), ki se dvigajo strmo nad prelepo dolino Radovne, katero je nekoč Slovensko planinsko društvo po zaslugi J. Aljaža povežalo s skromno cesto preko sedla Tnalo z Mojstrano, da bi povečalo zaslužek domačinom. Res je Mežakla bolj osamljeno gorovje, vendar omogoča obisk Triglava s sestopom z Raven proti Srednji Radovni, v Zgornji Radovni pa se potem lahko turist odloči za enega izmed treh dostopov: skozi položno in dolgo

Krmo, ki omogoča tudi dostop s smučkami na Staničevo kočo in Kredarico, skozi Kot in čez Tnalo v dolino Vratške Bistrice. Nad dolino Poljane se dviga strma skala Babe (890 m), o nastanku katere je ohranjena romantična legenda.

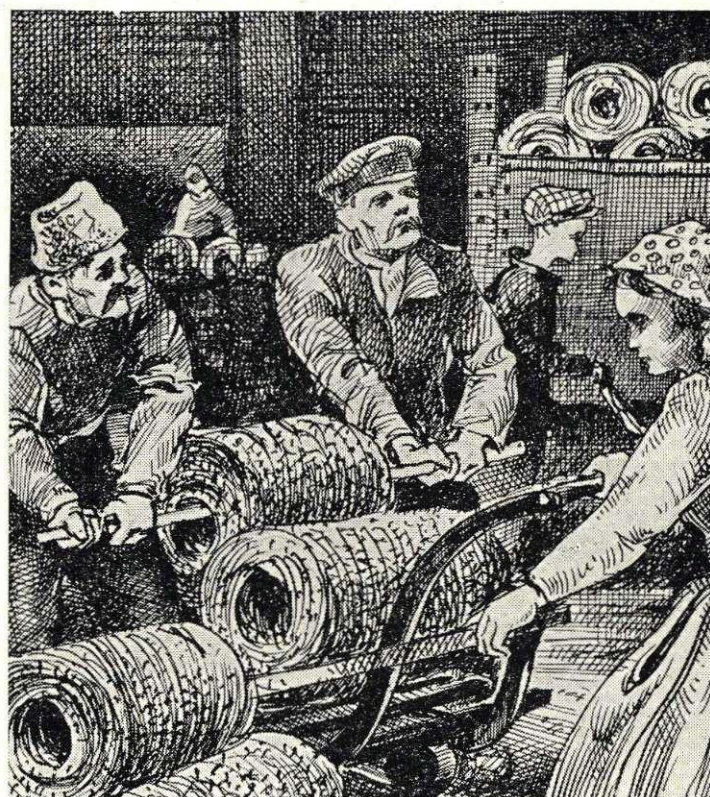
Iz zgodovine Mežakle hočem navesti le nekaj zanimivih drobcev. Tako je ohranjeno izročilo, da se je v Snežni jami na Obranci skrival pred Turki blejski graščak, v jamah na Pernikih so se skrivali pred morda že dve sto leti vojni begunci, da bi se izognili dvanajstletnemu nošenju vojaške suknje in so jih domačini pridno zalagali z živžem; Francoske jame na Peskih, ki predstavljajo sicer samo podorno kamenje in imajo zato le največ 4 m dolge rove, nas spominjajo francoskih vojakov, ki so ob umiku francoske vojske iz Ilirije (leta 1814) bili baje tam pokopani. Iz naše najnovejše zgodovine smo že omenili prve večje partizanske borbe z Nemci na Obranci, ovekovečene s spomenikom. Sicer je bila Mežakla pomembno partizansko oporišče in izhodišče za številne njihove akcije.

Dostop na Mežaklo omogočajo Jeseničanom poleg že omenjene glavne poti skozi Kurjo vas mimo Peskov, Francoskih jam in Zakopov še pot s Save mimo sedla, ležečega zapadno od Planskega vrha, v njen vzhodni del, s



69.

Dne 27. julija 1914 je bilo na jeseniškem kolodvoru kot v mravljišču. Transport za transportom je odhajal v neznan, žene in otroci pa so se v joku poslavljali od mož in očetov, ki so šli v boj za cesarja Franca Jožefa II. »Vencelni« — tovarniški tekači so imeli polne roke dela, da so pomagali seliti tuje uradništvo. Po mobilizaciji so ostale Jesenice dolgočasne in prazne. V tovarni so se zaposlovale žene, da bi nadomestile moške in služile kruh za otroke. V Skednju, kjer je potekala bojna linija, so delo morali prekiniti; najprej v valjarni in martinarni ter končno 19. avgusta 1915 tudi pri plavžih.



70.

V noči od 18. na 19. junij 1915. leta je na škedenjsko železarno padlo 8 letalskih bomb, ki so jih odvrгла italijanska letala. Ta napad je bil opozorilo KID. Zaradi varnosti je bilo delo s plavži nemogoče, ker je bila železarna in okolica ob nočnih prebodih preveč razsvetljena in tako izpostavljena sovražnim letalom. Da ne bi prišlo v obratih do zastoja, je KID kupovala grodelj od drugih železarn. V železarni na Jesenicah so ob pomanjkanju delovne sile delali ruski in italijanski vojni ujetniki. Delali so po 12 in 16 ur dnevno. Naročila so bila za bajonete, bodečo žico, pločevino in okrogel valjani material.

Plavža pa pelje pot na Zgornji Kozjek. Iz Mojstrane pelje na novo markirana pot mimo Jerebikovca (na katerega vrh pa je treba zaenkrat še iti zadnjih približno dvajset minut kar po gozdu) proti Mrzlim ali Zmrznjenim Kontam (1321 m). Še prej se spusti pot na desno proti koncu mežakelske ceste, ki je namenjena odvozu lesa in se konča pod Jerebikovcem; do iste ceste te pripelje tudi odcep z Mrzlih Kont. Od Mrzlih Kont je speljana nekdanja razgledna gozdna cesta do Zgornjega Kozjeka, ki je izhodišče za Veliki vrh in Petelina, na vzhod pa pelje pot proti Zakopom, odkoder vodi ena na vzhod, na Planski vrh, druga čudovita višinska krožna pot pa po južnem pobočju Obleka. Na Oblek vodi pešpot z glavne mežakelske ceste nad gozdarjevo hišo ali od rampe, ležeče pod križiščem cest za drevesnico na Križem — Zgornji Kozjek in ceste, ki pelje nad Spodnjim Kozjekom proti Jerebikovcu. Iz Srednje Radovne pelje pot mimo zagrebškega doma na Ravne, kjer so poleg gozdne uprave počitniški domovi.

Glavni in najudobnejši dostop je z vzhoda po glavni mežakelski cesti, ki se odcepi ob zidanem mostu nad potokom Rečica od ceste Spodnje Gorje — Jesenice. Od tod je do Raven približno 6 km, do železniške postaje Podhom, ki je najpripravnije izhodi-

šče, pa 2 km, na Bled pa okrog 4 km. V zadnjem času na ovinkih razširjena glavna mežakelska cesta omogoča dostop tudi avtobusom in kamionom. Ze stara želja, da bi Mežakla vsaj ob sobotah dobila avtobusno zvezo z dolino, se žal še ni uresničila, kot tudi ne, deloma že uresničen načrt Jeseničanov, da bi zgradili žičnico naravnost z Jesenic na Zakope. Pot s Poljan proti Obranci, ki se odcepi od ceste na dveh mestih (pred ali za gostilno »Satan«) omogoča prečenje celega grebena Mežakle čez Planski vrh, Zakope, Oblek, Zgornji Kozjek, Petelina, Jerebikovca do Mojstrane, vendar, bi bila tura za en dan malo predolga. Iz doline Radovne se nad Krnico odcepi še kolovoz na Pernike, odkoder pelje pot na glavno mežakelsko cesto, katere voznost je pozimi odvisna od gozdne uprave in njenih potreb.

Počitniški domovi na Mežakli leže na planoti Ravne v višini okrog 950 m. Ob glavni mežakelski cesti stoji sedaj naselje gozdne uprave, ki se je v zadnjih letih precej razširilo in kjer je tudi nekaj gostinskih sob. Od križišča ob nekdanji kapelici te pripelje cesta v nekaj minuah do balnišča; tu je v gozdu na desno večji počitniški dom, levo od njega na bolj razgledni točki manjši dom, levo na jasi še vedno nedograjeni dom zdravstvenega fonda študentov ljubljanske univerze, malo

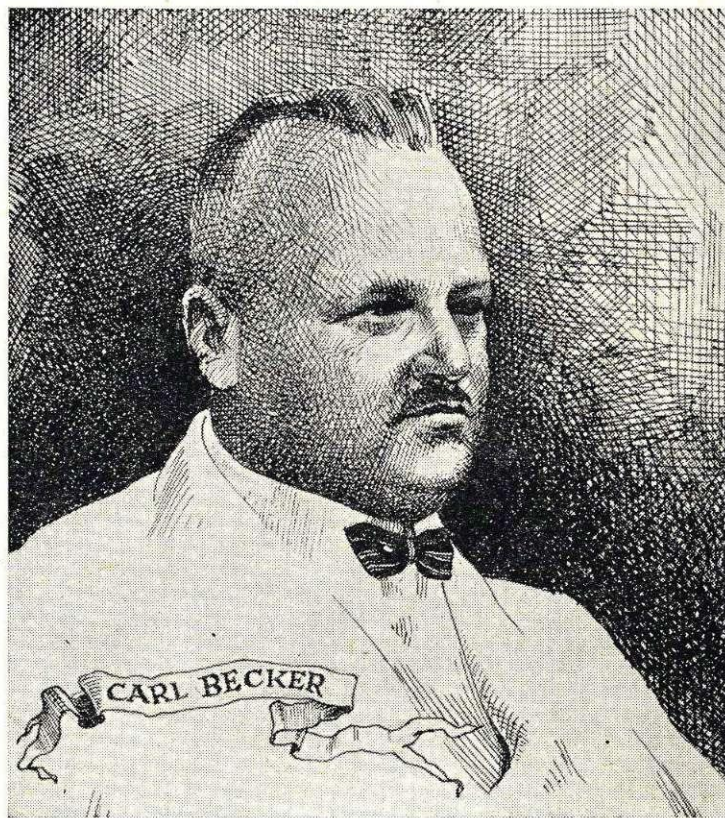
niže pod travnikom pa dom zagrebških visokošolcev. Domovi so bili zgrajeni na temeljih vil nekdanjega Andrejevega sela, katerih je postavil bivši dvor nič manj kot 18 in ki so med vojno po krivdi okupatorja propadle.

Ze leta 1946. so sklenile jugoslovanske univerze, da tukaj zgradijo naselje za oddih svojega osebja in študentov. Vlada LR Slovenije je v ta namen dala na razpolago zemljišča. Poleg temeljev nekdanjih vil je bilo uporabne še precej opeke in tudi le delno porušeno električno omrežje, vodovodno in kanalizacijsko omrežje je bistveno olajšalo gradnjo. Tedaj še skupni sindikat uslužbencev univerze se je lotil leta 1946 najprej čiščenja delno uničenih stavb, v letu 1947-1950 pa je s pomočjo republiških dotacij in poštvovalnega dela svojega članstva dogradil in opremil manjšo stavbo, medtem ko je v večji oskrbel še vsa notranja tesarska dela, preskrbel ves potreben les, del opreme in instalacijskega materiala. Tedaj to ni bila lahka naloga. Težave je zlasti povzročala preskrba materiala za stavbo, ki ni bila v čvrstem planu. Tako smo prejeli na prošnjo za dodelitev gasilskih aparatov (Minimax), potrebnih v deloma lesenih, pozneje tudi v prvem nadstropju od znotraj obzidanih trnadstropnih stavbah, oddaljenih od najbližjih gasilcev dve uri, odklonilno re-



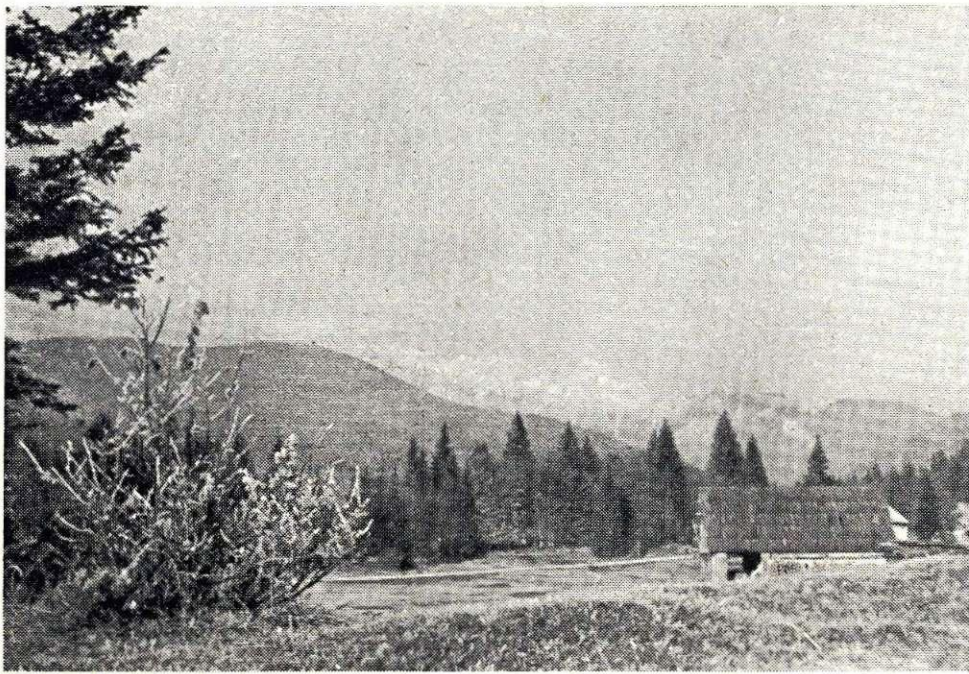
71.

Vojna vihra je Jesenicam nekaj let kar prizanašala. Dne 14. avgusta 1917 pa so v zgodnjih jutranjih urah pričela krožiti nad Jesenicami italijanska letala. Padle so prve bombe v bližino železarne, vendar niso povzročile posebne škode. Zadet je bil hrib Jelenkamen, ki je gorel 12 dni. V popoldanskih urah je bil ponovni letalski napad. Letala so zopet zgrešila železarno, odvržene bombe pa so padle na Koroško Belo. Vsa vas je bila v plamenih, tako da so morali čez Savo priti na pomoč ruski vojni ujetniki z Blejske Dobrave. Požara dolgo niso mogli pogasiti. Uničena je bila skoraj vsa vas, poškodovana pa tudi cerkev.



72.

Vojaška uprava je zahtevala, naj Kranjska industrijska družba čimprej zgradi tovarno elektrod na Blejski Dobravi. Grafitne elektrode so nujno potrebovale nemške in avstrijske jeklarne ter kemična industrija. Tovarna v Ratiboru ni zmogla vseh naročil, zato je nudila enega svojih specialistov Carla Beckerja, ki bi naj vodil novo tovarno na Blejski Dobravi. Becker je izdelal potrebne načrte za gradnjo, prisostvoval montaži in usposabljal tehnični kader. Po prvotnih načrtih naj bi znašala proizvodnja elektrod 400 ton, z dodatno rekonstrukcijo po 600 ton. Za gradnjo in opremo je bilo predvidenih 2.700.000 kron.



Pogled z Raven na Kukovo špico

Foto Melika Murko

šitev s priporočilom, naj povsod namestimo table »Pazite na ogenj!« Streho velike stavbe smo morali nekoč pokriti v enem dnevu v začetku decembra, da bi jo zavarovali pred snegom! Tudi dovoz lesa in drugega materiala je povzročal znatne težave.

Ko smo pred pričetkom sezone leta 1950 vprašali naše članstvo, koliko gostov lahko pričakujemo, se jih je javilo — 7! Zato smo ugotovili, da se oskrbovanje tako velikega objekta s skupno 72 posteljami Univerzi ne bi izplačalo in smo pričeli iskati druge interese. Navsezadnje smo našli Zelezarno Jesenice, ki je prevzela v zakup sama obe stavbi, dokončala v veliki stavbi preostala dela in preskr-

bela še manjkajoči inventar. Po nekaj letih smo ustanovili Konzorcij počitniških domov na Mežakli, ki so sicer v zemljiški knjigi vpisani kot splošno ljudsko premoženje v upravi Univerze. Sestavljajo ga Društvo visokošolskih profesorjev in znanstvenih delavcev v Ljubljani, Sindikat administrativnih uslužbencev Univerze, Sindikat Zelezarne Jesenice, Zveza študentov Jugoslavije (Ljubljana) in Studentski zdravstveni sklad pri Univerzi. Člani vseh teh organizacij imajo enako pravico do uporabljanja domov poleti in pozimi in sicer po razmeroma ugodnih cenah, katere omogoča poleg dotacije Univerze in v zadnjih letih tudi Zelezarne tudi aktivno sodelovanje ne-

katerih vodilnih funkcionarjev Zelezarne pri upravljanju ter rastoča izraba kapacitet obeh domov, ki sta se članstvu že močno priljubila. Poleg oddiha na svežem planinskem zraku imajo domovi tudi namen, da čimbolj zbližujejo umske in telesne delavce. med katerimi je vedno vladalo najlepše sožitje. Jeseničani so tudi pogosto prirejali na Mežakli razne kulturne prireditve svojih obratov.

Omenjene dotacije so tudi omogočile marsikatero izpopolnitev, zlasti inventarja, predelavo nepriljubljenih skupnih ležišč v sobe z največ tremi posteljami, ozvočenje, gradnjo balnišča in igrišča za odbojko. Upajmo, da bo letos po zaslugi upravnega odbora mogoče dobiti sredstva, potrebna za adaptacijo kletne stavbe, na katero bi se nadzidal še dnevni prostor s študijsko sobo in bifejem, ter za dograditev stavbe zdravstvenega sklada, ki stoji nedograjena sicer pod slabo streho že od leta 1947 in jo bo treba rešiti, preden jo močnejše načne zob časa. Ta stavba naj bi bila tudi bolje opremljena za zimsko sezono in bi povečala kapaciteto domov za okrog 45 postelj, ker v glavni sezoni ne zadošča več kapaciteta dosedanjih dveh objektov.

Da se je Mežakla že prebudila iz dosedanjega pozabljenja in postaja zaradi svojih pokrajinskih lepote vse bolj priljubljena, dokazujejo tudi načrti Turističnega društva na Bledu, ki se je zanimalo tudi za kraške znamenitosti Mežakle in je sprožilo letos pobudo za izgradnjo večjega hotela na Mežakli, za napeljavo žičnice in izboljšanje sedanje ceste na spodnjem klanecu. Mežakli se torej odpira lepa bodočnost, njen glavni namen pa mora ostati, da nudi delovnemu ljudstvu in študentom zasluženi oddih.

smo se odločili tudi zato, da bi spoznali razmere in prilike, v katerih živijo v novi socialistični Jugoslaviji prebivalci Medjurečja in Ivanjice.

Zaprosili smo organe samoupravljanja v železarni, da nam omogočijo obiske teh krajev. Na tem mestu se v imenu

Lovro Albreht

Obiskali smo Medjurečje pri Ivanjici

V predzadnji številki revije Zelezar smo namenili nekaj vrstic posvetu bivših internirancev v Medjurečju pri Ivanjici. Posvetovanje je bilo v januarju v zgornjih prostorih Kazine in je bilo organizirano v spomin na 20. obletnico internacije v tem taborišču. Ob tej priloiki smo se zbrani interniranci dogovorili, da obiščemo kraj, kamor so nas pred dvajsetimi leti izgnali takratni oblastniki.

Namen obiska je bil, da si ogledamo kraj, kjer smo preživeli nekaj mesecev tik pred začetkom druge svetovne vojne in, da osvežimo spomine na žalostne dni, ko je tedanji režim preganjal revolucionarje in komuniste. Za obiske



Posnetek z obiska bivših internirancev v Medjurečju



Na travniču, ki se na sliki dobro vidi, so bile včasih barake taborišča za politične internirance v Medjurečju

vseh internirancev, ki smo letos v marcu obiskali Ivanjico in Medjurečje, zahvaljujem upravnemu odboru železarne za dodeljeno pomoč in pozornost.

Za odhod v Medjurečje smo izbrali dan, ko je bilo pred dvajsetimi leti ukinjeno taborišče v Medjurečju. Izleta se je udeležilo 35 udeležencev, med njimi pa so bili tudi predstavniki družbenih in političnih organizacij mesta Jesenic. Potovanje je trajalo od 26. 3. 1961, vozili pa smo se s Kom-pasovim avtobusom od Ljubljane, preko Beograda, Valjeva, Užičke Požege in Relije v Ivanjico. Na cilj smo prispeli naslednji dan ob 17. uri popoldne. Sprejelo nas je mnogo

ljudi na čelu s predstavniki organizacij ZK, SZDL, ZB in drugih.

Takoj po prihodu v Ivanjico so nas napotili v novo-zgrajeni invalidski dom, kjer smo imeli vso oskrbo in prenočišče. V invalidskem domu smo imeli tudi razgovore s predstavniki društev in organizacij.

Istega dne je bila v Ivanjici v invalidskem domu orga-nizirana proslava v počastitev 20-letnice ustaje jugoslovan-skih narodov. Na tej proslavi je govoril tudi tov. Tine Vister, ki je opisal razmere v takratnem taborišču in preganjanje napredno mislečih ljudi po takratnem režimu. Na programu so bile recitacije in govori, mi pa smo jim podarili sliko internirancev v Medjurečju, ki so doma iz naših krajev.

Naslednji dan smo obiskali Medjurečje, kraj, kjer je bilo taborišče. Kmalu smo ugotovili, da o nobedanem taborišču ni nobenega sledu in da je na mestu, kjer so bile včasih barake, speljana avtomobilska cesta. Tudi v Medjurečju nas je pričakala šolska mladina in prebivalstvo. Doživeli smo res lep sprejem. Pozdravila sta nas mladinec in mladinka, mi pa smo jim podarili slike in prospekte, z namenom, da spo-znajo lepote naših krajev in seveda železarske Jesenice in železarno. Obisk v Medjurečju in Ivanjici smo izkoristili tudi za to, da smo si ogledali eno izmed največjih ribogojnic v teh krajih. Prijazni gostitelji pa so poskrbeli za razvedrilo in zabavo. Pogostili so nas s kelekovačo, dobrim vinom in drugimi specialitetami, ki so značilne za te kraje. Šolski mla-dini smo pripovedovali spomine na svoje preživete dni v omenjenem taborišču. Naša pripovedovanja so posneli na magnetofonski trak in bodo spomini tako ostali ohranjeni tudi v prihodnje. V Medjurečju smo položili venec na grob padlih borcev. Naslednji dan smo se poslovili od prijaznih domačinov ter se napotili proti domu. Vračali smo se preko Čačeka, Beograda in Ljubljane na Jesenice. Dnevi, ki smo jih preživeli v Ivanjici in Medjurečju, nam bodo ostali v prijetnem spominu.

Bojan Čebulj

Pred zaključkom 16. sezone jeseniškega gledališča

Svojo šestnajsto sezono amatersko gledališče »Tone Ču-far« letos zaključuje pravzaprav na poseben način. Osem premier se je že zvrstilo, nekaj predstav bo še zaigranih in čeprav je čas, ko se običajno vsaj javno delo v gledališčih zaključuje, takorekoč pred vrati, se je delavnost v jeseniškem gledališču šele zaostрила. Vaje za obnovitev »Tripča de Utol-ča«, ki naj bi na II. internacionalnem festivalu amaterskih gledališč v Monaku v prvi polovici septembra letos zastopal Jugoslavijo, so v polnem teku. Po obnovitvi »Tripča« pa gledališki kolektiv čaka še predstava v počastitev občinskega praznika in 20-letnice ustaje, ki bo na prostem. Za to pri-ložnost bo jeseniško gledališče uprizorilo partizansko dramo »Vihar pred zoro«, ki jo posebej za to priložnost piše mlad pisatelj.

Ce vse to zberemo skupaj, potem bo gledališče v letošnji sezoni uprizorilo 10 premier, število predstav pa se, kot vsa-ko leto, suče okrog 100. Do sedaj je imelo gledališče 86 predstav, ki si jih je ogledalo nekaj čez 20.000 gledalcev ali povprečno 235 na predstavo. Mladinski oder se je s samo-stojno zasedbo predstavil z dvema mladinskima igrama (Silni bič in Kekec in Mojca), eno igro (Lepota in zver) pa je uprizorilo skupaj z odraslimi igralci. Klasični repertoar je zastopala Shakespeareova komedija »Sen kresne noči«, ki je bila pri publikii lepo sprejeta. Manj sreče je imela moderna

komedija »Namišljeni doktor«, pa tudi klasična komedija »Mandragola« kljub duhovitosti zaradi malo preveč sveto-blinskega zadržavanja dela naše publike ni imela najboljši obisk. Zato pa je bila na številnih gostovanjih deležna več kot sijajnega obiska. Obe drami »Globoko so korenine« z aktualnim črnim problemom in naša domača klasična dra-ma »Razvalina življenja« pa sta bili pri publikii lepo spre-jeti, kar je ponoven dokaz, da so jeseniški publikii resna in tehtna dela bolj pri srcu, kot kaj drugega.

Ne brez vpliva na publiko pa je dvoje dejstev, ki terjata takojšnjo ureditev. Prvo je mrzla ledena dvorana v zimskih mesecih (in letos je prve tri mesece bila res zima), drugo pa škripajoči in dotrajani stoli. No, končno lahko pripomnimo, da bo z novo sezono problem stolov rešen. ObLO Jesenice je odobril večjo vsoto za nabavo novih stolov in otvoritev prihodnje sezone ne bo več spremljana z nevzdržnim stoka-njem konec jemajočih stolov. Glede kurjenja dvorane pa so tudi v programu načrti, katerih uresničitev bi problem toplote v dvorani jeseniškega gledališča rešila vsaj na stopnjo zadovoljivosti.

Po vsem tem je torej tudi minula sezona amaterskega gledališča na Jesenicah zadovoljiva in če k temu prištejemo še sodelovanje na mednarodnem festivalu v Monaku, potem lahko rečemo, da je to nov dokaz zrelosti in pomembnosti ne samo amaterske gledališke dejavnosti na Jesenicah, temveč delavske kulture sploh. In to priznanje narekuje še večje napove in zavzetost vseh kulturnih aktivistov pa tudi foru-mov, saj je izoblikovanje novega umetniške in kulturno razgledanega človeka prihodnosti ena pomembnih nalog vsega našega socialističnega napredka.

-nj-

Vsem borcem in aktivistom
čestitamo ob praznovanju 20-letnice
vstaje in Dneva borca

• Koledar važnejših dogodkov v NOB

2. maja 1941 so Nemci razpustili vse obstoječe slovenske organizacije na Gorenjskem in prepovedali njihovo delovanje. Iz prvomajske številke Slovenskega poročevalca, ki je izšla v tistem času, lahko razberemo, da so Nemci zaprli več Slovencev, delavcev in izobražencev, med katerimi so bili tudi dr. Stanovnik, dr. Štempihar, dr. Potočnik in drugi. Poročilo pravi, da je bilo v Begunjah zaprtih okrog 500 Slovencev.

6. maja 1941 — Z namenom, da bi Nemci dosledno izpolnili Hitlerjevo povelje oziroma nalogo »to deželo mi napravite nemško«, so 6. maja za-



Tihi velikani — slika je dobila prvo nagrado na razstavi mladih fotoamaterjev na Javorniku

Foto: Matko Zbontar

menjali vse javne slovenske napise z nemškimi. V Grazu pa so izdelali razseljevalni načrt za razselitev 260.000 Slovencev iz Štajerske in Gorenjske.

27. maja 1942 je bil v Ljubljani aretiran delavski pisatelj Tone Čufar z Jesenic, ki je takrat živel pod ilegalnim imenom Karel Strukelj. Po aretaciji so ga odpeljali v koncentracijsko taborišče Gonars v Italiji.

22. junija 1941 so Nemci napadli Sovjetsko zvezo. Isto noč so organizirali množične aretacije članov Partije, vendar z minimalnim uspehom. V prihodnjih dneh so odšli v gozdove prvi borci, ki so sestavljali tudi prve partizanske edinice na Gorenjskem.

11. junija 1942 so Nemci napadli vod Cankarjeve čete na Obranci. Vod se je napadalcem srečno umaknil, toda pri poznejšem pregledu terena so Nemci ujeli prvoborca Cirila Tavčarja.

22. junija 1942 je Cankarjev bataljon izvedel prehranjevalno akcijo na Koroški Beli. Pri tem je bil ranjen prvoborec Ciril Triler-Čiro.

24. junija 1942 so prvoborci Cankarjevega bataljona izvedli diverzantsko akcijo. Minirali so železniško progo Pod Kočno. Akcija je uspela. Iztrilil je tovorni vlak, ki je bil naložen s premogom. Isti večer so partizani »obiskali« staro bolnico na Senožetih. Zaplenili so precejšnjo količino sanitetnega materiala in nekaj medicinskih instrumentov.

28. junija 1942 so »raztrganci« napadli pod Stolum skupino bolničarjev. Padel je prvoborec Janez Reven, izkrvavel prvoborec Franc Guzelj, dr. Edvard pa je pobegnil.

29. junija 1942 so borci Cankarjevega bataljona izvedli eno največjih sabotažnih akcij na Gorenjskem. Zažgali so železniški most v Mostah pri Žirovnici in tako onemogočili promet na progi Ljubljana—Jesenice za daljše razdobje.

1. julija 1942 so Nemci hoteli kaznovati podvig naših partizanov v Mostah pri Žirovnici. Ustrelili so 29 talcev; enemu od talcev je uspelo pobegniti.

Revija Zelezar — Izdaja Zelezarna Jesenice — Odgovorni urednik: Stane Tušar — Tehnični urednik: Edo Zagar — Ureja uredniški odbor: predsednik Franc Pogačnik, korektor Remigij Noč, člani: inž. Avgust Karba, Milan Polak, Janko Burnik, Stefan Nemec, Ivo Ščavničar, inž. Janko Mede, Leopold Lamovšek, Tone Jasnić, Živan Vovk — Naslov: Uredništvo »Zelezarja« — Zelezarna Jesenice, telefon številka 394 — Tisk: CP »Gorenjski tisk« v Kranju
Slika na naslovni strani prikazuje diverzantsko akcijo pri miniranju daljnovođa na Lipcah. — Sliko je izdelal mojster fotografije Slavko Smolej